

SIGMUND FREUD

*“Çoxlu qadın sevən –
qadınları anlayır, birini
sevən – eşqi dərk edir”.*

Sigm. Freud

SEVGİ MƏKTUBLARI

Gecə yarıdan keçib, məktubu bitirirəm, kağız
da qurtarır və beləliklə də, səninlə danışğımı
burada kəsməli oluram...

SHAHLAR NİFTALİYEV OFFICIAL PAGE PDF / EPUB

AZ BOOK LIBRARY

FACEBOOK.COM/AZBOOKLIBRARY

cover
Mr. Alshon

Az Book Library

SEVGİ MƏKTUBLARI

Sigmund Freud

Die Brautbriefe

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2014

Rus dilindən tərcümə: Araz Gündüz

Redaktor: Azad Qaradərəli

Korrektor: Ceyran Abbasova

Qanun Nəşriyyatı

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212 42 37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

ISBN 978-9952-26-944-4

© Qanun Nəşriyyatı, 2014

© Sei mein, wie ich mir's denke

Die Brautbriefe Bd. 1 (Juni 1882-Juli 1883)

Bu kitabın Azərbaycan dilinə tərcümə və yayım hüquqları Qanun Nəşriyyatına məxsusdur.

Kitabın təkrar və hissə-hissə nəşri

«Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»na ziddir.

SEVGİ MƏKTUBLARI

Elə yaradıcı şəxsiyyətlər var ki, onların irsinə zaman-zaman ehtiyac duyulur, müraciətlər edilir, fikirlərinə yeni-yeni baxışlar yaranır. Froud da bu baxımdan istisna deyil. Onun yazdığı elmi əsərlər, oxuduğu mühazirələr bu gün də aktuallığını saxlayır. Onun əsərləri bütün dünyada yeni müstəvidə öyrənilir: Froud yenə də insanların köməyinə gəlir.

Qarşınızdakı kitabda isə bu dahi insanın tamam başqa keyfiyyətləri üzə çıxır: sevən bir aşiq kimi qələmə aldığı sevgi məktublarıdır bunlar. Son dərəcə səmimi hisslər, bədii, bələğətli bir tərzdə yazılan bu məktublar insan qəlbinin sonsuzluğunu və ehtirasının hüdudsuzluğunu bir daha nümayiş etdirir. İnanın ki, bir bədii əsər oxuyurmuş kimi təsir bağışlayacaq sizə bu sətirlər. Beləcə, sizi Froudlə baş-başa buraxırıq.

Ön söz yerinə

Dünyanın elmi baxımdan qavranılmasında, eləcə də, bütün insanlığın dünyagörüşündə böyük çevrilişlər eləmiş düşünülənlərin çoxlu əsərlərinin, bugünəcən də dilimizə çevrilməməsi, başqa sözlə desək, dilimizdə özünü göstərən ilkin qaynaqların kəskin qıtlığı, çox vaxt, anadilli oxucularımızın dünyada ad-san qazanmış elm və incəsənət korifeyləri ilə bağlı yanlış düşüncələrə qapılmasına gətirib çıxarır. Biz onları başqalarının yozumlarına görə tanımalı oluruq və çox vaxt, hansısa dini-ideoloji-siyasi maraqlara qulluq eləyən bu yozumçular, öncədən qarşılarına kimisə qaralamaq məqsədi qoyduqlarına görə, doğru-düzgün bilgiler vermir, danışdıqları kimsəni öz bildikləri və istədikləri kimi tanıtməyə çalışırlar. Elə buna görə də, bir çoxlarımız Froudu şəhvət düşkünü, bütün müqəddəslikləri şəhvətə bulaşdıran birisi kimi tanıyırdıq. Özlüyündə isə, Froud özəl yaşamında bütünlüklə başqa bir yolun yolçusu olmuşdur. Çağdaşlarının və yaxın tanışlarının bildirdiyinə görə, Froud qadınlara yanaşmada çox utancaq olmuş, onun qadınla birinci seksual yaxınlığı isə, yalnız otuz yaşına çatanda, dörd il adaxlı olduğu Marta Bernaysla olmuşdur; səkkizillik evlilikdən sonra, Froud xanımı ilə anlaşaraq onunla seksual yaxınlığını bütünlüklə dayandırmışdır. Froudun Marta Bernaysla adaxlı olduğu dörd ildə (1882-1886-ci illər) ona yazdığı 1500-dən artıq məktubu qalmışdır, Froudun ölümündən sonra onun oğlu Ernst Froud tərəfindən kitablaşdırılaraq: “Sevgi məktubları” adı ilə çap olunan bu məktublar, uzun illər boyunca, geniş oxucu çevrəsində böyük maraq doğurmuş, dönə-dönə yayımlanaraq, sevgi duyğuları ilə bağlı yazılmış kitabların sırasında ən çox oxunan əsərlərdən biri olmuşdur. Ona görə də, Froudun “Sevgi məktubları” kitabından dilimizə çevirib, baxışlarınıza çatdırdığım bir neçə məktubun, onu bir insan kimi tanımağınıza yardım edəcəyinə inanmaq istərdim.

Araz Gündüz, 10 oktyabr, 2014-cü il

Vyana, 10 iyun 1882-ci il

İstəklim, sevgisinin oduna alışıb yandığım, gözəl qız!

Mən bunu bilirdim: yolların ortaya atdığı bu uzaqlıq, sənin olmadığını bu yerlər, mənə qarşılaşdığım itkinin necə böyük olduğunu anladacaqdır. Ancaq ha çalışsam da, gömüldüyüm bu duyğuların dərinliyinə varmağı, onları sonacan qavramağı bacarmıram. Sənin o incə görkəmin, bir an da olsa belə, gözlərimin önündən çəkilmir. Daldığım bu dadlı yuxunun pozulacağı, qapıldığım bu işıqlı xəyalın dağılacağı məni qorxudur.

Arxadaşlarımdan deməsinə görə, gerçək sevgi elə belə də olur. Sənin görkəminin ayrı-ayrı cizgilərini gözümün önündən keçirirəm və bu anlarda yaşadığım duyğuların gözəlliyindən, qeyri-adiliyindən yaranan xoşbəxtliyimi doğuracaq başqa bir fantaziyanın ola biləcəyinə inanmıram.

Mənim Martam – görənlərin ağılı başından alan, hamının vurğunluq və sevgi ilə bağlanıb ayrılma bilmədiyi bir gözəldir. Elə onun bu özəllikləri də, ilk görüşdə, məni onun dustağına çevirdi, onun mənə güvənlə və istiqanlıqla yanaşması isə məni öz gözümdə ucaltdı və mənə tükənməz ümidlər aşıladı, ən başlıcası isə, mən bütün bunlara görə, öz gələcəyimi qura bilmək üçün gərəkən, coşqun bir yaradıcılıq enerjisi aldım.

Bir də görüşəsi olsaq, elə bilirəm, mən bizim ilişkilərimizdəki utancaqlığı və gərginliyi aradan qaldıra biləcəyəm. Biz yenə də sənə o kiçik, gözəl otağına çəkəcəyik, mənim gözəl qəhvəyi kresloya dirsəklənəcək, mən isə onun ayaqlarının yanında qoyulmuş alçaq, dairəvi oturacaqda oturacağam. Beləliklə də, biz biri-birimizlə danışmaqdan, biri-birimizə isinişməkdən yorulub usanmayacağıq... Gündüzlərlə gecələrin yerlərini dəyişməsi də, qıraqdan kimlərsə göz yetirməsi də bizə mane ola bilməyəcəkdir, heç bir qayğı da, heç bir görülməli olan iş də bizi biri-birimizdən ayıra bilməyəcəkdir.

Sənin obrazını canlandıran bu gözəl portretin... Sözü düz, mən ilk öncə, səni andıran, prototipin olan bu portreti yetərinə dəyərləndirə bilməmişdim. İndi isə sənə portretinə baxdıqca baxır və onda mənim sevgilimə oxşar olan və olmayan cizgiləri özüm üçün ayırd eləyirəm. Birdən, necə oldusa, portretdəki solğun yanaqlarının, incə əllərində tutduğun o qızıl güllər kimi, al rəngə boyanıb canlanacağını düşündüm. Ancaq sənə sevimli obrazın öz toxtaqlığını saxlayır və elə bil mənə bunları pıçıldayırdı: “dözümlü ol, dözümlü... Mən axı bu portretdə eləcə bir obrazam, işarəyəm, bu mənim kağız üzərindəki kölgəmdir, mənim gerçək varlığım isə sənə ürəyinə köçüb və sən məni heç vaxt unuda bilməyəcəksən”.

Sənə portretini də, iş stolumun üstündən asdığım ev tanrıları simvollarının arasında yerləşdirmişəm. Ancaq mənim sayğı ilə yanaşdığım bu simvolların ciddi baxışlı kişilər, sanasan, mənə üz tutub: bu incə qızın yeri bizim aramızda deyildir, deyirlər. Mən isə sutkanın bütün iyirmi dörd saatı boyunca ara vermədən, dönə-dönə, portretinə baxıb, sənə bağlı xatirələrimi gözlərimin önündə canlandırmaq istəyirəm.

Çoxdandır başımda dolanır, bilmirəm, haradansa belə bir yazı oxumuşdum: birisi, gecə-gündüz, harada olursa olsun, nə iş görürsə görsün, dayanmadan, sevgilisi

haqqında düşünür, ancaq çox uzun çəkən götür-qoydan sonra bu işdən əl çəkir. Deyəsən bu, Götenin “Vilhelm Meysterin özünə qapıldığı illər” dramında verilən nəğildə olmalıdır. Bu süjet mənim istəklərimin dumana bürünmüş təsviridir. Üstündən neçə il keçəndən sonra mən bu kitabı tapıb bir də oxudum və yanılmadığımı gördüm. Bu kitabı oxuyanda, orada, axtardığımdan çox şeylər tapdım. Buradakı oxucunu əyləndirən yüngül eyhamlar gözlənilməz və təkəmsəyrək olsa da, bizim ilişkilərimizlə bağlı çoxlu şeyləri mənə andırdı.

Ancaq sonradan, sənəin məndə yaratdığı özüməinamı xatırlayıb bu kitabdan üz döndərdim, onu bir qırağa tullayıb: “Mənim Martam bu kitabdakı kimi bir pəri deyildir, gözəl bir insan övladıdır” deyərək, toxtaqlıq tapdım. Bildiyimə görə, biz yumorla danışanda da biri-birimizi çox gözəl anlaya bilirik, ancaq ola bilsin, sən Vilhelm Meyster haqda olan bu kiçik kitabçanı vərəqləyib burada sənə oxşar olan kimisə axtardığıma görə məndən inciyə də bilərsən. Sözü düzü, mənim baş-beynimi aparən bu yaramaz fantaziyalarla sənəin başını ağrıtməği heç istəməzdim.

Sevimli Marthen¹, bu məktubu birdəfəyə yazmamışam. Eli² ilə Şenberq dənən mənim yanıma gəlmişdilər, bu axşam yenə də mənimlə idilər; dənən onlarla bir neçə qız da buraya gəlmişdi. Qızların könlünə toxunmamaq üçün mən onlara qulluq göstərməli, onlarla danışmalı oldum, ancaq onlarla vaxt keçirməkdənsə təkliyə qapılmaq daha çox ürəyimdən olardı.

Mənim əyləncəmə bax, Şenberqin enerji və doğruculluq yağən üzünə baxıram, onun gözlərindən bir yığın alabəzək xatirələri oxuyub sevinirəm. Bütün bu xatirələrin baş qəhrəmanı isə sənsən, ay mənim möcüzə yaradanım... İkimizin də tanıdığımız Şenberqə baxıb sənəi xatırlaya bilməyim, onu get-gedə mənim üçün ən doğma birisinə çevirir.

Sənəinlə vağzalda ayrıldığımız anları, sənəin, arxamca baxıb, əlini yellətməyini xatırlayıram. Eli bugün sənəin yaxın günlərdə buralara gəlmək istədiyini deyəndə, deyəsən, ən böyük arzuma çata biləcəyimi düşündüm.

Sənəin qardaşın Vyanada, bizdə olanda könlü açılır. Mənə yalqızlığımı unutdurmağa da çalışır, ancaq mən ona, sənəin buralara gəlmək sorağını alandan sonra, artıq yalqız olmadığımı deyib, ürəyinə toxunmaq istəmədim. Bundan başqa da, mən iş yerimdə özümə yaxşı bir əyləncə tapmışam, özümü belə bir inam ilə ovuduram: Marta çox uzun bir müddətə mənim olacağına görə, o, uzun bir ömür sürə biləcəkdir.

Mənim istəkli adaxlım! İndiyədək sənəin taleyinlə özümünkünü qırılmaz tellərlə bağlamağa, sənəi bütün sevinclərimizi və kədərlərimizi bölməyə çağırmağa ürək eləmədimsə, indi, elə bilirəm, bunu eləmək çağı gəlib çatıbdır. Çalış, yaxın qohumlarında qorunan bütün uşaqlıq fotolarını toplayıb mənə gətirəsən. Mənə elə gəlir, burada olacağıın sürədə, sənəin ananla çəkilmiş bütün fotolarını özümdə saxlamağa haqqım çatır. Buralardan nəsə alıb göndərmək gərəksə mənə yaz, sənəin istənilən tapşırığını yerinə yetirmək mənim üçün xoşbəxtçilikdir.

Çox istərdim, özünün işgüzar və dostluq ilişkilərindən mənə yazasan. Bu, sənəin ayrılığına dözə bilməyimə kömək eləyərdi.

Hamburqda olmağından yararlanıb sağlamlığını bərkitməyə çalış. Sənəi, yenə də, uşaqlıq fotolarında olduğun kimi, toppuş yanaqlı görsəydim, bilsən necə sevinərdim.

Gecə yarıdan keçib, məktubu bitirirəm, kağız da qurtarır və beləliklə də, səninlə danışığımı burada kəsməli oluram... Sağlıqla qal və ruhunu xilas elədiyin, xoşbəxtliyə çatdırdığın bu yazıq kişini unutma.

Şenberq mənə Minnanın³ alovlu salamlarını yetirdi.

1 Marthen – almanca “Martacığaz” demək olub, əzizləmək üçün deyilən bir sözdür.

2 Eli – Martanın kiçik qardaşıdır.

3 Minna – Martanın kiçik bacısıdır.

Vyana, ikinci gün, 27 iyun 1882-ci il, günortaya yaxın, laboratoriyada

Mənim sevimli adaxlım, apardığım hesablamaları yazdığım dəftərdən bir neçə vərəq qoparıb, keçirdiyim sınağın gedişini izləyərək, sənə məktub yazıram. Peronu professorun yazı stolundan oğurlamışam. İş yoldaşlarım da elə bilirlər başım sınağa qarışıb, onlardan biri bayaq yaxınlaşıb məni sorguladı, on dəqiqəyəcən vaxtımı əlimdən aldı. Yaxınlığımdakı stolda yoxsulları müalicə eləmək üçün təyin olunmuş həkim yeni tapılmış məlhəmi araşdırır, görsün, onun sağlamlığa ziyanı var, yoxsa yox.

Qarşımdakı aparatdakı məhlul qaynayır, ondan burum-burum qaz çıxır, mən də gərək bu qazı izləyib, məhlul quruyandan sonra yerdə qalan qalığın necə olacağını araşdırıram.

Burada hamı özünə qapılıb apardıqları sınaqların hansı sonucları verəcəyini gözləyir. Kimyəvi sınaqlar aparanda vaxtın üçdə ikisi gözləməyə gedir; görünür, elə yaşam da belədir, mən isə bu durumda görə biləcəyim ən gözəl işlə başımı qatmaqdayam.

Sənin sevimli məktubciğazın gözlənilmədən gəldi və bu mənim umacaqlarımı ikiqat ödəmiş oldu. Vurğunluqla oxuduğum dəyərli yazında bir qarmaqarışıqlıq olsa da, mən sevincimdən özümü göyün yeddinci qatında duymağa başladım. Yazanda düşüncələrini topla, gözəl qız, özünün dağınıq düşüncələrinə yön verməyə çalış. ... Yenə nəşə demək istəyirdim, ancaq bu anlamaz qonşum məni civə duzları ilə bağlı danışığa tutub düşüncələrimi dağıtdı. Tanrı bu yaramazlığına görə onun cəzasını versin.

Sənin məktubciğazın bugünkü bu iyirənc havanı da dəyişdi, elə bil başımın üstündə dayanan buludlu və yağışlı hava öz yerini mavi və günəşli bir günə verdi.

Yazdığın bu sevimli kağız parçası Berlindən keçib gəlib. İstəyirəm sənin adına biri-birindən gözəl incə sözlər deyəm, ancaq baxıram, mən belə sözləri deyəsən çox az bilirəm.

Konvertin üstündə Hamburq poçtunun möhürü vurulub, yoxsa sənin düşdüyün Vandbesk Hamburqa çox yaxındır? De görüm, dənizi görə bilmisənmi? Mənim alqışlarımı ona yetir, vaxt gələcək, biz onun sahilinə ikilikdə gedəcəyik. Gərək dənizlə torpaq barış içində yaşasınlar, mənim adaxlım isə onların arasında dayanıb, açılmış çiçək kimi, öz gözəlliyi ilə göz oxşasın. Nə işdir bilmirəm, ayrılıq onu daha da cəlbedici eləyir, ondan uzaqda olduqca onun çəkiciliyi (cazibəsi) daha da artır.

Mən elə coşmuşam, qorxuram birdən sənə olan sevgim vətənə olan sevgimi də üstələsin. Görünür, bu səni öz sevgilim sayacaq qədər aşırılığa varmağımdandır.

Yazıq Minna mənə gileylənib deyir, gərək bacıma beşsəhifəlik uzun bir məktub yazam. Mənim Marhenim ona necə qorxu gəlibsə, qız oturub kağızları necə yazıb doldurmaq üstündə baş sındırır. Çox istərdim, Elinin mənimlə bağlı sənə nə yazdığını biləm. Onun mənimlə bağlı nə düşündüyünü öyrənmək çox maraqlı olardı.

Sən məni poetik kitabları oxumaqdan çəkəndirməyə başlamısan, Marthen. Mən bütün günü, var gücümlə işləyirəm, yorğunluqdan, axşamlar öz peşəm üzrə kitab da oxuya bilmirəm. Poetik əsərlər isə məni ilgiləndirmir. Mənim sənin sevginlə yaşamağımın özü elə poeziya deyilmi?

Mənim qulluq eləməyə çalışdığım Böyük Elmə gəlincə, ona ürəkdən gələn bu sözlərimi çatdırmaq istərdim: “Ey Böyük Elm, mən Sizin üzüyola qulluqçunuz olaraq qalırım, Siz mənə çox dərin sevinclər aşılayırsınız, ancaq mənim mənəviyyatsız birisi olduğumu da düşünməyin. Siz, heç vaxt mənimlə dost kimi davranmadınız, məni ovundurmaq üçün bir söz belə demədiniz. Mənim yazılarıma cavab vermirsiniz; mənim dediklərimi eşitmirsiniz; mən bir Xanım da tanıyıram və onu Sizdən qat-qat yüksəkdə tuturam, o mənim ona göstərdiyim qulluğu sizdən yüzqat artıq dəyərləndirə bilir. Mən onun təkbir qulluqçusuyam, Sizin isə qulluqçularınız minlərlədir. Ona görə də, mənim nə üçün öz ömrümü dediyim bu əvəzolunmaz və istiqanlı xanıma qulluqda keçirmək istədiyimi anlayarsınız. Məni yaxşıqla xatırlayın, mən tezliklə yenə qayıdacağam. İndi isə, üzrlü sayın, mən gərək Martaya məktub yazam”.

Ancaq mənim Marthenim yanımda olanda və mən onu hər gün görə və onunla ürəyim istəyən qədər danışa biləndə, bu durum dəyişəcək və hər şey daha yaxşı olacaqdır.

Hər iki Xanım (Elm ilə Martanı deyirəm), onda, biri-biri ilə anlaşacaq və barış içində yaşayacaqlar, ötkəm və yovuşuqsuz Elm xanım öz yerini istiqanlı və ciddi Xanıma verəcək, sonra yenidən məni yanına çağırıb, doğruluğu axtarmaq yoluna yönəldəcək, qazandığım uğurlara görə ödənilməyə də verəcəkdir.

Dünən mən dostluq eləməyə başladığım Ernst fon Fleyşlin⁴ evində oldum. İndiyədək mən ona çox şeydə həsəd aparırdım. Ancaq indi bir sıra şeylərdə ondan üstün olduğumu anlayıram. O, on, yoxsa on iki il bundan öncə adaxlanıb, adaxlısı onunla yaşiddir və onunla evlənəcəyini neçə il desən gözləməyə də hazırdır, ancaq mənim bu dostum, bilmirəm nəyə görə, onunla savaşıb, sonra da ayrılıbdır.

Ernst çox gözəl insandır, özəllikləri və tərbiyəsilə başqalarından çox seçilən birisidir. Onun çoxlu məşqlərlə yetkinləşdirdiyi fiziki sağlamlığı, olduqca dərin ağılı və çoxçalarlı istedadı ilə uyuşaraq, gözəl bir insani bitkinlik örnəyi yaradır.

Görkəmcə yaraşlıq və adlı-sanlı soydan olması, habelə, çoxsaylı bacarıqları, çalışqanlığı və istənilən konu üzrə özgün mühakimələri ilə seçilməsi onu mənim idealıma çevirmişdi. Biz onunla dostluq eləməyə başlayanda mən onun bu üstünlüklərini görüb sevinirdim. Budəfəki görüşümüzdə mən onunla, yenice oxuduğum bir pamfletlə bağlı düşüncələrimi bölüşdüm, o isə yaponların qo deyilən intellektual oyununu mənə öyrətdi. O mənə sanskrit dilini öyrəndiyini deyəndə isə, mən lap sarsılmışdım. Anlaşmamız üzrə mən onun bu dili öyrənməyini kimsəyə deməyəcəyimi boynuma götürsəm də, ancaq mən Martadan nəyisə gizlətməyi özümə sığışdırmadığım üçün, bu önəmli sirri də ona deməkdən özümü saxlaya bilmirəm.

Mən özümü çoxlu yönərdə üstələyən dostumla bağlı düşünəndə birdən ağıma gələn bir fikirdən sarsıldım: görəsən, mənim bu dostum Marta kimi gözəl bir qızı görsə nə baş verərdi, onun işığı Marta adlı almaza gözqamaşdıran bir parıltı verə bilərdimi? Axı sən artıq bir dəfə, bizim tanışımız olan yazıq Kalenberqin ağını başından çıxarmısan. Alplar da, Venesiyanın su yolları da, Romadakı Müqəddəs Pyotr kilsəsinin azmanlığı da, sənin gözəlliyinin yanında çox solğun görünür. Mənə elə gəlir, bu duyğularımda pis heç nə yoxdur: mənim sevgilimin özümdən üstün olduğunu bildiyim bir gənc kişiye necə təsir edəcəyini görə bilmək arzusu sevgilimin bütün konularla bağlı düşüncələrinin, mənim üçün necə dəyərli olduğunu göstəricisidir. Məndən doqquz yaş böyük olan Ernestin bu illərdə yaşaya bildiyi xoşbəxtliyini, mənim ömrümdə çatmayan bu doqquz illə tutuşduranda, elə bilirəm, məndən artıq yaşadığı bu illərin ona heç bir üstünlük qazandıra bilmədiyi aydın görünməkdədir. Ondan fərqli olaraq, mən gözləməyi bacarıram və bu dözümlüymə görə də, Tanrı mənə Marta kimi bir xəzinə bağışlamışdır. Boynuma alıram, bir anlığına, birdən sənin Ernstlə qarşılaşma biləcəyini gözlərimin önünə gətirəndə duyduğum acını sözlə demək çətinidir. Axı o, hər il iki aylığına Münhenə gəlir və orada oxumuş insanların yığıncaqlarında dolaşır. Marta onu öz əmisinin [5](#) yanında görə bilərdi. Sənində onda hansı təəssürat yaradacağını bilmək, mənim üçün, çox ilginc olardı.

Sonra mən başımda dolaşan bu qara-qura düşüncələri bir qırağa tulladım. Bu düşüncələrim mənim üçün büsbütün aydın olan bir sonuca gəlib çıxdı: sevgilimin mənə qarşı hansısa bir yanlış addımı olsa belə, kiminsə onu mənim əlimdən almasına yol vermərəm. Adaxlanandan sonra Martanın könüllü olaraq əl çəkdiyi sərbəstliyini biz çox keçmədən, köməkləşib, birlikdə geri qaytaracağıq. Mənim gözəlim gərək uzun illər boyunca gənc və sağlam qalsın, lap doqquz il keçsə belə, bugünkü kimi, öz gözəlliyi və başqa qadınlardan üstünlüyü ilə baxanları təəccübləndirə bilsin.

İnanmıram, Marta, gecə-gündüz, başı evin iş-gücündən ayılmayan bir ev xanımı olsun, axı Marta Lizetta deyil [6](#).

Elə mən də, gələcəkdə haqqım çatan hansısa bir yaxşılığa yetməli deyiləmmi? Mənim yalnız bir diləyim var: Marta mənim olsun.

Mənim istəkli sevgilimə, Ziqmundun ürəkdən gələn alqışlarını yetirməklə məktubumu bitirirəm!

4 Ernst fon Fleyşl (1847-1891) – Vyana universitetində elmi işçi-assistent olmuşdur.

5 Froud burada Martanın Münhen universitetində tarix professoru olan əmisi Mixael Bernaysı anır.

6 Lizetta – Xristian Hellertin şeirlərindən birinin qəhrəmanıdır.

Hamburq, bazar günü, 23 iyul 1882-ci il.

Demək Natan sənə “yəhudi qızı” deyir.

Görünür o, həyatda deyib-gülməyi sevir!

Ardını danışsana, de, nədən utanırsan,

Daha nələr söyləyir, sənə o qoçaq Natan?

Deyəsən, bu şeir Lessinqin hansısa dramından, ya da başqa bir şeirindəndir. İndi şəhər kitabxanasına gedib gətirdiyim sitatın doğruluğunu yoxlamağa imkanım da yoxdur. Qenzemarktdakı o ucalıqda, həmişəlik dayanıb duran o böyük kişi, elə bilirəm, məni bu özbaşınalığıma görə bağışlayar.

... Bizim ilk tanış olduğumuz günləri anıram. Boynuma alıram, mən onda Hamburqa [7](#) bir gözlənilməzlikdən gəlmişdim və sənə, bu balaca qıza, elə ilk baxışdanca vurulmuşdum. Yadındamı, sən bir dəfə atanın haçansa anana bağışladığı üzüyü mənə göndərmişdin? Mən də sənənin incə barmaqlarının ölçüsündə, o üzüyün oxşarını düzəltməyə istəmişdim. Ancaq zərgərin sözündən sonra, mənə göndərdiyin üzüyün əslinin evinizdə olduğunu bilmişdim. Lessinqin dramında olduğu kimi, bu üzüyü görənlərin çoxu onun əsl üzüyün surəti olduğunu deyirdilər. Mən bu olaydan çox üzülmüşdüm. Başımda qarışıq-dolaşq düşüncələr dolanırdı, mənə elə gəlirdi, yer üzündə sevə biləcəyim bir kimsə də yoxdur. Ruhumu belə bir ağır düşüncə sarmışdı: görəsən o, bir başqasını sevir, yoxsa bir başqası onun sevgisindən dəli-divanədir? Hamburqa gələndə mən bax belə bir düşkünlüyə qapılmışdım. Səhərlər, həmişə olduğu kimi, ilıq və gözəl idi, axşamlar da elə bu səhərlərə oxşayırdı. Mən bu, gözəl keçən səhərləri və axşamları ilə qarşıma çıxan günlərə sayğı duyurdum.

Daha sonra, ola bilsin, sənəni öz despotik xarakterimlə qorxuda biləcəyimi düşünmüşdüm. Ancaq bu da məni öz istəyimdən çəkindirə bilməmişdi. Mən yaşamdan nə isə bənzərsiz və çox böyük bir sovqat ala bilmək yanğısı içində idim və az qala mövhumata qapılıb, qarşılaşdığım ən kiçik əlamətlərə də anlam verir, gələcəyin necə olacağını öyrənməyə çalışırdım.

Mənim sevgilim alimlər ailəsində doğulub, indi də yazıçılıq eləyir, daha doğrusu, o da mənim ona yazdığım kimi, vaxtının çoxunu mənə məktub yazmaqla keçirir. Sözsüz, bu məktubları mənə göndərmək üçün o, poçt markaları almağa az-maz pul da xərcləməli olur. Mən də, onun kimi. İndi budur, mən bu sevimli, çalışqan qızın mənə məktub yazması üçün özəl bir kağız düzəltirirəm, bu kağızın da bir özəlliyi var, ondan ancaq mənə məktub yazmaq üçün yararlanmaq olar: bax, elə bu da mənim üzə çıxan, özünü göstərən despotizmdir. Mənim istəyimlə, oymaçı (qravüraçı)

bütün vərəqlərin üstündə, “M” və “Z”, sənin və mənim adlarımızın baş hərflərini yazmışdır. Ona görə də, bu poçt kağızından yalnız mənə məktub yazmaq üçün yararlana biləcəksən.

Həftənin beşinci günü, bu kağızları düzəltməyi sifariş elədiyim adam kağızların ancaq bazar günü hazır olacağını dedi. O bunun niyəsini belə açıqladı: “Biz axı neçə min ildir, şənbə günləri işləmirik, inancımız bunu yasaqlayır”. Ah, mən bu əskidən qalma ənənələrin nə olduğunu yaxşı bilirəm!

Kağızları düzəltməyi sifariş verdiyim tacir, yovuşuqlu-yapışıqlı, çox da yaşlı görünməyən birisi idi. Görkəminə baxıb, ürəyimdə, ona əlli dörd yaş vermişdim. Ancaq demə, bərk yanılbmışam. Deməyəsən, onun yetmiş dörd yaşı varmış. Danışığımızın gedişində o özünün hələ də işdən-gücdən yorulmadığı, və yaşamın dadını çıxarmaqdan bezmədiyi ilə öyünürdü. Bundan başqa da, o hələ ömrünü başa vurmağa tələsmədiyini də deyirdi. Mən bu adamı çox bəyəndim. Görünür, bu mənim də o anlarda onun təki optimist duyğularla köklənməyimlə bağlı idi. Bazar günü mən kağızları götürmək üçün onunla yenidən görüşməli oldum. O mənim üçün belə gözəl və keyfiyyətli poçt kağızı düzəltmədiyi ilə öyünürdü. Görünür, o da məni nəyə görə bəyənməmişdi, ona görə də, mənə sıradan bir alıcı kimi yanaşmırdı, oradan-buradan danışib, sonra onun dükanının qarşısında yerləşən alman bankını göstərib sözə başladı.

Bu bankda, hamburqlu tacirlərdən pul-parasını evdə saxlamaq istəməyənlərinin var dövləti qorunur. Bankın zirzəmisində ağzına kimi qızıl-gümüşlə dolub tıxanıbdır.

Mən ona üz tutub: çox ola bilsin, o qızıl-gümüşlərin bir hissəsi də sizin dükanın zirzəmisində qorunur, dedim. Onda o mənə, varlı adamların öz var-yatırlarını nə üçün banklarda saxladıklarını anlatmağa başladı.

– Birdən, alıcı borcludursa və mənə olan bu borcunu gecikdirib, onda o banka gedir, mənə nağd pul verməkdənsə, öz hesabında olan pullardan bir hissəsini mənim hesabıma köçürüb borcunu ödəyir – o bankların necə işlədiyini mənə belə aydınlaşdırmağa çalışdı.

Boynuma alıram, onun bu dediklərindən sonra da, bankların borcların ödənilməsi ilə bağlı necə işlədikləri mənə qaranlıq qaldı. Qoca məni buraxmaq istəmədiyindən, stul çəkib oturmaq və onunla danışmalı oldum. O məndən şəhərin haralarında olduğumu soruşdu, mənə şəhərin hələ olmadığım görməli yerlərindən danışdı və dedi:

– Böyük həvəslə sizi şəhərlə tanış eləyərdim, ancaq mən qoca bir yəhudiyəm, görürsünüz, saçım-saqqalım qarışıb biri-birinə, belə bir yaman günlü görkəmdə sizin yanınızca düşüb gəzsəm adamlar buna pis baxırlar.

Doğrudan da, pırpızlaşmış saqqalı onu çox pis göstərirdi.

“Axı bu qoca dünən bərbər yanına gedib saç-saqqalını qaydaya sala bilərdi” – deyə, mən düşündüm.

Qoca birdən gözlənilmədən məndən soruşdu:

– Mənə elə gəlir, siz, bu yaxınlarda hansı dini pəhrizin başlayacağını bilmirsiniz!

Necə gözlənilməz olsa da, mən bu pəhrizin adını bildirdim. Müqəddəs kitablarda yazıldığına görə, İsa Məsihin ölümündən bir neçə il sonra Yerusəlim bütünlüklə dağıdılmışdı. Sevgilim, bunu bütün genişliyi ilə sənə danışmağa dəyərmimi? Şekspirin

“Hamletində” deyilən kimi: “Hekubedən mənə nə?” Bütün bunlar da mənim üçün heç bir anlam daşımayan olaylar sırasındandır. Yerusəlimi dağıdıblar, nə olsun, mənim Martam sağdır və xoşbəxtdir, mənə bu da yetər. Ola bilsin, gələcəkdə, tarixçilər bunu sübut eləyəcəklər: birdən onda Yerusəlimi dağıtmasaydılar, yəhudilər də, bunadək bu torpaqlarda yaşamış başqa xalqlar kimi, bütünlüklə yer üzündən silinəcəkdilər. Axı bu əski çağdan qalma məbədlər dağılandan sonra iudaizm bir din kimi formalaşmağa başladı.

Qoca yenidən sözə başladı:

– İudaizm inancının bu pəhrizinə doqquz gün qalmış biz yaşamımızda olan bütün əyləncələrdən və həzlərdən əl çəkirik. Bununla da biz Yerusəlimdəki məbədin dağıdılmasına yas tuturuq. Yəhudilər burada çox azdır, yaşlılardan da çoxu ölüb gediblər, ona görə də, qocalardan biz sağ qalanlar dini ənənələri qoruyub saxlamaq üçün var gücümüzlə çalışırıq. Düzdür, özümüzü buradakı yaşamın gerçəklərindən də ayırmırıq. İnancımızı qoruyub saxlamaqda biz bir nəfərə çox borcluuyq.

Çox qabaqlar Hamburqla onun yaxınlığındakı Altonədə yaşayan yəhudilər bir dini icmada birləşmişdilər, sonradan onlar ikiyə bölündülər. Dini təhsillə çox əski çağlardan Almaniyada yaşayan ravvinlər məşğul olurdular. Biz buraya, dini təhsilimizi qurmaq üçün çox seçkin bir kimsə olan ravvin Bernaysı⁸ çağırmışdıq. Bu gözəl insan bizim inancımızın dayanıqlığı və inkişafı üçün çox böyük işlər gördü. Soruşursunuz, o, hamburqlu idimi? Yox, o, Vyurtsburqdan buraya gəlmişdi. Onu oraya Birinci Napoleon oxumağa göndərmiş. O, bura gələndə çox gənc idi, ancaq otuz yaşına kimi burada olmamışdı.

– Siz, onun ailəsini tanıyırdınız mı? – mən ondan soruşdum.

– Yaxşı tanıyırdım. Mən onun uşaqları ilə bir yerdə böyümüşəm.

Sonra o iki ad çəkdi: Münhendə yaşayan Mixael Bernays və Bonnda yaşayan Yakob Bernays⁹. Daha sonra, nəyisə xatırlayıb dedi:

– Hə, onun üçüncü bir oğlu da vardı, Vyana da yaşayırdı. Elə orada da ölmüşdü. O bütün ömrü boyu qardaşlarının kölgəsində qalıb gözə görünməzdi. Onu yaxşı tanıyırdım. Atalarının çoxçalarlı özəllikləri uşaqlarına da keçmişdi. Ataları çox yaxşı linqvist, filoloq idi, əski çağdan qalma əlyazmalara yozum yazardı. Uşaqlar da atalarından onlara keçən bu üstünlüklərə görə çox böyük alimlər oldular. Böyük oğul da filoloq oldu, atasının elmi işlərini davam elətdirdi. Ortancıl oğulun çox incə bədii zövqü vardı, o öz elmi işlərində bizim böyük şairlərimizin yaradıcılığını araşdırar, onların əsərlərindəki gözəllikləri incələyərdi. Üçüncü oğul, çox qaraqabaq və özünəqapılmış birisi idi, dünyanı elmin və incəsənətin yol verdiyindən daha artıq səviyyədə qavramağa çalışdı. Onu yaxından tanıyanların deməsinə görə, o çox ideal bir insan idi. O, insan ruhunu dəyişməyə yönəlmiş yeni əsərlər yazırdı, daha qardaşları kimi, ömrünü insanlığın yaratdığı böyük əsərləri araşdırmaqla keçirmək istəmirdi.

Qoca tacirin dediyi bu böyük insanın xatirəsini yaşadan üzüyünün surətini Marthen mənə bağışlamışdı. Görəsən, bu qoca yəhudi, sabah, Praqalı dostum doktor Valenin, mənim tapşırıqlarımla, onun ruhani ustadının nəvəsinin əlini öpəcəyini bilsəydi nə deyərdi?

Qoca yəhudi isə gənclik xatirələrinə qapılıb danışmaqdan yorulmurdu, bu görkəmində o mənə Lessinqin dramındakı bilgin Natanın duyğulu obrazını

xatırladırdı. O, gənclik çağında ruhani ustadı olmuş ravvin İsaak Bernaysın ruhani zənginliyindən, insansevərliyindən, necə dərin bir inanc yiyəsi olmağından, usanmaq bilmədən, danışdı. Onun deməsinə görə, bu bilgin ravvin öz baxışlarını ona inanmaq istəməyənlərə sırımağa çalışmazdı. Ancaq kimsə dediklərinə inansaydı, onun çağırdığı yolu tutub getsəydi, onlara qarşı çox tələbkər olardı. Bizim qulaqardına vurub önəmsiz saydığımız, dəyər vermədiyimiz çoxlu nəsnələri o çox yüksək dəyərlər sayar, onları bizə aşılamaqdan yorulmazdı. Örnək üçün, o yeməklə bağlı dinin qoyduğu yasaqlara barmaqarası baxmağı ən böyük suçlardan biri sayırdı. Qoca yəhudinin deməsinə görə, bu konunun üzərində dərinlən düşünüb-daşınmağa dəyər. Minillərdir insan Tanrıya inanır. Elə bu gerçəkliyin özü, inancı və dini, məntiqsizlik və yanlışlıq saymağın doğru olmadığını göstərir. Əksinə, din hansısa böyük anlamların daşıyıcısı olmasaydı insanlar bu qədər uzun bir vaxtda ona bağlanıb qalmazdılar. Tanrı insanı yaradıb onu Yer cənnəti olan Edem bağında yerləşdirəndə onlara birinci olaraq yeməklə bağlı yasaq qoymuşdu –hansı ağacın meyvəsini yemək olar, hansını yemək olmaz, insanların davranışına qoyulan ilk yasaq sayılır. Tanrının ilk yasağı yeməklə bağlı idisə, onda biz bu yasağın insanlar tərəfindən pozulmasına necə soyuqqanlı yanaşa, barmaqarası baxa bilərik?

O yenə də bir neçə dini yasaqlardan danışdı, onların gizlin anlamlarını mənim üçün yozmağa başladı. Onun deməyinə görə “Müqəddəs Kitablardakı yazıların özülündə ən doğru-düzgün buyuruqlar dayandığı üçün də insanlar onlara söz-sovsuz boyun əyməlidirlər. Ancaq bu heç də insanın əzəli haqqı olan şübhə eləməyi onun əlindən almağa yönəlməmişdir, insanın yer üzündəki istənilən ad-sanlı, bilgin kimsəni danmağa, ona inanmamağa haqqı vardır”.

Görünür, Lessinq “insanların arasında nəsil-dən-nəslə keçən dini tərbiyənin insanlığın tərəqqisində böyük rol oynadığını” deməkdə haqlıdır. Dinin insan anlayışına təsiri çox böyükdür, dini və fəlsəfi baxışlar donuq ehkamlara çevrilməyəne kimi onların insan üzərində təsiri çox böyük olur. Bu baxışlar öz ardınca dərin elmi düşüncələrə yol açmış, dünyanın incəsənət, poeziya və ədəbiyyat kimi dəyərlərinin yaranmasına, habelə, yüksəlişinə olduqca böyük təsir göstərmişdir. Neçə-neçə böyük düşüncülərin və şairlərin dini süjetlərdən yararlanaraq necə böyük əsərlər ərsəyə gətirdikləri də bəllidir. Dini təlimlər mistik qavrama arxalandığına görə, onlardan əl çəkilməli olsa belə, yenə də onların qurulmasında özünü göstərən ilham və incə məntiqin insanlığın yetirdiyi çoxlu bilgin kimsələrin yaradıcılıqlarına göstərdiyi təsirləri danmaq olmaz.

Qoca yəhudi hamburqlu ravvinin verdiyi bütün öyüdləri yaxşı xatırlayırdı. Ancaq bu, onun ravvini müqəddəs saymasına görə deyildi. Bununla bağlı, onun dediklərindən bir örnək də verirəm:

– O bizə dini təlimi dərinlən qavraya bilməkdən doğan sevinc duyğusu aşılamağı bacarırdı. O insanların yerdəki yaşam qaydalarını bəyənəməzdi, bizə aşılacağı dini tərbiyə ilə yetkin insanın necə olmasını anlatmağa çalışdı.

İndi öz böyük müəlliminin nəvəsinin adı oyulmuş poçt kağızı düzəldən bu qoca yəhudi, onun çox illər bundan öncə dediyi sözləri hələ də unutmamışdı:

– Bizim bu böyük ravvin asket deyildi. Tərsinə, o bütün insanların, o sıradan yəhudilərin də, sevinmək, işləmək və həzz içində yaşamaq üçün yaradıldığını deyirdi. O öz ömrünü sevinclər və həzlər içində keçirə bilməyən insanlara acıyardı.

Bu yerdə mən sənin qardaşını, o böyük ravvinin nəvəsi olan, Elini, onun, sevərək, sıx-sıx işlətdiyi bu sözü xatırladım: “Mən insanam və insana xas olan şeylərdən heç biri də mənə yad deyildir”. Qoca yəhudi isə, bu dünyada qarşılaşdığımız ən kiçik uğurlara görə də sevinməli olduğumuzu deyir, ancaq bütün bunlara görə Tanrıya dualar eləməyi unutmamağın gərəkliliyini də önəmli sayırdı. Onun deməsinə görə, bu gözəl dünyada hər şey biri-birilə qarşılıqlı bağlılıqdadır. O ustadı olmuş ravvinin bir sözünü xatırlatdı: insan sevinmək üçün, sevinclər isə insan üçün yaradılıb. Martanın babası olan ravvin bayram günlərində bu düşüncəni daha çox vurğulayarmış. Qoca yəhudi sözünə belə davam elədi:

– Xristian yeni ili qarşılayanda bütün pisliklərin köhnə ildə qalacağına, yeni ildə yaxşılıqlara qovuşacağına, uğur qazanacağına inanır. Yəhudi üçün yeni il –taleyilə barışıq və anlaşma günüdür, bu gün irəlidən gələn bütöv bir ildə onun taleyini müəyyən edir. Adama elə gəlir, qarşından gələn ildə Tanrının bizimlə necə davranacağını düşünüb qorxuya düşməliyik, ancaq xoşbəxtlikdən yəhudilər onları gözləyən taledən qorxmurlar. Tərsinə, biz Tanrıdan qorxdığımızı yox, onu sevdiyimizi sübut eləməyə çalışırıq, bunun üçün də yeni ilin birinci gününü bütünlüklə oruc tutmaqla keçiririk. Biz Tanrını sevdiyimiz üçün oruc tuturuq. Sevgi isə özünün gerçəkliyini ağır sınaqlarla sübut eləməli olur. Beləliklə də, biz yəhudilər üçün yeni il bayramı Tanrını sevmək bayramıdır. İudey dini insanların bu gün sevinc içində olmalı olduqlarını öyrədir. Bir sözlə, Yeni il yəhudilər üçün İlahi sevincə qovuşmaq bayramıdır.

Bu vaxt dükana yeni bir alıcı gəldi və Natan sözünü kəsdi, bir anın içindəcə dəyişib, yenidən bayaqkı çoxbilmiş tacirə çevrildi. Onun bayaqdan dediklərinə qulaq asdıqca həyəcanımı gizlədə bilməyən mən, yüngülcə baş əyib ayrılmaq istədim, ancaq o müəllimi ilə bağlı danışanda mənim nədən belə həyəcanlandığımı duymamışdı. Sağollaşib ayrılanda o, Praqaya gəlsə, hökmən məni axtarıb tapacağına söz verdi.

Ancaq nə etmək olar, o Praqaya gələndə onsuz da məni orada tapa bilməyəcəkdir. Onun könlünü almaq üçün mən bu qoca yəhudini başqa bir şeylə sevindirmək istərdim. Birdən, mənim Marthenim Vyanaya gələndə özü ilə, ailə arxivindən, böyük bir insan olan babasını xatırladan nəsə gətirə bilərdisə, onda biz Vyanadakı Adolfsplatzdakı o qoca yəhudinin, babanın öyrəncisinin yanına gedərdik və sən onunla tanış olanda, gözlənilmədən, öz Bernays soyadını səsləndirərdin. Onda o qoca yəhudi öz müəllimini dinlədiyi vaxtlardan necə uzun bir zaman keçdiyini anar, ancaq mənim Martama baxıb ravvin Bernaysın bütün gözəl özəlliklərinin onun nəvəsində yaşadığını da görərdi.

Bunun belə olduğunu ondan eşitmək ikimizi də sevindirərdi. Din insan yaşamına yüksək anlam və sevinc gətirə bilirsə, deməli, bizim gələcək evimizdə ona da yer tapılacaqdır.

7 Ziqmund Froud Marta ilə tanış olanda, Martanın ailəsi Hamburqun yaxınlığında yaşayırdı.

8 İssak Bernays (1792-1849) – Froudun adaxlısı Martanın babası idi, o alman-israil birləşmiş sinaqoqunun ravnini olmuşdur.

9 Yakob Bernays (1824-1881) – Bonn universitetində filologiya üzrə professor olmuşdur.

Vyana, 18 avqust 1882-ci il, gecə

Sənin sevgindən başqa

hər şey mənə yad.

O mənə sevinc verir,

o mənə həyat.

Dostum, səadət gəzsən,

sevərək yaşa –

Səadət ömrə gəlir

sevgilə qoşa.

İstəkli sevgilim!

Mənim, inanclara qarşı qatı sayğısızlıq göstərməsilə seçilən, bir arxadaşım var, biz onunla oturub dünyanın yaradılışındakı əyər-əskiklərdən uzun-uzadı danışırıq, bu gün arxadaşım, gözlənilmədən, kitab dolabından Götenin kitabını götürüb onun bu bənzərsiz şerini oxudu. Bu şeirdəki duyğuların dərinliyi ürəyimi yerindən oynatdı.

Səslənən bu poetik misraların mənim duyğularıma arxadaşımın qat-qat artıq təsir elədiyini desəm yanılmaram. Ona görə də, məni qaplayan bu həyəcanımı arxadaşım duymasın deyə, ondan tezliklə ayrılmalı oldum. Bu anımda mən özümə qapılmağı, düşüncələrimlə baş-başa qalmağı istəyirdim.

Görməli olduğum iş də, bu gün mənimlə çəkişməyin yersiz olduğunu anlamışdı, ona görə də, günortadan sonra məni özünə sarı çəkməkdən daşınıb, yaxamı buraxdı. Günortadan sonra, özüm üçün gəzərkən, gözlənilmədən, çoxdankı bir tanışım ilə qarşılaşdım, biz onunla universitetdə birlikdə oxumuşduq. Yazıqlar olsun, qarşılaşdığı çox ağır uğursuzluqlar onu gənclik illərinin gözəl düşüncələrindən uzaqlaşdırmışdı. Keçmiş arxadaşlarla dərdləşmək, indi mənə çox çəkici görünür; biz onunla danışanda, ikimizin də artıq, yaşamın biz düşündüyümüzə qat-qat ağır olduğunu anladığımız bəlli oldu. Gəncliyimizdə bağlandığımız yüksək və əlçatan olduğunu düşündüyümüz ideallar, biz irəlilədikcə, daha da uzaqlara çəkilib getmişdilər. Bu isə onları bizim üçün daha artıq dəyərli eləmişdir. Arxadaşlarımdan bir çoxu, özlərinə qapılaraq, ürəklərində, bugün də, bu yüksək diləklərini qoruyub saxlamaqdadırlar.

Mən indi çox üzgünəm, mənən yorulmuşam və gələcəkdə də yaxşı nəşə olacağına inamım qalmayıb. Ancaq mən öz taleyimi düşünəndə onu başqa bir tale ilə dəyişmək də istəmirəm. Mən özümdən çox, taleyimin mənə bağışladığı Martheni,

mənim Marthenimi düşünürəm və onun taleyinin yaxşı olması üçün əlimdən gələni eləməyə çalışıram.

Mənim yoldaşlarımın, demək olar, hamısı çox yoxsuldurlar və gələcəkdə uğur qazanarlarsa, biri-birinə əl tutacaqlarını deyirlər. Onlar yaxşı insanlardır, yoxsa, mən onlarla yoldaşlıq eləməz, onları öz arxadaşlarım sanmazdım. Ancaq nə yazıq, biz biri-birimizə çox az kömək eləyə bilirik. Buna baxmayaraq, bizlərdən hər birimizin, kiməsə ümid vermək və yardımçı olmaqdan heç vaxt boyun qaçırmadığı da bəlli bir gerçəklikdir. Mən bu durumu yaradan psixoloji özəlliyin üzərində düşünmüşəm. Doğrudan da, kiməsə dəyər duranda, başqasına yaxşılıq eləməyi bacardığını duymaq, insanın öz gücünə olan inamını artırır. Başqasına yaxşılıq eləməyə yetəcək bir gücünün olduğunu anlayan insan öz ruhunu da yüksəklərə qaldırmış olur. Bu olayın dərin psixoloji mexanizmi mənə belədir: bu yaxşılıqsevər insan, köksünü dünyada hökm sürən ədalətsizlikdən doğan yamanlıqlara qarşı gərməklə, öz arxadaşını bacardığı qədər onlardan qorumağa çalışır və beləliklə də, ola bilsin qeyri-şüuri, ola bilsin də şüurlu olaraq, özünə qarşı da belə bir münasibətin bəslənəcəyinə inanır.

Özünə ömür-gün yoldaşı olmaq üçün seçdiyən qızın sevimlisi ola bilmək çox böyük səadətdir. Ancaq kişi arxadaşlarımdan bir çoxunun mənə, yaşamımda göstərdiyi yardımlardan boyun qaçırmaq da doğru olmazdı.

... Beləliklə də, mən bizim dolanışqca belə, çox yoxsul olmağımıza dözümlü yanaşıram. Bir anlığına düşün, sevgilim, birdən hamı öz bacarığına görə uğur qazana bilsəydi, onda insanlar arasındakı mənəvi əlaqələr də, ola bilsin, çox azaldı.

Deyə bilmərəm, sən mənə ürəkdənmi sevirsen, yoxsa yalnız elə səni dəlicəsinə sevməyimi bəyəndiyinə görə mənə bağlanmışsan. Ancaq buna da inanmıram, birdən başıma bir iş gəlsə, uğursuzluqla üzləşsəm, mənim sevgilim belə deyə bilsin: “Mən daha səni sevmirəm. Sən mənim gözümdə bütün dəyərimi itirmisən”. Bu çox qorxunc görünərdi və rəsmi çevrələrdə işlək olan, çinovniklər arasındakı əlaqələrə oxşayardı, axı onlar arasındakı əlaqələrdə başlıca meyar mundirlə, poqonla və döşlərində gəzdirdikləri medallarla ölçülür.

Doğrudanmı, yaşamda baş verənlər hansısa gözlənilməzliklərin doğurduğu şıltaqlardan asılıdır? Varlıları tale ərköynləşdirir, onları ədalətsizlikdən və uğursuzluqlardan qoruyur. Elə isə, yoxsullara nə qalır? Onların ürəyində alovlanan gerçək sevgi – yaşamda, bu sevginin işığı üstünə düşməyən bütün nəsnələr olduqca solğun və qondarmadır! Varlıların yiyələndiyi bütün bu maddi dəyərlərin yerini verə bilərmə? Sənsiz mən çox düşkün və olduqca yoxsulam, sənənlə isə mən varlı və güclü olacağam və insanların öz aralarında yaşatdıqları bu cılız dəyərlər mənim üçün önəmsiz olacaqdır, mən buna ürəkdən inanmaqdayam.

Ah, mənim istəkli Marthenim, biz necə də yoxsuluq. Ancaq bu bizi öz yaxşılığımızdan çəkəndirməməlidir: biz bütün doğmalarımıza biri-birimizi sevdiyimizi və birgə yaşamaq istədiyimizi, utanıb-çəkinmədən, deməliyik. Onlar bizdən soruşacaqlar: “Sizin dolanmaq üçün əlinizdə nə qədər pulunuz var?” Biz deyəcəyik: “Bizim əlimizdə biri-birimizə bəslədiyimiz sonsuz sevgidən başqa heç nə yoxdur”. Onlar acı-acı qımışıb deyəcəklər: “Doğrudanmı, sizin bundan başqa heç nəyiniz yoxdur?”

Bizə birgə yaşayış üçün nə gərəkdir? Yaşamaq, yemək bişirmək, qonaq qarşılamaq üçün iki-üç otaqlı bir ev. Yemək bişirə bilmək üçün həmişə isti olan bir soba.

Evimizin avadanlığı necə olmalıdır? Stol və stullar, çarpayılar, bizim səadətə keçən ömrümüzün üzümündə buraxdığı izləri görə bilmək üçün güzgü, oturub xoş düşüncələrə dalmaq üçün kreslo, evin xanımının döşəməni kirlənməkdən qoruya bilməsinə yarayan xalça. Paltar dolabının yeşiklərinə qalaqlanmış, bükülü və lentlə bağlanmış döşək ağları; sənin dəbə uyğun gözəl donun və süni çiçəklərlə bəzənmiş şlyapan, divardan asılı şəkil, gündəlik işlətdiyimiz qab-qacaq və bayram günlərində ortaya qoyulacaq qədəhlər, boşqablar və fincanlar, azacıq yemək azuqəmizin qorunduğu dolab. Birdən, acanda, ya da gözlənilmədən qonaq gələndə, orada əlimizin altında bir az yeyəcəklər olsa yaxşıdır. İplə bağlanmış bir topa açarlar. Bu dediklərim sənə önəmsizmi görünür? Ancaq bütün bunlar səninlə yanaşı olanda mənə sevinc və dinclik gətirəcəkdir. Hə, unutmuşdum, ən başlıcası, ev kitabxanamız olacaq, gecə stolu və xəfif işığın mərhəmlilik və güvənlik gətirdiyi gecə lampası da öz yerində. Bütün bu avadanlıqların hamısı gərək, yerli-yerində və yaxşı durumda olsunlar, yoxsa evin xanımı onları bəyənməz.

Ev avadanlıqlarından çoxu bu evi dolandırmaq üçün çəkilən gərgin əməyi andıracaqdır. Qalan nəsnələr isə ev yiyələrinin bədii zövqünün simvolları olacaq, dəyərli dostlarını xatırladacaq, ər ilə onun xanımının gəzib bəyəndikləri, yenidən bir də qayıdıb görmək istədikləri şəhərləri onlara andıracaqdır.

Bütün bunlar – yaşadıkları dünyanın onlara bağlı olduğu kiçik bir səadət payı, yaxşılıqlara sığınub yaşayan insanlara xas olan kiçik bir dünya olacaqdır. Özü də, bu onların sevdiyi, ayrılmaq istəmədiyi bir dünya olacaqdır. Ancaq bu hələ onların ailə ocaqlarının özülü deyildir. Bu ocağın gecə-gündüz yanması, sönməz olması, burada yaşayan bu iki nəfərin biri-birini sonsuz bir istəklə sevməsindən asılı olacaqdır. Gündəlik yaşamın məişətlə bağlı bu kiçik detalları bizə hansısa təsirləri göstərə bilərmə? Taleyin qaçılmaz sonucu olan yoxluğa gömülməyə nə kimi, sözsüz, bunlarsız keçinmək olmayacaqdır. Ancaq biz gərək hər gün ürəyimizdən gələn bir səslə biri-birimizi bərk-bərk sevdiyimizi ucadan deməkdən çəkinməyək. İki sevən ürək bunu biri-birinə anlatmaq üçün gərəkən incə sözləri deməyi bacarmırsa, bundan da qorxunc durum ola bilməz. Onlar əlaqələrindəki bu incəliyi qorumaqla, gözlənilmədən qarşılaşacaqları hansısa bədbəxtliklər, xəstəliklər baş verəndə, yaxud hansısa başqa ağır durumlara düşəndə, bütün bunlara qarşı duruş gətirməyi bacaracaqlar. İlişkilərdə biri-birinə bəslənən bu incə duyğuları gizlətməyə, onları biri-birindən qızırğanmağa dəyməz. Qarşılıqlı əlaqələrdə onları qarşı tərəf üçün nə qədər çox işlədirsənsə, ondan da bir o qədər çox qarşılığını alırsan. İlişkilədəki incəlik unudulanda ruhlar arasındakı bağlar qırılır, ərlə onun xanımı arasındakı əlaqələr pas kəmiş qifilə bənzəyir. Baxırsan qifildir, ancaq pas atıb, açılacaq deyil. Sevən ürəklərin sonradan bu duruma düşməsi çox olur.

Səni düşünürəm. Sən məndən çox-çox uzaqlardasan. İradəmi toplayıb bu ayrılığın acılarına dözməyə çalışıram. Mənim üzgün və istəqli körpəm, bu gənc yaşında payına necə də ağır qəm-qüssə yükü düşüb, ancaq bunu açıb-ağartmırsan, çəkdiyən ağrı-acıları ürəyində gizlədirsən. Sənin bu durumdan qurtulmağın asan

olmayacaqdır. Axı indi səadətini səndən üz çevirdiyini düşünürsən. Yox, sakın bu düşkünlüyə qapılmaqdan, biz yaşamın bizə verməyə borclu olduğu sevinc payımızı almaq üçün var gücümüzlə çalışmalıyıq. Sənin mənə böyük bir səadət bağışlayacağına inanıram. Mənim səadətım sən özünsən, sənsiz mən ruhdan düşürəm, əlim boşda qalır. Səninlə olanda ruhlanıram, sənin üçün dağı dağ üstünə qoymağı bacaracaq qədər güclü olduğumu sanıram, ürəyimdə, sənin üçün çalışmaqdan və səninlə birgə yaşamağın dadını çıxarmaqdan böyük istəyim yoxdur.

Sənə ürəkdən gələn alqışlarımı yetirirəm. Ola bilsin, bu dəqiqələrdə elə sən də məni düşünürsən və daimi görüş yerimiz olan bağçada məni gözlədiyini anları xatırlayırsan.

Sənin Ziqmundun

Vyana, 25 sentyabr 1882-ci il

Mənim sevimli Marthenim!

Göndərdiyim məktuba yazacağın cavabı gözləməkdən bezib, yenidən sənə öz işlərimin gedişindən yazmaq istəyirəm. Sözü düz, səninlə üz-üzə oturub danışa bilməmək məni çox üzür. İstəyirəm, bu məktubda heç nəyi gizlətmədən, düşüncələrimi, necə varsa eləcə də yazam, mənə, biri-birinə əllərini və ürəklərini etibar eləmiş, talelərini ömürlük biri-birilə bağlamış insanlar elə belə də etməlidirlər. Boynuma alıram: cavab almadan bir də yenidən sənə məktub yazmaq çox da elə ürəkaçan deyildir. Sən mənim məktublarımı cavabsız qoymağa başlasan, görünür, mən də aramızdakı yazışmaya son qoymalı olacağam. Haçandandır, bizim yazışmamız, yalnız, mənim sevgilimə göndərdiyim, ayrılıqdan nələr çəkdiyimi anlatdığım, monoloqlar üzərində qurulubdur. Bu monoloqlar belə uzun bir sürədə cavabsız qaldıqca tükənə bilər, bu iş bizim ilişkilərimizin yalan üzərində qurulduğu düşüncəsinə gətirib çıxarardı. Bizim sevgimizi və arxadaşlığımızı yaşadan, qarşılıqlı anlaşmadır. Mən bütün durumlarda yovuşuqlu ola bilmirəm, çox vaxt ciddi olmağa, sözü üzə deməyə üstünlük verirəm, mənə, dostlar arasındakı ilişkilər belə də olmalıdır. İlişkilərdə hansısa üzgöranlik və örtülülük varsa orada dostluqdan söz gedə bilməz. Sənin indi öz yan-yörəndəki adamların içində mənim yoxluğumu duyduğuna inanmaq istəyirəm. Yanında görmədiyini o adam üçün sən bu dünyanın ən böyük dəyərisən. İnan mənə, sənin bunca dəyərli olmağın mənim əməyim deyildir. Ancaq mənim öz qavramımda sənin kimliyinə verdiyim dəyər, sənə belə yanaşmağım, sənə sevimli bir oyuncaq kimi yanaşmaq istəyənlərin davranışlarından çox-çox seçilir. Onlar üçün bu seçim çox asandır və bütün bunlar, onların, sənə yiyələnmək istəklərini doğrultmağa hesablanmışdır.

Mənim istəklim, gözəlim, səni qınamaqdan hansısa bir həzz aldığımı düşünməyəsən. Yox, mən bizim aramızda, azacıq da olsa belə, hansısa soyuqluğun və

incikliyin olmasını istəmirəm. Mənə elə gəlir, sən bunu çox gözəl anlayırsan: biz taleyimizi biri-birimizlə bağlayıb, iki taleyi bir taleyə çevirən gündən, ikimiz də, bundan öncəki kimliyimizdən ayrılıb, büsbütün başqa insanlara çevrilməliyik, daha doğrusunu desək, o andan başlayaraq biz yalnız biri-birimizin maraqları və qayğıları ilə köklənib yaşamağa çalışmalıyıq. Bu sözləri, indidən, çəkinmədən deyə bilərəm: qarşıda bizi gözləyən qocalıq da, mənim sevgilimin gözəl obrazını korlaya biləcək, gözdən sala biləcək gücdə deyildir.

Birdən, bu sözlərimi oxuyub qüssələnsən, ağlasan, mənim qanıma bərk qaraltmış olarsan. Yox, sən bir anlığına özünü mənim yerimə qoy. İndi mən durub incidildiyim üçün hönkürməyə başlasam, onda necə olsun, sənəcə, bu durumumda məni kim ovutmalıdır?

Evlilik – olduqca çətin bir məsələdir. Bu məsələni həll eləyə bilmək üçün biz gərək biri-birimizə kömək eləyək, gərək olanda isə, bir-birimizin yanlışını düzəldək. Təkcə elə biri-birinə öz sevgisini açıqlayan odlu-alovlu sözlər deməklə iş düzəlmir. Mənim düşüncəmə görə, ərlə arvaddan hansısa biri o birisində bəyənmədiyi hansısa özəlliyi üzə vurmursa, onda onlar arasındakı ilişkilər dəyərdən düşür və burada evlilik də öz anlamını itirməyə başlayır. Birgə yaşamaq – bütün durumlarda biri-birinin - hayında-harayında olmaq, sevinci də bədbəxtliyi də biri-biri ilə bölüşmək deməkdir.

Mənə elə gəlir, qızların çoxu kişilərlə dostluqlarına, yalnız öz könüllərini əyləndirəcək bir iş kimi baxır, çox vaxt, kişilərdən bunu lap tələb də eləyirlər. Siz qızlar, çox vaxt, kiminsə ürəkdən gəlməyən, yalnız üzdə olan basmaqəlib nəzakəti ilə yetinirsiniz və belə durumlarda sizlərin dilindən sıx-sıx belə sözlər çıxır: “Ah, bilsəniz o, bugün necə istiqanlı və ürəyiaçıq idi”.

Mən burada, avqust ayında, xəstələnəndə qardaşın Eli məni yoluxmağa gəlmişdi, birdən o qayıdıb qınaqla dolu belə bir söz dedi: sən, belə ağır xəstəsənsə, niyə gedib xəstəxanada uzanmırsan, sənə doğma olan adamlara yük olursan? Bax, sənənlə mənim aramda gərək, biri-birimizə belə bir yanaşma olmasın. Heç bir durumda biz biri-birimiz üçün ağır yükə çevrilə bilmərik. Mənim diləyim gələcəkdə sənənlə uzun illər boyunca sakit və işıqlı günlər yaşamaq, sənəni diqqət və qayğı ilə bürüməkdir, sənəni də mənə qarşı belə davranacağına inanıram. Mən, bizim, bütün ömrümüz boyu, biri-birimizə tükənməz bir sevgi bəsləyərək yaşamağımızı istəyirəm, habelə, doğma insanlar olaraq biri-birimizin öyrəncə və zövq ayrılıqlarına da sayğı ilə yanaşacağımızı gözləyirəm. Mən özümün bunu bacaracağıma arxayınam.

Gizlətməyəcəyəm, sən bir dəfə artıq öz davranışınla məni bərk sarsıda bilmisən. Xatırlayırsanmı, ilk tanış olduğumuz çağlarda, bir dəfə sən Fritslə dostluğa başlayıb məni gözdən salmışdın. Mən sənənin bu davranışına sonacan dözüb gözlədim, sonra sən mənə qarşı yanlış davrandığını özün başa düşdün. Düzdür, mən onda sənənin bütün bunları öz bağımsızlığını göstərmək üçün elədiyini anlamamışdım. Sən sonradan özün bunu mənə açıb dedin və bundan sonra mən sənənin öz davranışlarını götür-qoy eləyib onlara düzəliş verə bilmək bacarığına inandım.

Qarşılıqlı olaraq biri-birimizə güvənməyimiz bizi birləşdirən ən qırılmaz doğmalığ tellərindəndir. Sevgilin üstəlik sənənlə dost da olursa, bu onu sənənin gözündə daha da yüksəklərə qaldırır. Mən sənə yalnız sevgilim kimi yanaşıb, sənəndə dostluğa yaraşan özəlliklər tapa bilməsəydim bu, bizim üçün çox böyük bir itki olardı. Onda bizim

ilişkilərimizin məzmunu da çox yoxsul görünərdi. İnsan ilişkileri bəzək-düzəksiz və umacaqsız olanda ən gözəl olur.

Bax, mən əllərimi inamla və ürəkdən gələn bir istəklə sənə uzatmışam, səndən də bunu gözləyirəm.

Açıqlama: Bu məktubun sonunda Froud öz ad və soyadını yazmamışdır, “Sevgi məktubları” kitabının tərtibatçısı Ernst Froud bu məktubu atasının Martaya şəxsən özünün verdiyini düşünür.

8

3

Sevimli Martam!

Sənin vurğunluqla oxuduğum gözəl məktubçığazın, burada Valdebeker sərgisindən verdiyin geniş bilgi, mənə çox sevindirdi. Bu sevincin isə mənim indilikdə korlanmış sağlamlığıma düzəlməsi üçün yaxşı bir arac olduğunu deyə bilərəm. Bu zökəm olmasaydı, özümü çox yaxşı hiss elədiyimi də deyə bilərdim.

Sənin bu düşüncələrin “Faustdakı” Vaqnerin, öz gözəl gəzintisi boyu daldığı, düşüncələrinə çox oxşayır, mən də bu yerə doktor Faustun dediği bu sözləri anmaya bilmirəm: mən insanam, insana xas olan şeylərdən heç biri mənə yad deyildir.

Sevgilim, sən düz deyirsən, xalq belə yarmarkalara axışır basabas salmağı bəyənsə də, ancaq dərin düşüncəli insanlar üçün bu yarmarkalar çox darıxdırıcıdır. Mənim üçün ən gözəl əyləncə sevgilimlə baş-başa verib danışmaqdır, bunun belə olduğunu mən artıq dönə-dönə yoxlamışam. Bundan başqa, kitab oxumaq da belə gözəl əyləncələrdən biridir, bu durumda bizim oxuduğumuz kitablar duyğu və düşüncələrimizə bir aydınlıq gətirir, insanın varlığının və bütövlükdə yaşamın, anlamını gözüaçıqlıqla qavramağımıza yardımçı olur.

Məni özümdən sitat gətirməkdə qınama, ancaq burada insan taleyi ilə bağlı düşüncələrimi sənənlə bölüşməkdən özümü saxlaya bilmirəm: dayaz düşüncəli, geridəqalmış adamlar heç bir sıxıntı çəkmədən, çox asanlıqla yaşaya bilirlər, biz isə, daima, ömrümüzdə nələrsə çatışmadığını duyaraq yaşamaqdayıq. Öz kimliyimizi bölünüb kiçilməkdən qorumaq, onun bütönlüyünü saxlamaq üçün biz özümüzün bacarıqlarımızı sağlam bir özlə üzərində qurmaqdansa, çox vaxt, əyləncələrə, hayküyə və yersiz duyğulanmalara qapılmaqla ömrümüzü yelə verirək. Biz, özümüz də niyəsinə bilmədən, gerçəkləşməyə çalışan gücümüzü sıxışdırır, onu gərəklı işlərə qoşulmaqdan çəkindiririk. Bu öyrəncəmiz təbii istəklərimizi basıb əzir və biz bununla şəxsiyyətimizi incələşdirdiyimizi sanırıq.

Biz dünyanı dərinliklərinədək qavraya bildikcə, özümüzü də çox dərin duyğular yiyəsi olan kimsələr sayə bilərik. Biz nə üçün içki düşkünlüyünə qapılmırıq? Yoxsa, içkili adamların yiyəsiz küçələrdə, öz doğma və yaxınlarının yardımından uzaq düşüb qaldığı anlarda, eşitməli olduqları it hürüşmələrinin, pişik miyovultularının

yaratdığı yadlıq bizi bundan çəkindirir? Görəsən, biz nə üçün, hər ay özümüə yeni bir sevgi axtarmırıq? Hər dəfə qapıldığıımız sevgidən ayrılarda, ürəyimizin bir parçası da qopub ayrılırsa, onda biz nədən, çox vaxt, belə duyğusuz yaşamağı özümüə sığışdırırıq? Görünür, bizləri buna sürükləyən, bədbəxtlik və fəlakətlərin ağırlığından qorxmağıımızdır.

Biz, bilərəkdən, yaşamda bacardıqca az ağırı-açılar çəkməyə, ondan bacardıqca daha çox həzz almağa çalışırıq. Bizim kimi, bütün insanların da ömrü, yaşamla ölümün asılılığındadır və insanlar, uzun illər boyunca, sevincin nə olduğunu duymadan yaşamalılı olurlar. Onlar yalnız birlikdə olanda, özlərinə könülcə doğma olan birisi ilə əl-ələ verib yaşayanda, əllərindəki ən dəyərlili nəsneləri dartılı alan taleyin ağır zərbələrinə qarşı daha asan duruş gətirə bildiklərini anlayırlar. Ona görə də, dərin duyğular yiyəsi olan insanlar öz ömürlərində yalnız bir dəfə sevməyi bacarırlar. Bu, mənim ürəkdən inandığıım bir gerçəklikdir, kimsə məni bunun belə olmadığını inandıra bilməz.

Adi bir insanın bütün ömrü, gündəlik yaşamında üzləşdiyi yoxsulluq yükünün ağırlığını az da olsa yüngülləşdirmək uğrunda apardığı savaşılarda keçir. Bəlli olduğu kimi, yoxsullar, toplumun daha yüksək təbəqədən olan insanların çiyinə qoyduğu ictimai vəzifə yüklərindən azaddırlar, ancaq onlar, istər-istəməz, özlərindən asılı olmayaraq, gönüqalın və incə duyğulardan uzaq insanlar olurlar, yoxsa, onlar yaşadıkları ömrün necə də miskin olduğunu anlıya bilsəydilər, onun ağırlığına dözə bilməzdilər. Onlar öz sağlam instinktlərinin səsinə qulaq asır, onun çağırıldığı yönə üz tuturlar və təbiətin də, toplumun da, onları sevmədiyini anlayırlar. Ona görə də, bu adamların əlinə ötəri və yüngül əyləncələr keçən kimi, bundan artığının olmayacağını bildiklərindən, özlərini onlara qapılmaqdan çəkındirmirlər.

Yoxsullar çox gücsüz və düşkünlüyə qapılmağa yönəlik olduqlarından, biz onları yamsılamaqdan uzaq qaçmalıyıq. Mən hansısa xalqın yaxşılıqsevərlikdən uzaqlaşdığını görəndə, bunun niyəsinin onun sıx-sıx üzləşdiyi epidemiyalar, xəstəliklər, yoxsulluqlarla bağlı olduğunu düşünürəm, xalqlar, elə bil, başlarına gələn bu bədbəxtlikləri unutmaq üçün, yaxşılıqlardan uzaqlaşır, yamanlığa qapılmaqla üzləşdikləri bu fəlakətlərə “dözməyə” çalışırlar. Yazıqlar olsun, bütün bu bədbəxtliklərlə üzləşən xalqların hamısının yaşadığı dövlətlərdəki ictimai qurumlar tərəfindən qorunmadığı göz önündədir.

Mən bu düşüncələrimin ardını danışmaq istəmirəm, ancaq mənə elə gəlir, xalqın sevgisi də, mühakiməsi də, işi-gücü də bizimkinə bənzəmir. Sadə insan deyilən varlığın psixologiyası var və onun bu psixoloji durumu bizimkindən büsbütün seçilir. Yoxsulların təbiili hissələri bizimkindən güclüdür. Ancaq onlarda, hələ də, bizim hər birimizi sonucda ölümə, daha doğrusu, yoxluğa gətirib çıxaran bu özəllik: gerçəkliyi və yaşamı dəyişməyə can atan ehtiras öz yaşarılığını saxlayır.

Sevgilim, birdən, bu düşüncələrimi bəyənməsən məndən incimə. Sənin mənim üzərimdə necə güclü təsirinin olduğunu bilirsən. Sənin bəlli durumlara uyğun olan qavram və davranışların mənimki kimi deyildir. Bütün bunlar, bizim keçdiyimiz ömür yolunda qazandığımız təcrübələrdən və duyğularımızdan asılıdır. Bu konu ilə bağlı bundan artıq danışmağa gərək duymuram. Mənim şahzadə xanımından bütünlüklə asılı olmağıım isə ürəyimcədir. Öz sevgilisinin buyuruğunda olmaq çox gözəldir, ancaq

neyləyəsən, indilikdə biz biri-birimizdən çox uzaqda yaşamal oluruq, mənim Marthenim!

Sözün düzü, taleyində dönüş yaratdığım o köməksiz qızı, bu yaxınlarda, bir-neçə günlüyünə unutmali olmuşdum, bu anlarda onunla bağlı düşüncələr daha mənim ürəyimi yerindən oynatmırdı. Bunun niyəsi, mənim başıma gələn, ancaq bizim ilişkilərimizə qarışacağı olmayan iki qarışıq-dolaşiq olaydan yana idi. Çoxları, həkimlərin insan ağrılarını duymaq özəlliyini itirdiyini düşünür, ancaq mənim düşüncəmə görə, onların bu duyğuları sonacan kütləşmir. Ailə xoşbəxtliyi olan həkimdə isə bu duyğu, bütün ömrü boyunca, güclü olaraq qalır.

Mənim, bu yaxınlarda, doktor Pfunqe ilə bir qarşıdurmam oldu, mən professor Meynertin yanında onun gördüyü işləri tənqid eləmişdim, o isə bundan bərk acıqlanıb mənimlə çəkişməyə başlamışdı. Pfunqe bu çəkişmədə özünün, ilk baxışdan insanı çaşdıran, sarsaq ideyalarını bütün gücü ilə işə salsa da, bu dartışmanın gedişində mənim doğru yolda olduğum bəlli oldu. Ancaq sənin qarşında bunu da boynuma almaliyam, mənim kimliyimdə despotçuluq var və mən coşanda, özümü çox çətin ələ ala bilərəm. Sən, sözsüz, bunu bilirsən, ancaq buna baxmayaraq məni sevirənsən, mən buna görə özümü ikiqat xoşbəxt sayıram.

Bütün vaxtımı, başlanğıcı çox da uğurlu alınmayan, yeni başladığım işimə verməyə çalışıram. Ola bilsin, sən düz deyirsən, mən doğrudan da, öz işimdəki uğur və uğursuzluqlara çox kəskin reaksiya verirəm. Mənim qurduğum yeni metodla bağlı hələ çox qaranlıq yerlər qalmaqdadır, ancaq mən onu bitkinləşdirmək üzərində dayanmadan çalışıram. Yazıqlar olsun, o hələ də, məni ardıcıl olan uğurlara gətirib çıxara bilmir.

Gecən xeyrə qalsın, mənim istəkli, sevimli şahzadə xanımım. Son məktubun məni çox qanadlandırdı. Sən də, mənim səni ömrümün sonunacan sevəcəyimə inana bilərsən.

Sənin Ziqmundun

saat keçmiş

Sevgilim!

Yaxşısı, sən bir də heç vaxt, özünün soyuqqanlı olmağından və elə buna görə də, öz duyğularını yetərinçə açıqlaya bilmədiyindən mənə yazma. Sən məni nədəsə qınayanda da, bunu çox böyük incəliklə eləməyi bacardığından, mənim buna ancaq səni bağrıma basıb uzun-uzadı öpməklə cavab verəsim gəlir. Gün gələcək, səndən ayrılıqda necə bərk darıxdığımı və ağrı-acılar çəkdiyimi sənə danışacağam və bütün bunlar bizim üçün çox dəyərli xatirələrə çevriləcəkdir. Bu ağrı-acılar məni elə sarsıdır, elə üzür, mən birdən, haçansa səninlə həmişəlik bir yerdə olacağıma da inamımı itirməyə başlayıram. Ancaq bütün bunlarla bağlı ara vermədən düşünməyi özümdən

uzaqlaşdırmalı oluram, axı bu düşüncələrə qapılmaq, mənim dözüümümü tükədə bilər, mən isə gərək bizim birlikdə yaşaya bilməyimiz üçün, habelə, düşdüyüm ağır maddi sıxıntılardan çıxış yolu tapa bilmək üçün gecə-gündüz çalışam.

Marta, sənin sorularını cavablarkən yalan danışmağı bacarmadığımdan, heç də sənin düşündüyün qədər güclü bir insan olmadığımı boynuma almaqdan özümü saxlaya bilmirəm. Gözəl, səndən məktub almayanda isə mən ən gücsüz olduğum çağlarımı yaşayıram. Heç olmasa, qısa bir zaman üçün, bu gərgin işlərdən ayrılı bilsəydim, bu mənim ürəyimcə olardı. Bunun üçün bir az pul tapıb, bir neçə günlüyünə kurorta getmək istəyirəm, ancaq bu istəyim alınmasa da, bunu özümə dərd eləyəsi deyiləm. Bildiyin kimi, Kaşauda dincəlməyə getməyim alınmadı. Sözün düzü, belə düşüncələrə qapılıb, əyləncə axtaran ərinçək birisinə çevrilmək də istəmirəm. Bizim gələcəkdəki birgəyaşayışımız üçün, mənim indidən özümü əməksevərliyə və yaşamda aza qane olaraq sevinclə ömür sürməyə alışdırmağım, elə bilirəm, sən də ürəyincə olar. Mənim düşüncəmə görə, insanın öz məqsədinə çata bilməsi üçün biri uzun, o birisi qısa olan iki yol vardır. Mən bu gün məqsədə aparan uzun yolu tutmalı olmuşam, ancaq bu yolun məni istəklərimə yetirəcəyinə ürəkdən inanıram. Mən bunun addım-addım doğrulduğunu duyuram.

Sənin özünə belə güvənməyini çox bəyəniyəm. Mən isə özümü elmdə qazanacağım uğurlarda tapmaq istəyirəm, bu uğurlar isə, dayanıqlı və uzun çəkən əməksevərliklə aparılan elmi axtarışlarla qazanılır və onun gətirdiyi sevinclər ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük olur. Mən, öz ad-soyadının baş hərflərini dəniz qırağındakı qayalara çapıb, ləpədöyən haçansa onu silib itirəcəyinə soyuqqanlıqla yanaşa bilən insanlardan deyiləm.

Mənim incim, birdən yaşamda səni tapmasaydım, kim bilir, mənim sonum nə olacaqdı, çox ola bilsin, bu durumda mən: özünə güvənməyən, sən sevgini qazana bilmədiyini üçün, insan yaşamının bəzəyi olan çoxlu həzlərə və əyləncələrə əli çatmayan, ölçü-biçili kiçik duyğularla və ağır maddi sıxıntılarla ömrünü çürüdən birisi olacaqdım. Habelə, mən sıxıntılarımın və düşkünlüklərimin dustaqlığından çıxış yolu da tapa bilməyəcəkdim. Sən məni böyük məqsədlərə yönəltməklə yanaşı, dəyəri ölçüyəgəlməz olan bir səadətlə varlandırdın, bunacan yaşamalılı olduğum mənəvi yoxsulluqdan qurtardın.

Sən mənə uğur qazanmaq üçün ümid və inam verirsən. Mən bunu sən hələ məni sevmədiyini vaxtlardan bilirəm, indi sən məni sevdini bildiyim üçün bunu ucadan deyirəm. Sənin yardımınla mən özünə güvənən qoçaq bir kişiyyə çevrildim.

Marta, mənim gözəl incim, bizim ağgünlü gələcəyimiz bütünlüklə biri-birimizi sevməyimizdən asılıdır. Mən sənə özünün istədiyindən heç də az olmayan səadət arzulaıyırəm. Mən bunu çəkinmədən, ürəkdən gələn bir inamla deyirəm: sənənlə birlikdə olmağa yönələn istəklərimin yanında bütünlükdə qalan istəklərim bir heçdir. Sənin yerin mənim ürəyimin başındadır.

Sənə çatdırmaq istədiyim bir yenilik də vardır: Şenberq hər gün mənim yanıma gəlir, onun işlərinin gedişi mənim ürəyimcədir. Tezliklə qardaşı Alois qayıdacağından, indi onun başı qarşıdakı İtaliya səfərinə hazırlaşmağa bərk qarışıbdır.

Dünən anam xəstələndi, ona bərk soyuq dəyib, ona görə də, keçmişdən qalma ağciyər xəstəliyi də baş qaldırıbdır. Ancaq bugün anamın qızması düşüb. Pauli də xəstədir.

Dünən Dolfi ilə birlikdə şəhərin qırağındakı Petsleyndorfa gəzməyə getmişdik. O mənim xəstələrimi qəbul eləyib qurtarmağımı gözləmiş, sonra gəzməyə çıxmışdıq. Qayıdanda yolumuzu Dornbaxdan saldıq.

Dorfi bacılarımdan ən sevimlisi və ən yaxşısıdır. Onun çox zəngin daxili dünyası vardır. Ancaq yazıqlar olsun, o təbiətcə çox incədir və tez hissə qapılındır. Bizim onunla danışıqlarımızın başlıca konusu, sözsüz, sən idin. O sənin daimilik könül yoldaşın olacaqdır. Ancaq indi o da, instinktiv olaraq, onun səninlə bağlı dediklərinin mənə təsir göstərmədiyini anlayır.

Marthen! Sənin ürəyinin açılması üçün hansı istəyini yerinə yetirim deyə düşünürkən, sən özün istəklərindən birini dilə gətirdin və onu yerinə yetirmək mənim üçün ən böyük xoşbəxtlikdir. Elə bilirəm, sən mənə yazdığından başqa da, nələrisə almaq istərdin, çəkinmədən onları da mənə yaz. Sən bu məktubu oxuyanda mən sənə yenə də pul göndərəcəyəm. Sənə nəyisə hədiyyə eləmək mənim üçün çox böyük sevinc qaynağı olduğundan, çox vaxt özümün hələ də buna layiq olmadığını düşünürəm... Sənin mənim niyyətimi düzgün anlayacağına arxayınam.

Mənim birdənəm, sevgilim, sənə çox şeylərdən yazmaq istəyirdim, ancaq bugün günortadan sonra Şenberqlə Frantseşini bizə gəlib, qaranlıq düşənəcən başımı qatdılar. Sonra biz onlarla birlikdə şam elədik. İndi isə yuxu gözlərimi tutub, mən indi sənin dadlı dodaqlarını öpə bilmək yerinə, oturub bu uzaqlıqdan sənə məktub yazmağıma görə özümü çox qaragünlü birisi sayıram. Ona görə də, icazənlə, xeyirli gecələr arzulayaraq, səninlə sağollaşib ayrılmaq istəyirəm.

Səni sarsılmaz bir vurğunluqla sevən Ziqmundun

Vyana, bazar günü, 16 sentyabr 1883-cü il

Mənim istəklim!

Öncə, sənin bir sıra düşüncə və mühakimələrində, mənə qarşı ədalətsizliyə və yanlışlığa yol verdiyini demək istəyirəm və sən bunları aradan qaldıra bilsəydin, çox sevinərdim. Bəyəndiyini dediyin o iki geyimi sevinclə sənə bağışlamaq istərdim. Sən mənə almaq istədiyin gödəkcənin neçəyə olduğunu niyə yazmırsan? Düzdür, indi əlimdə pulum yoxdur, ancaq gələn ay çalışıb bu istədiyini nəsnələri almaq üçün pul düzəldəcəyəm.

Sən öz əyin-başının qayğısına qalmaqdan çəkinmə, mən də özüm üçün gərəkən şeyləri almağa pul əsirgəmirəm. Sən gəncsən və gözəl geyinib-keçinməyin sevincini duymaq sənə yaraşır! Mənə elə gəlir, səni yaxından tanıyan istənilən birisi, sənə

sevinc gətirəcək nəşə bağışlamaq fürsətini qaçırmazdı. Elə isə, sən nə üçün belə bir imkanı mənim üçün yaratmaq istəmirsən? Yoxsa bunu mənə çox görürsən?

Sənin məktubunu oxuyanda, elə bil, göylərdən enmiş bir mələyin səsinə eşidirdim. Məktubunu oxuduqca duyduğum bu ilahi səs, könlümü qanadlandırır, məni yerdən ayırdı, yersiz qayğılarımı, dəymədüşərliyimi, çaşqınlığımı və inamsızlığımı unutturdu.

Sənin qanını qaraltmaq istəməsəm də, deməliyəm, bugün mən böyük bir sarsıntı içindəyəm, gözlənilmədən baş verən bir bədbəxtçiliyin dözülməz acısını çəkməkdəyəm. İndi durub morqa gedəcəyəm, bir azdan orada dostum Natan Vaysın meyitini yaracaqlar. O bir ay olardı evlənmişdi və bir neçə gün öncə ongünlük toy gəzintisindən qayıtmışdı. Natan ölümündən qabaq polisə çatası iki məktub yazmışdır. Bu məktublarda o özünün ölüm xəbərini ata-anasına çox ehtiyatla çatdırmağı xahiş eləyir və arvadının ona dönük çıxması ilə bağlı xəbərin qəzetlərə bildirilməməsini istəyir.

Sentyabrın on üçündə, günortadan sonra, saat ikinin yarısında onun Dandştrassedəki evində özünü asıb öldürdüyünü bilmişdilər. Həftənin dördüncü günü, axşam çağı, Natan Vaysın işlədiyi qospitalda onun ölüm xəbəri yayılmışdı. Deyilənə görə, iş yoldaşlarından biri bu xəbərin yalan olduğuna özünü inandırmaq üçün qaçaraq Natanın kabinetinə baş çəkmişdi. Ancaq kabinetin qapısı bağlı imiş. Biraz sonra, Natanın bu qospitalda həkim işləyən qardaşı gəlib çıxmış və onun ölüm xəbərini doğru olduğunu bildirmişdi. Beşinci gün səhər ertədən Lyusqarten mənim yaşadığım evə gəlmişdi. Mən yataqdan qalxıb onu qarşılamağa macal tapmamış daha iki iş yoldaşım bu acı xəbəri mənə çatdırmaq üçün gəlib çıxdılar. Bizim heç birimiz buna inanmaq istəmirdik. Bu yaxınlaracan yaşam sevgisi aşıb-daşan, enerjili, çalışqan birisini indi ölmüş və susqunluq içində görmək, bizim üçün, dözülməz dərəcədə ağır idi. Onun yaşam sevgisi çox güclü idi və onun öz ömrünə qıyması inanılmaz görünürdü.

...İndi onu torpağa tapşırırdan sonra da, onun yoxluğa gömülməsinə və bir də heç vaxt onu görməyəcəyimə özümü inandıra bilmirəm. Bu, qarşısızalmaz qorxunc olay nə üçün baş verdi? Axı o, çox böyük uğurlar qazanaraq, qarşısına qoyduğu məqsədlərə doğru gedirdi və bütün arzularına çata bilmək üçün çox böyük şansları da vardı. O dosent idi və iş yerində, qazandığı bu üstünlüyünün dadını çıxarmağa çalışdığı, bununla öyündüyü açıq-aydın duyulurdu. O artıq öz işinin bilicisi olan bir həkim kimi ad-san qazana bilmişdi. Bu yaxınlarda o xəstəxanada şöbə müdiri vəzifəsini tutmuşdu. Bununla da, onun öz həkimlik praktikasını artırmaq üçün çox böyük imkanları yaranmışdı.

Natan lap bu yaxınlarda evlənmişdi. Ancaq, görünür, elə bu evlilikdən sonra qarşılaşdığı hansısa durum onu özünü öldürməyə sürükləmişdi. Bu durumun nə olduğu bizə bəlli deyildir. Ancaq onun ölümünün niyəsinin evlənmək olduğuna söz ola bilməz. İndi yaxşı xatırlamıram, mən deyəsən onun necə evləndiyini sənə yazmışdım, ancaq bilmirəm, mən bu olayı sənə bütün detallarınacan yazmışam mı? Necə olursa olsun, mən indi bununla bağlı bildiklərimi bütün genişliyi ilə sənə danışmaq istəyirəm, bu anlarda mənə elə gəlir, dostum ölməyib və mən də sənə onun başına gələnləri danışırım.

Onun obrazı diriymiş kimi gözlərimin qarşısında dayanır və mən bu anlarda onun xarakterindəki bütün yaxşı və pis özəllikləri bircə-bircə xatırlamağa başlayıram. Onun ömrü, sanasan, bir şair ömrü kimi çoxçalarlı idi və elə buna görə də, bu vaxtsiz ölümü də qaçılmaz bir faciə kimi qavranıla bilər.

Onun atası yerli dini məktəbdə mühazirə oxuyur; o çox istedadlı bir alimdir, çin dilini bütün incəliklərinədək bilir və istəsə lap universitet professoru da ola bilərdi. Ancaq bütün bu intellektual üstünlüklərinə baxmayaraq o, xaraktercə çox ağır, amansız və pis bir adamdır. Natan onunla bağlı danışılarda tez-tez deyirdi: "Mənim atam çox qorxunc bir adamdır". Natanın anası çox enerjili, çalışqan, ürəyiuxa bir qadındır, onun əri ilə heç bir mənəvi yaxınlığı olmasa da, onunla cinsi yaxınlığından doğulan çoxlu uşaqları vardır. Bu ipək təbiətli qadın, özünün çoxsaylı uşaqları ilə evdəki yoxsulluğun bütün ağrı-acılarını bölüşmüşdü. Onların evində amansız bir yoxsulluq hökm sürürdü, ürəkaçan heç nə yox idi, uşaqlar nə sevgi, nə bir qayğı görür, hansısa tərbiyədən isə söz belə gedə bilməzdi, tərbiyə adına, atalarının onlara qarşı çox sərt bir tələbkərliliyi vardı. Atalarının özünəvurgunluğunu doğrultmaq üçün uşaqların hamısı çox yaxşı oxumalı idi. Ancaq onların çoxu bunu bacarmırdı. Natanın qardaşlarından biri, başqa çıxış yolu tapmayıb, onun üçün oxumağın çox ağır olduğu institutun elə birinci kursunun birinci yarımilində özünü güllələyib öldürmüşdü. Atasının öz oğullarını belə sıxma-boğmaya salmasına baxmayaraq, onlardan ancaq Natan, bir də bizim xəstəxanada işləyən o biri qardaşı ali təhsil ala bilmişdilər.

Natan qardaşlarının arasında ən istedadlısı idi. Atasının istedadı ona keçmişdi, ancaq o, atası kimi amansız birisi deyildi, onun yaxşı özəllikləri çox idi. Düzdür, bir çoxları onu pis adam kimi tanıyırdılar, ancaq tanıyanların bir çoxu da onu yaxşı bir insan kimi dəyərləndirirdilər.

Onun bütün maraqları, çalışmaları, bir sözlə, bütün ömür yolu, özünü təsdiq eləməyə yönəlmişdi. O bu yaşamdan nə istədiyini çox yaxşı bilirdi və işləri düz gətirməyəndə, öz maddi durumu ilə hesablaşmadan, kəsə yolla getməyə çalışırdı. O özünə qarşı deyilən haqlı qınaqları dəyərləndirə bilməzdi, özünün kiməsə elədiyi, yaxud da eləmək istədiyi pislikləri də çox tez unudardı. Onda başqalarına yaxşılıq eləmək istəyi də vardı və çox vaxt, öz davranışlarını bunun üstündə kökləməyə də çalışırdı.

Breyer, onun gözü doymayan birisi olduğunu çox doğru demişdi. O bunu deyəndə bir çvikaulu qocanın öz oğlu ilə olmuş danışığını xatırlatmışdı, qoca soruşur: "Oğlum, de görək, sən nə istəyirsən?" Oğlu deyir: "Yer üzündə nə varsa, hamısını". Natan çox iradəli adam idi və o, doğrudan da, öz ömründə əldə eləyə biləcəyi uğurların hamısına çatmaq istəyirdi. Onun ölçüyəgəlməz özünəvurgunluğu çox böyük enerjisinə və qeyri-adi davranışlarına uyğun idi. Ancaq o öz uğurlarını təkə elə bu özəlliklərinə görə qazanmamışdı, mən onun xarakterində başqa özəlliklərin də olduğunu görürdüm. Onun kimliyinin ən başlıca özəlliyi, bacardıqca, yaşamın əyləncə və sevinclərinin dadını çıxarmağa çalışması idi. Onun başqa dillərdə danışan və biri-birindən fərqli düşünən çoxlu dostları vardı. O özünü heç vaxt kəmağıl və başısoyuq bir insan kimi aparmazdı və çoxlu durumlarda, bir çox işləri başqalarından qat-qat yaxşı bacardığını da göstərə bilmişdi. Onun düşündüyü və danışdığı nə varsa,

hamısında, bir yumşaqlıq, elastiklik, istilik vardı və o bütün davranışlarında özünün dəyərini qabartmağı sevərdi, onun bütün çatışmazlıqlarına baxmayaraq, bir az dərinə gedəndə, onun belə üstünlüklərinin olduğu da üzə çıxardı.

Onun istedadı çox kiçik olduğundan, biliyi də dar bir çərçivəni aşma bilmirdi, heç vaxt problemlərin dərinliyinə vərə bilmir, elmdə uğur qazanmağın başlıca şərtlərindən olan tənqidi yanaşma və sarsılmaz özül qurmaq kimi bacarıqlar onda çatışmırdı. Onun qazandığı uğurlar ötəri olmaqla, yalnız üzdən uğura oxşayır, özlüyündə isə heç bir özgün anlam daşımırdı. Bütün mühakimələrində onun qızgınlığı, mənlilikə yoxsulluğu, yaşama bağlılığı və düşüncələrinin çılpaqlığı duyulurdu. O Anton Auerşperqin bir şerindəki poetik obraza çox bənzəyirdi. Meşə, meşə talası və günəşin şüaları biri-birinə qarşılıqlı təsir eləyirlər, ancaq bu durumda onlardan hər birinin özünəməxsusluğu da gözə çarpacaq olur. Natan Vays hansısa bəlli faktdan danışanda çox böyük təəssürat yarada bilirdi, o bu durumda, sanasan, özünün tapdığı böyük bir kəşfi açıqlayırmış kimi danırdı. Belə demək olarsa, o özünün çox yüksək zarafat eləmək bacarığı ilə sıradan bir avropalının kimliyini açıqlamağa çalışır, onu ələ salırdı, ancaq elə özü də bu avropalını ötüb keçə bilmirdi. O yörəsində olan insanları uzun-uzadı güldürməyi bacarsa da, ancaq onu sevən insanlara çox az inam aşılaya bilirdi. Tanışları arasında gördüyü işlərlə bağlı olan yaxşı rəylərin yaranmasında onun özünün çox böyük rolu vardı, o özü haqqında belə düşüncələri formalaşdırmaq üçün yaranan bütün durumlardan yararlanmağa çalışır, harada olursa olsun, sözü çəkib öz üzərinə gətirir, çəkinib eləmədən, özünü bugün üçün, işinin ən böyük bilicisi kimi tanıtmaya çalışırdı. Onun istedadının başlıca üstünlüyü çox çevik düşünmək bacarığında və bu özəlliyini, yerinə düşən zarafatları ilə birləşdirə bilməsində idi. Sözü qıyası, Natanın duyumu, sağlıq durumu və ovqatı bütünlüklə onun cismani çevikliyindən və təsəvvürlərinin aydınlığından doğulurdu. Biz ara-sıra şampən içəndə necə yüngülləşir, enerjili və sevinc içində oluruqsa, onun da ovqatı həmişə buna oxşar bir durumda olardı. Natanın davranışlarında özünü göstərən arasıkəsilməz çevikliyi, onun qarşısızalmaz bir çılğınlıqla, yüksəlişə can atdığı göstərməkdəydi. Ona görə də, onun özünü öldürməsinə inanmaq bizim üçün çox çətindir. Bizlərdən heç kim son çağlar onun küskün və üzgün olduğunu görməmişdik.

O bütün intellektual gücünü elmin bir bölməsini araşdırmağa yönəltdi. Elə buna görə də, onun dünyagörüşü birtərəfli və subyektiv idi. Onun başlıca çatışmazlığı dünyagörüşünün geniş olmamasında idi. O elmi bütün genişliyi və ənginliyi ilə qavramağa çalışmazdı, onun maraqları tibbin bəlli bir kəsiminə ilişib qalmışdı. Onda insaniliklə və təbiiliklə bağlı olan duyğulardan həzz ala bilmək bacarığı yox idi. Ondörd il ərzində o işlədiyi xəstəxanadan qırağa çıxmamış, orada bir avtomat qurğu kimi işləmişdi, onun getdiyi yerlər isə uzaqbaşı mehmanxana və kafe olmuşdu. Aradabir, dincəlmək istəyəndə, o böyük həvəslə, kart, ya da şahmat oynayırdı, oyunun gedişində bərk həyəcan keçirsə də, ancaq qıraqdan baxanda onun özgün və kəskin zarafatları çox yapışıqlı görünərdi. Bu durumda onun davranışlarını izləmək, hansısa ürəyəyatımlı teatr tamaşasına baxmaq qədər xoş gəlirdi. O özünə dalıb, dünyanın gözəlliklərini toxtaqlıqla izləyə biləcək birisi deyildi. Toydan sonrakı gəzintidən qayıdandan sonra mənimlə ayaqüstü danışığında o boynuna almışdı: "Mən saatlarla oturub dənizi izləməkdən sevinc duya bilmirəm, bu mənə heç bir duyğu coşqunluğu

yarada bilmir". Kiminlə danışmasından asılı olmayaraq, onda bir damcı da olsun çəkingənlik və utancaqlıq olmazdı. Dünyada baş verənlər onu büsbütün ilgiləndirməzdi, təkcə öz peşəsi üzrə yeniliklərlə maraqlanardı. Onun davranışlarında çox sıx-sıx düşüklük və utanmazlıq da özünü göstərərdi. Sən bacın Minna ilə onu görəndə Natanı qeyri-adi bir insan sanmışdınız. Sizinlə görüşdə o özünü yığışdırıb, yersiz davranışlarından çəkinməyi bacarmışdı. Tələbə olanda o bir qıza vurulubmuş, ancaq yazıqlar olsun, qız onu sevməmişdi. O qız sonradan, Natandan fərqli olaraq, çox yaxşı özəllikləri olan birisinə ərə getmişdi. Uğursuz sevgidən sonra Natan mənəviyyatca heç dəyişməmiş, onun bütün əyər-əskikləri necə varsa eləcə də qalmışdı.

O, bütün uğurlarını yaxşı bir həkim kimi ad çıxarandan sonra qazanmışdı. Olduqca az dostu vardı, mənimlə dostluğunda da çox dəymədüşərlik eləyərdi. Bütün tanıyanlar onu adi insanlıq normalarından və qaydalarından qırağa çıxan bir fenomen saydılar. O öz planlarını hamıdan gizlədən birisi idi və bir neçə il ərzində ən yaxın dostlarına belə öz işlərinin gedişindən danışmaya bilərdi. Düzdür, o, aradabir, çox oturub-durduğu adamlara ürəyini açardı. Onun ruhunda nəsə bir qarmaqarışıqlıq olduğu duyulurdu; biz yalnız ölümündən sonra onun çox şeyləri bizdən gizlətdiyini öyrənə bildik. O mənə böyük sayğı və sevgi ilə yanaşardı, ancaq aradabir ürəyimə toxunmağı da vardı. Bir dəfə o mənə çox qəribə bir söz dedi. O ölümündən sonra bütün əmlakının mənə çatmasını vəsiyyət eləmək istədiyini deyir, nəyi varsa mənim adıma keçirmək istəyirdi. Mənə bu təklifi eləyəndə onun özünəvurğunluğu, yaxşılıqsevərliyi və tikansız yumorunun biri-biri ilə baş-başa verdiyi duyulurdu.

O, gərək duymayanda, öz işlərini başqalarından gizlətməyə çalışmazdı. Öz işində qazandığı və elmdə əldə eləyə bildiyi uğurlar onun yekəbaşlığını və lovğalığını ört-basdır eləyə bilirdi. Düzünə qalsa, o başqalarının öyüncünü qazanmağa can atmazdı. O haçan istəsə, adamı vurğun eləyən bir bacarıqla və çox asanlıqla, özünü yaxşılıqsevər və umacaqsız birisi kimi tanıda bilirdi. Bax, onun xarakteri belə idi.

Mənə böyük sayğı ilə yanaşmasına baxmayaraq, açıq danışası olsaq, daşdığı özəlliklərin onu bir gün özünü öldürməyə gətirib çıxaracağı da gözlənilən idi. Özünü öldürdüyü anlarda o, çox ola bilsin, puç olmuş arzularından və uğursuz sevgisindən bərk sarsılmış bir durumda olmuşdu. Ola bilsin, onu sarsıdan faktorlardan biri də, özünü yaradıcılıqda və elmi işdə axtarmağa can atıb ancaq bunu bacara bilməməsi olmuşdu. Ola bilsin...

O varlı adamların evlərinə gedər, orada gücü çatmayan, boyuna biçilməyən rollar oynamağa çalışardı. Bir dəfə o, ötəri bir danışığımızda, yoxsul bir qızla evlənilib onu ağ günə çıxarmaqla yörəsindəki insanların sayğısını qazanmaq istədiyini demişdi. Onun evlənmək istədiyi üç qız vardı: Helene Fain, çox gənc bir qız olan Hammerslaq (Froudun ata-anası ilə dostluq eləyən ailənin tək qızı olmuşdur), bir də mənim kiçik bacım Roza. Onun Rozayla evlənmək istəyinə düşməsinə mən ancaq dünən bildim və bu məni şaşırırdı, axı Natan Rozanı vur-tut bircə dəfə görmüşdü. O bu ürəyinə yatan qızlardan birincisi, ən varlısı ilə evlənmək istəyirdi və bir ara onun arxasınca düşmüşdü. Ola bilsin, o bununla öz dolanışığını biryolluq yaxşılaşdırmaq istəyirdi.

Ancaq sonradan onun evlənməklə bağlı planında gözlənilməz bir dəyişiklik baş verdi. Onun üç il bundan öncə mənə dediği bu sözləri olduğu kimi xatırlayıram: "Bu

gün bir xanım mənim yanıma müalicə olunmaq üçün gəlmişdi, iki qızı da onunla yanaşı idilər. Ah, bilsən, qızlar necə də gözəl idilər! O da məni bəyənsəydi və çoxlu pulum olsaydı, düşünmədən, o xanımın böyük qızı ilə evlənərdim". Natan, dedi ki kimi, elə o böyük qıza vuruldu və onunla adaxlandı. Çox keçmədən o bu qızla evlənmək istədiyini öz qohumlarına da bildirdi. Brunhilda adlanan bu qız çox uzun bir zaman onun sevgisinə hə deməmişdi. Bu qız, təbiətə adamayovuşmaz, dönüklüyə meyilli və iddiasız birisi idi. Ancaq çox ağıllı və ehtiyatlı olması ilə də seçilirdi. Natan ondan aldığı məktublardan ikisini oxumaq üçün mənə vermişdi. Bu məktublardan onun adaxlısı olan bu qızın qadınliq incəliyi ilə qovuşmuş çalışqanlığı və iradəliyi aydınca duyulurdu.

Natanla adaxlananda onun artıq iyirmi altı yaşı vardı. Bu qızın qarşısına çıxacaq prinslə bağlı xəyalları artıq çoxdan arxada qalmışdı. Necə deyərlər, o artıq sevmədən evlənməyin də, yol verilən olduğu çaqlarını yaşayırdı. Natan çılğınlıqla onu sevdiyini deyir, qız isə onun sevgisini rədd eləyirdi. O, Natanın kobudluğunu, lovğalığını bəyənmirdi, habelə, Natanın onunla davranışında bilərəkdən və bilməyərəkdən buraxdığı olduqca çoxlu etik yanlışlıqlar da onu bezdirmişdi. Ancaq Natan, onu yola gətirmək üçün, özünü yaxşılığa doru dəyişəcəyinə, qabalığından əl çəkəcəyinə, söyüş söyməyəcəyinə söz vermişdi. Mənə elə gəlir, bu qız ona sevgi ilə yanaşsaydı, verdiyi vədləri yerinə yetirməyə onun gücü çatardı. Çox sonralar qız Natanın sevgisinə inanıb evlənməyə razılıq verdi. Çox ola bilsin, ilk çaqlar qız ona bir az vurulmuşdu da. Sözsüz, kiməsə qarşı yaranan vurğunluğun öncədən gerçək sevgi olub-olmadığını demək çətinidir.

Natan, böyük bir sevinc içində, iş yoldaşlarına və həkim tanışlarına özünün ailə quracağı ilə bağlı xəbər verdi.

Evlənəcəyi qızın cehizi ilə bağlı soruşanda o, bunun onu maraqlandırmadığını deyirdi. Adaxlandıqdan sonra Natan getdikcə daha çox qəmli və qanıqara olmağa başlamışdı. Onların arasında sözləşmə, dava-dalaş başlamışdı. Natan adaxlısı ilə savaşımaq üçün çox tez-tez müxtəlif bəhanələr tapırdı. Qız da kədərli gəzib dolanır, tez-tez ağlayır, Natandan küsür, onunla görüşüb-danışmaqdan heç bir sevinc duymurdu. Bir az sonra, onun və bacısının isteriya xəstələri olduğu da bəlli olmuşdu. Mən bütün bunları biləndən sonra Natanla danışdım, yalnız elə üzdən gözəl olan, sağlamlığı yerində olmayan bir qızı sevməyin, onunla öz taleyini həmişəlik bağlamağın düzgün olmadığına onu inandırmağa çalışdım, evlənməyə tələsməməsi, qıza düşünmək üçün vaxt verməsi üçün onu dilə tutdum. Ancaq onun lovğalığı düzgün qərar verməsinə mane oldu və o, nəyin bahasına olursa olsun, onunla evlənməyə qızı razı salmağa çalışdı. O qıza min quldenlik hədiyyələr alır, yerli-yersiz ona böyük məbləğdə pullar verirdi. Yaşadığı evi bəzəmək, gözəl görünüşə salmaq üçün o, əlində olan, illərlə topladığı bütün pullarını xərcləyib qurtarmışdı. Bütün bunlara baxmayaraq, qız tərslik eləyir, onunla evlənməkdən boyun qaçırırdı, Natan isə bunu ürəyinə salır, bərk acıqlanırdı. Bir dəfə Natanın mənə danışdığına görə, qız ona öz bacısı ilə evlənməyi təklif eləmiş, Natan razılaşmayanda isə, heç olmasa toyu gecikdirməyi xahiş eləyib onu buna razı salmışdı, bütün bunlar onun Natanı sevmədiyini açıq-aydın göstərməkdəydi. Mən bunları Breynerə danışmışdım. Onda Jozef Breyner belə demişdi: "Hansısa qız belə bir ovqatla ərə gedirsə bunun axırı çox

pis qurtara bilər. Bu durumda ən yaxşısı onun yaxın qohumlarından birinin işə qarışması, qızı, ona vurulan adamla evlənməkdən çəkəndirməsidir. Ya da bütün yaxınları, doğmaları birləşib ona köməklik eləməlidirlər. Bu durumda, qızı, qısa bir müddət üçün, harayasa, uzaqlara gəzməyə yola salır, o da az bir vaxtda öz tərəddüdlərindən əl çəkib, onu sevən kişiyyə birdəfəlik rədd cavabı verir”.

Necə acı olsa da, bu qızın onu sevmədiyinə, haçansa onu atıb gedəcəyinə, Natanı inandıra bilmişdim. Mən onu, bu olaya ayıq başla yanaşmağa və düzgün qərar verməyə çağırırdım. Ancaq o, nə olursa olsun, bu işdən əl çəkmək istəmədi və onun bütün bu dirənişi ancaq bir məqsədə qulluq eləyirdi. O, adamların gözü qarşısında uğursuzluğa düşməsini özünə sığışdırı bilmirdi.

Qızın doğmalarının və yaxınlarının da özlərini ağılsızcasına apardıqlarını və ona təsir eləmək üçün yetərincə çalışmadıqlarını da deməyin yeridir. Bu yazıq qız, özündə güc tapıb Natanın sevgisini rədd eləməkdənsə, ancaq zaman-zaman toyun vaxtını gecikdirirdi. Mənim Natanla çox ciddi bir danışıqımdan sonra o, beş gün sonra bir müddət üçün buralardan uzaqlaşacağına söz vermişdi. Ancaq o, söz verdiyi kimi, çıxıb getməkdənsə, gözlənilmədən, toy eləyib evləndi. Görünür, o adaxlısının qarşısında iki yoldan birini seçməyi bütün kəskinliyi ilə qoymuşdu: ya evlənmək, ya da biryolluq üzülüşmək. Qızın niyə belə elədiyini anlamaq çətin deyildi. Mənə elə gəlir, Natan adaxlısı ilə, evlənməyə qədər yasaq olan işlərin hamısını güclə ələ gətirmiş, bununla da qızı özünə həmişəlik bağlamaq istəmişdi. O bu davranışı ilə, təbiətə xəstə, küsəyən və vasvası olan bu qızda özünə qarşı güclü psixoloji nifrət oyatmış, onun gözündən büsbütün düşmüşdü. Hələ, qızın ona bəslədiyi az-maz sevgi duyğularını da həmişəlik söndürmüşdü. O, bütün uğurlarını öz gücünə arxalanmaqla qazandığı kimi, sevgidəki uğurunu da güc işlətməklə qazana biləcəyini düşünürdü. Elə buna görə də, sevdiyi qızın onu rədd eləməsini bilsələr, bunun, başqalarının gözündə ona əskiklik gətirəcəyini sandığından, tələm-tələsik toy eləyərək, gerçəkdən nə baş verdiyini ört-basdır eləmək istəmişdi.

Toydan sonra mən onu, yalnız bir dəfə, ötəri görmüşdüm, ayaqüstü danışıb ayrılmışdıq. Sentyabrın on ikisində Panet onunla görüşmüş, evliliyinin necə baş tutduğunu soruşmuşdu. O, qısaca: “yaxşı nə vardısı keçmişdə qaldı” demiş, ona ürəyini açmaqdan çəkinmişdi. Sentyabrın on üçündə isə o özünü asmışdı.

Nə baş vermişdi, onu bu faciəyə sürükləyən nə idi? Adamlar onun ölümündə bütün suçu Natanın arvadının üstünə yıxmağa çalışırlar. Mən isə onlara inanmıram, belə düşünürəm.

Onun bu faciəsi üzərində çox düşünmüşəm, mənə elə gəlir, onun özünü öldürməsinin niyəsi tutduğu yolun onu uğursuzluğa gətirib çıxardığını bütün dərinliyinə anlaması və bunun ağırlığına dözə bilməməsindədir. İstəklərinin cavabsız qalmasından yaranan hikkəsi və quduzluğu, acığından başını itirməsi, elmi karyerasının və böyük saydığı istedadının ailə faciəsinin qarşısını ala bilməməsindən sarsılması, onu bu addımı atmağa gətirib çıxarmışdı. Bunu da gizlətməyəcəyəm, toydan öncə, ona gəlinin çox bahalı cehizi olacağını demiş, ancaq onu aldadaaraq çox az cehiz vermişdilər və bu da onu özündən çıxarmışdı. Məncə, onun ən başlıca çatışmazlığı, yaxınlarına güvənə bilməməsi, dostlarına ürək qızdırıb, dərini bizimlə bölməməsi idi.

Onda özünü göstərən, yersiz kişilənmə, onu ən kiçik qıcıqlardan belə quduzlaşmağa gətirib çıxarırdı, elə bu özəlliği də onun evini yıxdı. Düşdüyü bu durumda özünün gücsüzlüyünü anlayanda o, bundan bərk sarsılmışdı. Onu ölümə sürükləyən psixikasının özəllikləri idi, bir sözlə, onun kimliyindəki özünəvurgunluq mənliliyindəki yaxşılıqlardan və soyluluqdan (nəciblikdən) güclü çıxmışdı.

Natanı torpağa tapşıranda onun və arvadının ailəsi arasında bərk sözləşmə oldu. Onun hələ qapağı örtülməmiş tabutu üstündə hönkürtülərə qarışmış və bu durumda çox iyrənc görünən, qarğışlar, qisas almaq çağırışları səslənməyə başladı, elə bil, bu qarşিদurmanı da yaradan Natanın özü idi.

Natanın qoca atasının dostlarından biri, yerli institutda müəllim işləyən Fridman da qəbir üstündəki çıxışında ara qarışıdıranlıq elədi: “Ata-anası qocalıq çağlarında onun özlərinə dayaq duracağına, onları çətinliklərdən qoruyacağına inanırdılar. Ancaq budur, o indi tabutda uzanıb qalıb. Müqəddəs kitablarda yazıldığına görə, kimsə ölübse və onu kimin öldürdüyü bəlli deyilsə, onda gərək ölənə yaxınları və doğmaları axtarıb onu kimin öldürdüyünü tapsınlar. Sözsüz, ata-anası və qardaşları Natanın ölümünü istəməzdilər, deməli, onu öldürən başqasıdır”. Bunun ardınca, Fridman Natanın arvadının qohumlarını Natanı özünü öldürməyə sürükləməkdə qınamağa başladı. O demək olar, danışmır, bərkdən çığırırdı. Bu qoca yəhudi, kəskin və ağayana bir səslə, Natanın qisasını almağa çağırırdı. Biz bərk acıqlanmışdıq. Bütün bunlar bizi, dəfnə qatılan xristianların gözündən salmaq demək idi. İndi onlar bizim sevgi tanrısına deyil, nifrət tanrısına boyun əydiyimizi düşünməkdə haqlıdırlar. Bundan sonra söz alıb danışan Pfungenin toxtaq və yumşaq səsi bu söyüşqarışıq qınaqların hay-küyü içində eşidilməz oldu.

Natanın atası da, arvadı da, ayrı-ayrılıqda onun ölümü ilə bağlı qəzetdə elan verdilər. Beləliklə də, mətbuat onun faciəli ölümü ilə bağlı iki dəfə məlumat yaymalı oldu, hər iki məlumatda onu qəzetə verənlərin o biri tərəfi bu ölümdə suçlu sayması duyulurdu. Mənə elə gəlir, onların bu yersiz və iyrənc çəkişmələri hələ çox davam eləyəcəkdir.

Onun ölümü də öz yaşamı kimi çox tələsik və gözlənilməz oldu. Məncə, Natanın qeyri-adi obrazı doğmalarının və dostlarının xatirələrində uzun müddət yaşayacaqdır.

Görünür, yaşamda xoşbəxt olmaq üçün gərək, arxalanıb güvəndiyin bir sevgilin ola, elə mən də, sənə varlığına görə, belələrinin sırasındayam. İstəkli Marthen, daha bundan artıq nəyə yazmağa gücüm çatmır.

Sonsuz sevgilərlə, sənə Ziqmundun

Vyana, ikinci gün, 9 oktyabr 1883-cü il, gecə

Sevgili Marthen!

Mənim indi nə iş gördüyümü bilmək istərdinmi? Mən indi öncələrdə olduğundan qat-qat çalışqan və saqlamam. Bu günlərdə bir yığın qəzeti oxuyub araşdırdım, bunu həm özümün bilgilənməyim üçün, həm də tibb jurnalına məqalə yazmaq üçün elədim. Laboratoriyada oturub sınaq aparıram, işlər yaxşı gedir, ancaq hələ olduqca çoxsaylı çətinlikləri adlamalıyam. Deməyi unuttum, axşamçağı saat beşdən axşam saat on birədək xəstəxana palatasında həkim köməkçisi işləyirəm, hər şeylə dərindən maraqlanıram, öyrəndiklərimi detallarınacan yazıram, gərəkəndə yerindəcə xəstələrə yardım da eləyirəm.

Sevgilim, düzünü desəm, mənim üçün çox ağırdır, işin çoxluğundan yorulub əldən düşürəm, bu durumumda içkili, yaxud da yarıyuxulu birisinə oxşayıram. Mən buna da razıyam, tək gördüyüm bu ağır işlər səninlə aramızda olan dözülməz ayrılığı aradan qaldıra bilsin.

Mənim bütün çalışmalarımda indilikdə elmi fəaliyyətə və həkimlik təcrübəmin artırılmasına yönəlibdir. Mənim üçün bu işlərin gərginliyi, onların çoxluğundan özümü unutmamışım, necəsə, səninlə olan ayrılığın acısına dözə bilmək üçün bir narkoz sayıla bilər. Elm dünyasına qapılaraq mən özümü bu kədərli gerçəkliklərdən ayırıram. Bunu sən yaxşı bilirənsən, mən həmişə maraqlı işlə başımı qarışdırıb, sarsıntılarımla və küskünlüyümü unuda bilirəm. Mənim günüm belə keçir. Mənə elə gəlir, dünyada baş verən olaylar mənim qapımı döymədən keçib gedirlər. Birdən də, mən bütün dadlı istəklərimi özümdən qovub uzaqlaşdırıram, özümü bir monastır küncündə azacıq buğda ilə keçinən monaxın yerinə qoyuram.

Beynim elə bil ayrı-ayrı oyuqlardan qurulub və çoxlu faktlar, nəzəriyyələr, diaqnoz və formullar, möcüzəli şəkildə, hərəsi özü üçün ayrılmış oyuqlarda səliqə ilə yerləşir. Tibblə bağlı bilgilər, ilk sırada, çox asanlıqla axıb başıma dolur. Beynimin qatlarında, tez-tez öz rənglərini dəyişən, birdən yaşıl, birdən də göy rəngə çalan bakteriyalar yaşayırlar; başqa bir qatda mənim gələcəkdə taunun aradan qaldırılması ilə bağlı keçirmək istədiyim elmi simpoziumların təsvirləri yer alıbdir; indilikdə beynimdə doğulan, tauna qarşı savaşı açan bu məsləhətlərin, təkliflərin önəmi yoxdur, bugün insanlıq üçün ən böyük qorxu: vərəmdir! O, yoluxucudurmu, yoxsa hər bir insan, orqanizmində baş verən proseslərdən asılı olaraq, ona ayrıca yoluxur, onun yaranma səbəbi nədir, Berlində yaşayan doktor Koxun¹⁰ vərəmi törədən və laboratoriya şəraitində də yaradıla bildiyini dediyi, vərəm çöplərini tapması ilə bağlı dedikləri doğrudurmu?

Səndən məktub alınca, bütün bu yuxular, dalğınlıqlar çəkilib gedir, yaşam bütün çoxçalarlığı və alabəzəkliyi ilə mənim əlaqədarlıq hücrəmə dolur. O andaca, beynimdə dolaşmaqda olan bütün mürəkkəb problemlər yox olur, beynimi yoran anlaşılmaz xəstəlik tarixçələri dəyərini itirməyə başlayır, daha sonra, elə bil, hansısa sehrin köməyi ilə, çağdaş elmin durumu ilə bağlı olan çoxlu nəzəriyyələr də düşüncələrimdən uçub harasa gedirlər. Yaşam, birdən-birə isti, sevinclərlə dolu və anlaşılıqlı olur. Mənim vurğunu olduğum sevgilimin beynimdəki bu qarabasmaları və qorxunc mifləri qovub dağıtmaq gücü də varmı. Onun varlığını duymaq üçün mən hansısa kimyəvi reagentə (aşılacağıya) gərək duymuram. O mənim vurğunu olduğum bir gerçəklikdir – o mənim səadətəmin daşıyıcısıdır, onu xəstəlik daşıyıcılarından ayıran da elə budur. Umarım, sən yetərincə saqlımsan. Bu, sənə yazdığım

məktubdan da bilinir, yalnız fiziki və ruhi sağlamlığı yerində olan, bu çox gərəkli yetkinliyə çatan birisinin belə işıqlı düşüncələri ola bilər, mən bütün bunları, bir həkim olaraq, açıq-aydın duyuram.

Ah Marta, birdən hər bir insan keçdiyi yaşam sınaqlarından qazandığı biliklərini hansısa düsturlar və rəylər şəklinə sala bilsəydi, necə də gözəl olardı. Ancaq gün ərzində on bir saatdan artıq gərgin əməyə qatlaşmaqla yaşayan və bu müddətdə ağır yaşam sınaqlarından keçib onlarla bağlı yaşantılar və biliklər qazanan insan, istər-istəməz, öz insanlığından uzaqlaşmalı olur. Ona görə də, biz hər gün öz insan ömrümüzü yenidən başlamalı oluruq. Onun üçün də, hər gün bizim üçün yeni olan başqa bir yaşam sınağından keçib, büsbütün yeni olan bilgilər qazanmalı oluruq.

İstəkli sevgilim, sabah da sənə məktub yazacağam. Sağlamlığını qoru. Ömrünə, bacardıqca, sevinc qatıb yaşamağa çalış.

Sənin dönməz sevgilin Ziqmund

10 Professor Robert Kox (1843-1910) – Froudla bir çağda yaşamış, 1882-ci ildə vərəm xəstəliyini törədən vərəm çöplərini tapmışdır.

Vyana, ikinci gün, 23 oktyabr 1883-cü il

Mənim sevimli Marthenim!

Birdən, yanlış düşüncələrə qapılısam da, inciklikdən doğan sözlər yazsam da, ancaq yenə də, düşüncələrimi sənənlə bölüşməkdən özümü çəkəndirə bilmirəm. Mən hansısa sözümlə səni incitmişəmsə, gərək biləsən, bütün bunların niyəsi, mənim sənə qarşı olan çılğın istəklərimin, yalqızlığımın, səndən olan gözləntilərimin və bir də məni səndən uzaqlarda saxlayan qandallarımın birlikdə yaratdığı gərginlikdən yanadır. Mənim çıxılmaz sandığım düşkünlüyə və dardüşüncəliyə qapılmağım da olur və ancaq sənənin mənə olan sevgindəki dönməzliyin, habelə, məni belə yüksək dəyərləndirməyin, sonunda, bu darlıqdan qurtulmağıma gətirib çıxarır. Sən gərək, bu yazdıqlarıma görə, mənə gülməyəsən, habelə, mənim öz mühakimələrimdə və ovqatımda aşırı kövrək və dayanıqsız olduğumu da düşünməyəsən.

Hə, gözəl qızciğazım, bugün günortadan sonra çoxdankı axtarışlarımı uğurla başa vura bildim: mən artıq büsbütün yeni bir müalicə metodu tapdığımı deyə bilərəm və bu yeni metodun, bundan öncə düşündüyüm metodlardan qat-qat uzunömürlü və etibarlı olacağına inanıram. Ürəyədammaya arxalanan bir öncəgörmə ilə gəlib çıxdığım bir sonuc gözümlün önündədir: mən ya artıq axtardığım metodun özünü tapmışam, ya da onu tapmağın bir addımlığındayam.

Yaşamın bu dözülməz ağırlığı məni sarsıda bilməz, biz sağlamsaq, tale bizi böyük bədbəxtliklərdən qoruyursa, bundan yaxşı nə ola bilər? Biz onsuz da sonucda bütün istəklərimizə çatacağıqsa, qəm eləməyə dəyməz. Qayğılıların aşılıb daşdığı, ancaq ehtiyacın yol tapa bilməyəcəyi, kiçik bir evimiz olacaq, orada sevinclə dolu bir ömür

sürəcəyik, taleyin dönüklüyünə qarşı dirənəcəyik və insanların qarşısında lap çoxdan dayanan bu sorunun cavabını da tapacağıq: “Görəsən biz nə üçün yaşayırıq?” Mən sənə belə bir möcüzəli evinin olmasını ürəkdən istədiyini bilirəm, habelə sənə belə bir evi bəzəyəcəyinə, orada çox böyük çalışqanlıqla, qayğılı və sevinc içində keçən bir ömür sürəcəyinə də inanıram.

Bir anlığına sənə bizim evimizdə yiyələnmək istədiyini ağılığı əldə elədiyini göz önünə gətirirəm, belə bir üstünlüyə yiyələnməyin qarşılığında isə sən, mənim mühakimə olunmalı yanlışlarıma baxmayaraq, mənə öz sevgini və yanlışlarıma qarşı göstərdiyin dözümlü, bir ödüllə olaraq verəcəksən. Mənim elmi çalışmalarıma yol verdiyi qədər, biz birlikdə kitab da oxuyacağıq, bizim ikimiz üçün də ilginclik və əyləncəli olan yeni-yeni bilgilər alacağıq. Mən sənə ilgilənmədiyini bilgilər də öyrətməyə çalışacağam, bunları bilmək ərə gedən qızın, öz ərinin iş-gücündən, onun üstündə baş sındırdığı problemlərdən baş açması, onu daha yaxşı tanıya bilməsi üçün çox önəmlidir. Onda elmi araşdırmalarımla bağlı olan çalışmalarıma, sənə diqqətini çəkdiyinə görə, mənim üçün daha da maraqlı olacaqdır. Bu yolda uğurlar qazana bilməsən belə, sən mənə qınamayacağısan. Ancaq mənim öz istəklərimdə səmimi olduğuma və təmiz niyyətlər güddüyümə şübhə etməyə bilərsən. Gəncliyinin ən gözəl illərini mənə gözləməklə keçirdiyin, mənə dönüklük eləmədiyini üçün, sənə bütün ömrüm boyu öyünəcəyəm. Mən sənə üçün açıq bir kitab olacağam, sən bu kitabın ürəyin istəyən yerlərini oxuya biləcəksən və biz biri-birimizə dayaq duraraq, yardımçı olaraq, xoşbəxt bir ömür sürəcəyik.

Sən mənə yaramazlıqlara, yamanlıqlara, gözügötürməzliyə, acgözlüyə qapılmaqdan çəkindirəcəksən. Sən, birdən, mənə elmi fəaliyyətimdən də daşındırmaq istəsən, onda mən sənə bu yaxınlarda Kasseldə ölmüş Benedikt Ştillingin başına gələnəri danışa bilərdim. O, gəncliyindən başlayaraq, gərgin elmi çalışmaları aparmış və işlədiyi klinikada çox böyük görən qazana bilmişdi. O, otuz il, ara vermədən, gündüzlər insanın onurğa beyni, axşamlar isə baş beyni üzrə elmi araşdırmaları apararaq, onları bütün dərinliyincən öyrənə bilmişdi. Biz indi bu iki orqanla bağlı nə biliriksə, bütün bunlara görə sağ ol deməli olduğumuz araşdırıcıların ilk sırasında Ştilling də vardır. O öz elmi araşdırmalarında çalışqanlığı və dönməzliyi ilə seçilirdi. Onda böyük yaradıcılıq sevgisi ilə böyük istedad qovuşmuşdu, bildiyimiz kimi, yəhudilərin arasından belə insanlar çox çıxır.

Sevimli Martam, mənim ömrümdə gələcəkdə tutacağı yerin bir hissəsinə sən elə indidən yiyələnmisən. Sən mənim ömrümdə ən başlıca insan olmalısən. İşlər yaxşılığa doğru gedirsə, onda xoşbəxtlik qaçılmaz olur. İndi bizi yolların uzaqlığı ayırır, ona görə də, bugün biz xoşbəxt deyilik.

Gecən xeyrə qalsın, mənim öz sevgisində dönməz olan adaxlım! Mənə öz ruhundan pay ayırmağa qızırğanma. Mənə yaz. Səndən uzun müddət məktub almayanda mən, sözlə deyiləsi olmayan, sonsuz bir qəm-qüssəyə dalıram.

Sənə Ziqmundun

Vyana, 15 noyabr, 1883-cü il, dördüncü gün, axşamüstü saat beşdə

Mənim sevimli, balaca şahzadə xanımım!

Sözün düzü, səni belə çağırmaq mənim ürəyimə çox yatır, bu ad sənə elə yaraşır, elə bil, boyuna biçilibdir. Son günlər mən yalnız səni düşünürəm, başqa birisi yadıma da düşmür. Tez-tez adaxlandığımız o, xoşbəxtliklərlə, gülüşlərlə, alqışlarla dolu günü, dünyalar dolusu sevinc tapdığımız o anları xatırlayıram. Bizim birinci görüşümüzü anıram. Bu görüş ayın on yeddisində şənbə günü olmuşdu. İndiki üst-üstə düşmə də, görünür, boş yerə deyildir: bu ayın da on yeddisi şənbə gününə düşür. Bildiyimə görə, mənim yenidən qapınıza elçiliyə gəlməyimə gərək olmayacaq, deyilmi?

Bugün bayram günü olduğundan, işsiz-gücsüz oturmuşam, xatirələrə dalıb yaxın keçmişdə baş verən olayları anmaqla vaxtımı keçirirəm. Bayırda dözülməz bir hava var. Bugün axşam, çox ola bilsin, Hammerşlaq¹¹ gilə gedəcəyəm. Sözün düzü, elə kövrəlmişəm, bu görüşün az da olsa ürəyimi açacağını düşünürəm, onların evində hamı mənə çox yaxşı yanaşır, gülərüzlə qarşılayır. Hammerşlaq, yenə də, səni məndən soruşacaq, mən isə fürsəti əldən verməyib, uzun-uzadı, yorulmaq nədir bilmədən, səndən danışacağam.

Sənin sonuncu məktubunda Millə¹² bağlı yazdıqların məni çox ilgiləndirdiyindən, onun əsərlərini arayıb, dediyin yeri tapdım, indi bununla bağlı sənə bir sıra düşüncələrimi bölüşdürmək istəyirəm. Sənin oxuduğun o Brandesin¹³ yazısında onun Mill ilə bağlı öz subyektiv baxışları yer almışdır, Brandes bu böyük insanın çağdaş tarixdə oynadığı rolu yetərincə anlaya və dəyərləndirə bilməmişdir. Mən indi Mill ilə bağlı danışmağa bir az hazırlıqlıyam, elə bu yaxınlarda professor Kompertsin¹⁴ Millin əsərlərinin sonuncu cildini ingiliscədən almancaya çevirməyi mənə etibar eləməsi də bunu göstərir. Mən Millin əsərlərini çevirəndə, olduqca quru yazı stilinə görə, onu ürəyimdə çox söymüşəm. Onun əsərlərindən, nə qədər axtarsan da, bir dənə də olsun aforizmə oxşayan, ürəyəyatımlı, yaxud da tutarlı görünən hansısa bir söz tapıb yadda saxlamaq mümkün deyildir. Ancaq sonradan mən Millin fəlsəfi əsərlərini oxuyanda onun buradakı yazı dilinin çox təpərli və kəsərli olduğunu duydum. O, çox ola bilsin, öz çağının ən böyük kimliyi sayıla biləcək birisidir və ən başlıcası, o, insanların çoxluğunun düşüncəsi üzərində ağılıq eləyən geriçilikdən bütünlüklə qurtula bilmiş bir düşüncə yiyəsi idi. Ancaq belə durumların hamısında olduğu kimi, o da, öz düşüncələrində bir sıra aşırılıqlara varmışdır, onun qadın azadlığı, habelə, bütünlüklə qadınla bağlı sorular üzrə yazdıqları mənə olduqca bayağı görünür.

Millin çevirdiyim əsərlərindən xatırladığıma görə, onun başlıca arqumenti belədir: qadının ərə gedərkən evlilikdən qazandığı şeylər, kişinin – onun ərinin qazandıqlarından qat-qat az olur. Düzdür, evlilikdəki görüləsi ev işləri, uşaqların böyüdülməsi və tərbiyə olunması qayğıları insandan çox böyük əmək tələb eləyir, ancaq bununla yanaşı evlilik bu işlərin qarşılığında insana çoxlu şeylər də verir.

Evliliyin anlamını daraldıb onu yalnız evi yığışdırmaqla, yemək bişirməklə, habelə, bu kimi işlərlə bağlasaq, onda, sözsüz, qadın ev işlərinə kişidən qat-qat artıq vaxt sərf eləyir. Ancaq Mill buradakı mühakimələrində evlilikdəki qadın-kəşi münasibətlərinin, tarixən, necə yarandığını və formalaşdığını unudur. Millin bu konu üzrə baxışları, bütünlüklə baxanda, mənəcə, antihumanist sayıla bilər. Onun çox quru bir dillə yazılmış avtobioqrafiyasını oxuyanda, cəmiyyətdəki insanların qadınlara və kişilərə ayırdığı duyulmur və insanlar arasındakı ən başlıca fərqi də, elə bu, cinsi ayrılıq olduğu anlaşılmaq qalır. Onun öz arvadına bəslədiyi münasibətdə də, mənəcə, çox da elə humanistlik yoxdur. O, çox yaşlı çağlarında evlənmişdi, onların uşaqları doğulmamışdı, habelə, aydın olduğu kimi, onunla arvadı arasındakı hansısa sevgidən söz belə ola bilməzdi. Arvadının da, onun tanımaq istədiyi kimi, önəmli bir kimlik olması inandırıcı görünmür. Bir sözlə, o qadınların bütünlükdə başqa bir varlıq olduğunu və biz kişilərin onları bütünlükdə qorumalı olduğumuzu düşünmür. O öz dediklərini doğrultmaq üçün zənci qadınların hüquqsuzluğunu örnək göstərdi. Ancaq, işə bax, istər səsvermə, istərsə də başqa heç bir hüquqları olmayan bir qız, ona vurulan bir kişinin sırtıqlığına salıb öz əlini öpməsini görəndə onu söyüb-yamanlamaqdan, beləliklə də, özünün toxunulmazlıq hüququnu qorumaqdan, çəkinirmi?

Millin: “qadınlar da öz dolanışları üçün, eyni ilə kişilər kimi, çalışmalı, bununla da kişilərin asılılığından qurtulmalıdırlar” deyimi, mənəcə, gerçəkliliklə uyuşmayan, yaşarılıq qazana bilməyəcək bir düşüncədir. Belə çıxır, mən vurğunu olduğum incə və istəklili sevgilimə özümün rəqibim kimi baxmalıyam. Mən düz on yeddi ay bundan öncə, bir qıza ürəyimi açdım və onu sevdiyimi bildirdim. O da, məni sevdiyinə görə və bizim sevgimiz beləcə qarşılıqlı olduğu üçün, bizim aramızda heç bir öcəşkenlik ola da bilməz və mən, sevgilimin bizim gələcək ailə ocağımızda dincliyin və gözəl bir yaşamın oturuşması üçün əlindən gələni əsirgəməyəcəyinə arxayınam.

Doğrudanmı, qadın da kişi kimi, bütünlükdə bir parça çörək qazanmaq üçün əlləşib-vuruşmalıdır? Ola bilər, tərbiyə, mühit, oturmuş ənənələr qadını əzir, ancaq onların evlilikdə qazandıqları bu qədər böyük dəyərləri görməmək də doğru deyildir! Ola bilsin, hüquq anlayışı baxımından, bu dediklərim doğru sayılmasın. Ancaq Millin dedikləri gerçəkləşərsə, onda qadınlığın dünyaya bağışladığı incəliklər, gözəlliklər, cazibələr də yox olacaqdır və biz qadınlıq idealının yoxa çıxmasından yaranan bu ürəksızıcı boşluğa heç nə ilə doldura bilməyəcəyik.

Mənə elə gəlir, qanunvericilik və tərbiyəvericilik baxımından irəli sürülən islahatların uğursuzluğunun başlıca niyəsi, onların təbiətlə öcəşmək yolunu tutmasındadır, qadınlara gəlincə, onlar istər toplumda, istərsə də ailədə öz gözəllikləri, cazibələri və yaxşılıqsevərlikləri ilə özlərinə yaraşan yerlər qazana bilirlər. Ancaq bu dediklərim, heç də, mənim qadınlarla bağlı soruda özünü göstərən geriçi düşüncələri doğru saydığım anlamına gəlmir. Marta, mən səndən ötrü, sən necə varsansa bax o, özgünlüyündən ötrü, çox bərk darıxıram, mənə elə gəlir, mənim səndə sevdiyim özəlliklərinin dəyişməsinə və beləliklə də mənim üçün özgələşməyini sən özün də istəməzdin. Qanunlar və adətlər qadınlara toplumda hamı tərəfindən tanınan çoxlu ictimai hüquqlar verməlidir, ancaq elə situasiyalar da vardır, onları qadınların özlərindən başqa heç kimsə həll eləyə bilməz. Gənclik illərində o, cazibəli

və sevilən, yaşlı çağlarında isə öz ərinin sevimli xanımı olur. Bununla bağlı sözü uzatmaq da olardı, ancaq biz ikimiz də bu konu üzrə eyni cür düşünürüksə, buna gərək yoxdur.

Sağlıqla qal, mənim gözəlim. Sənin məktubun bugünədək də gəlib çıxmayıb.

Sənin Ziqmundun, ürəkdən gələn alqışlarını və öpüşlərini sənə göndərir.

11 Hammerşlaq Froudun gimnaziya müəllimi olub, habelə onun atasının dostu idi.

12 Con Styuart Mill (1806-1873) – adlı-sanlı ingilis filosofu və iqtisadçısıdır.

13 Georq Brandes (1842-1927) – danimarkalı ədəbiyyat tarixçisidir.

14 Teodor Komperts (1832-1912) – Vyana filologiya professoru olmuşdur.

Vyana, dördüncü gün, 10 yanvar 1884-cü il

Mənim, dəfinəm!

Mənim indi özüm üçün rahatlıq axtaran çağım deyil, sən mənim qayğıma qalmaq öz üzərinə götürsəydin, mən heç onun yoxluğunu duymazdım da.

Haçansa, bizim adaxlandığımız gündən bəri, başımıza gələn önəmli olayları yazıya almaq istədiyimiz o kitabçanı vərəqləsən, elə bilirəm, orada ürəkaçan nəşə tapa bilməyəcəksən. Ancaq biz bu qanıqaralıqdan da çıxış yolu tapa biləcəyik. Bunun üçün, sənin verdiyin bir sözün üstündə durmağın yetərlidir, unutmamınsansa, sən məni heç vaxt yalnız qoymayacağına söz vermişən! Sənin bu sözün mənim ən gərəkli yarağıma çevrilib və mən onunla yaşam sınaqlarına qarşı savaşa özümü çox güclü sanıram. Sən bu sözünün üstündə sonacan duracaqsanmı, bax mən bunu deyə bilmərəm. Niyə belə düşündüyümü soruşsan, deyim: yadımdamı, biz sənin köçüb mənim yanımda yaşamağını götür-qoy eləyəndə sən buna qarşı necə bərk bir dirəniş göstərmişdin? Sözsüz, sənin iradə və istəyin mənim üçün öz iradə və istəyim qədər önəmlidir. İndi də yazırsan, gərək mən səni buraxmayaydım¹⁵, yanılırsan, sevgilim! Mən yalnız özüm üçün yaxşı olacağını düşünüb, sənin bəyənmədiyini, səni incidə biləcək bir iş tuta bilərəmmi? Yox, bu çıxış yolu deyildi və bütün qalan yollar da ürəyimcə olmazdı. İndi isə, istəkli Marthenim, bizi çox uzun bir məsafə ayırmaqdadır, sözün düzü, mən indi sənə öz işimdən danışmaq istəməsəm də, ancaq deyəsən, yalnız elə bununla bağlı danışqlarımız, bizim üçün, yalnızlığımızı unutturacaq tək bir araca çevrilmişdir.

Dünən küçədə atamla qarşılaşdım. O hələ də düşünüb-daşınmaqda, işlərinin düzələcəyinə inanmaqdadır. Mən qardaşlarım Emanuellə Filipə məktub yazıb onları atamızın işlərini yoluna qoymaq üçün yardım eləməyə çağırmağı düşündüm. Düzdür, atam bunu istəmir, o həmişə öz gücünə arxalanan birisi olduğundan, ən çətin günündə də kimdənsə kömək gözləməyib. Buna baxmayaraq, mən dünən Emanuelə çox sərt bir məktub yazasım oldum. Özüm də bilmirəm, nədən bu ağrı-acılarımdan yazıb, sənin qanını qaraldıram!

Bu yaxınlarda mən Hammerslaqın evində oldum. Onlar məni çox böyük bir sevinclə qarşıladılar. Bu qoca professor məni, özünün xeyriyyəçilik işlərində ona kömək eləməyə çağırdı və bu yöndə ilk iş olaraq, gənc həkim Albertlə səmimi bir danışiq aparıb onun ürəyini almağı mənə tapşırırdı. Sonra o mənə yoxsullara pulla yardım eləmək istədiyini bildirdi. Varlı kimsələrdən biri ona çoxlu pul verərək, bunu yoxsulların arasında bölməyi istəyibmiş. O isə mənim də bu işdə ona yardımçı olmağımı istəyir. Professor mənə, dönə-dönə, öz gəncliyində çox ağır bir yoxsulluq içində yaşadığından danışmışdı. Onun düşüncəsinə görə, indiki çağda yoxsulları tək cə dövlətin ümidinə qoymaq doğru deyildir.

Mənim bu işlərə qoşulmağa vaxtım çatmaz. Ancaq mən də bu işə pulla yardım eləmək istərdim, yəni yoxsullara sözdə yox, işdə köməklik eləsəm bu ürəyimcə olardı. Professor mənə, çox çətin günlərimdə, dönə-dönə maddi yardım göstəribdir. Universitetdə oxuyanda o məni, habelə, başqa yoxsul tələbələrini də pulsuzluqdan korluq çəkməyə qoymazdı. Mən, öncə, onun göstərdiyi bu yardımlara görə, çox sıxılırdım, ancaq sonradan, onun baxışları ilə tanış olanda, professorun çox yaxşı bir insan olduğunu, bu yardımları da ürəkdən və umacaqsız elədiyini anlayıb toxtaqlıq tapdım. Ona güvənmək olar və o elədiklərinə görə səndən nə sə umacaq birisi deyildir.

Mən son çağlar əlimi sıxıb əlli qulden pul toplaya bilmişəm. İstəyirəm bu pulu ata-anama verim.

Mənim işim olduqca ağırdır və başqalarına kömək eləməyə də bilərdim. Mən bununla bağlı düşüdüklərimi professorla dedim və ona bu işində, gücüm çatan qədər kömək eləyəcəyimə söz də verdim. Bizim bu danışiqlarımız onun evində baş verirdi və mən bu danışığı və professorun bir qıza qarşı göstərdiyi çox istiqanlı iştiraklarını olduğu kimi sənə çatdırmaqda çətinlik çəkirəm. Mən professordan Roza adlı bu qızın da danışığıma qoşulmasını istədim və biz üçlükdə başqa bir otağa keçən kimi, professor bu qızın bacısından çox ürəklə danışmağa başladı və mən bu danışığın gedişində professorla xanımı arasında duymağa başladığım soyuqluğun nədən yarandığını anladım. Mən insanların biri-birindən ayrılmasının, öz iştiraklarında soyuqluğa gəlib çıxmasının, hansısa insani və psixoloji baxımdan yaxşı sayıla biləcək motivlərinin olduğunu düşünürəm, ancaq bizim istəyimizdən asılı olmayaraq, belə olaylar baş verir. Mənə elə gəlir, Roza bu durumdan çıxmaq üçün özündə güc tapacaq və professorun xanımı Anna ilə birlikdə bu işləri yoluna qoya biləcəkdir. Ola bilsin, onlar necə sə frau N.-nin onlara yardım eləməsinə yol tapacaqlar və onun işə qarışması mənim onlar üçün eləyə biləcəklərimdən daha yararlı olacaqdır. Məncə, frau N.-nin bu işlərə qatılması yardıma gərək duyan daha iki qızın işlərinin yoluna qoyulması üçün də çox yaxşı olardı. Sənin nədən söz getdiyini daha yaxşı anlamağın üçün deyim biləsən, bu qızlar olduqca yoxsuldurlar və ailənin böyük uşaqlarıdır. Bu ailədə oğlanlardan biri kiminsə evində lakey işləyir, qızlar isə xalq məktəblərində müəllimlik eləməklə qəpik-quruş qazanırlar.

Professorun kömək eləyib işə düzəltdiyi yoxsullardan biri olan Albert isə həkimdir, professor Lyüdvinqin [16](#) laboratoriyasında kimyaçı işləyir, dolanışığına yetəcək təqaüd alır. Mən bu Professor Lyüdvinqi çoxdan tanıyıram, o, görünüşcə çox yaraşıqlıdır və görkəmindən Şavab bölgəsinin varlı almanlarına oxşayır. Bu qoca

yəhudi müəllimimə, mənə gimnaziyada dərs dediyi dövərdə ürəkdən bağlanmışam. Görürsən, səndən heç nəyi gizlətmədiyim üçün, mənim iş-gücümü ilə bağlı nə varsa hamısını öyrənə bildin. Ancaq mənim birdənəm, bilsən, mən sənə ilə bağlı necə də az şey bilirəm.

... Elmi işlərimdəki irəliləyişlər heç də ürəyimcə deyildir. Ara vermədən, heç nəyi gözdən qaçırmadan, xəstələr üzərində apardığım maraqlı müşahidələrimi ümumiləşdirirəm, çoxlu oxuyuram, dayanmadan, təkbaşına çalışıram. Umarım, yaxın çağlarda araşdırmalarımla bağlı yazılarımla elmi dərgilərdə çap olunmağa başlayacaqdır. Sənə demişdim, mən indi yazıq Natanın yerinə müalicə şöbəsinin müdiri işləyirəm, onun yarım il ərzində gecələdiyi otağı da mənə veriblər, gecələr onun ruhunun hələ də burada dolaşdığını duyuram. Ancaq mənim belə şeylərdən qorxum yoxdur deyə, gecələr çox dərin bir yuxuya dalıram.

Sənə xanımları başına toplayıb, kitab oxusu gecələri keçirməyini çox bəyəndim, bu işinə uğurlar diləyirəm. Gərək bizim buradakı xanımlara da sənə gördüyün bu yararlı işdən danışsın onları da yerindən tərpətməyə çalışsın. Kişilər üçün də belə oxu gecələri keçirmək istəyirsənmi?

Mənə elə gəlir, Dikkensin əsərindəki Çayms çox ürəyəyatımlı və gözəldir, ancaq bu əsərin başlanğıcı çox ağır oxunur. Düşünürəm, Dikkensin "Battle of live (Yaşam sınaqları)" əsərindən başlasaydınız, sizin oxunuz üçün, daha asan və daha yararlı olardı, bu sözlərim deyəsən artıq oldu, axı bu işlərdən sən özün də yaxşı baş açırısan.

İndi mənə başım, elmi jurnal üçün yazdığım yazılara və xəstəxanadakı işlərimlə bərk qarışıqdır.

Ancaq, sevgilim, darıxma, bizim birlikdə, sevinc içində yaşayacağımız günlər də gələcək. İndi sən də gərək, bu məktubu oxuduqca nə düşünmüzsənsə, hamısını mənə yazasan.

Gecən xeyrə qalsın.

Sənə Ziqmundun

15 Froud ilə Martanın evlənməzdən öncə də birlikdə yaşamalarının qarşısını Martanın anası almışdı.

16 Ernst Lyüdvig (1842-1915) – Vyana universitetində kimya üzrə professor olmuşdur.

Vyana, ikinci gün, 7 fevral 1884-cü il

Mənə balaca şahzadə xanımım!

Sənə sonuncu məktubunu qırmızı lentli ağ poçt göyərçini çox gözəl bir anda gətirib çıxardı. Mən elmi məqalə yazdığım yerdə o uçub gəldi. Sənə məktubun mənə təpər verdiyindən, işimi uğurla bitirə bildim. Bu işi görməyə axşamüstü dördün yarısında başlamışdım, axşam saat doqquzun yarısında onu qurtara bildim. İşini uğurla

bitirə bildiyimə görə, sevincimdən atılıb-düşməyə də başladım. Sözün düzü, kefim kök olanda, mən bu atılıb-düşmək idmanı ilə məşğul olmağı çox sevirəm. İşimi qurtaran kimi sənə məktub yazmaq istədim. Ancaq yaxın yoldaşlardan birinin mənə qonaq gəlməsi bu planımı pozdu. Sonra mən də, bir az hava almaq üçün, onu qaldığı qonaq evinə yola saldım, beləliklə də, sənə ancaq bugün məktub yaza bildim.

Gündüz bir rus tanışımın istəyi ilə onun üçün bir kitabdan çıxarışlar yazmalı oldum, sonra almancadan ingiliscəyə çevirmələrimi gözdən keçirib, bu əlyazmalarımı redaktə eləmək üçün amerikalı iş yoldaşıma verdim. Sabah bu çevirmələrimi aparıb Fleyşluya verəcəyəm, bununla da bu işi bütünlüklə bitirəcəyəm. Bundan sonra mənim yenə də oxumaq və xəstələrimlə məşğul olmaq üçün vaxtım olacaqdır. Ancaq bu da çox uzun sürməyəcəkdir. Hər halda bu, ürəyim istəyən qədər uzun bir vaxt olmayacaqdır. Mənə elə gəlir, insanın gərək yaşam barədə düşünməyə də gen-bol vaxtı qalsın.

Zilbertşeyn bu gün də mənə dəyməyə gəlmişdi, öncələrdəki kimi, yenə də mənə çox istiqanlı yanaşır. Məktəb illərində biz onunla ayrılmaz arxadaşlar idik. Bizim biri-birimizlə doğmalaşmağımızda nə idmanın, nə də başqa bir qarşılıqlı qazanc güdməyin rolu olmamışdı, bizi biri-birimizə bağlayan yalnız düşüncələrimizin yaxınlığı idi. Dərslərimizi hazırlayandan sonra boş qalan bütün vaxtımızı birlikdə keçirərdik. Birlikdə ispan dilini öyrənər, böyük Servantesin əsərlərindən yararlanaraq çoxlu macərələr quraşdırar, qəribə adlar düşünərdik.

Bizim "İspan ədəbiyyatından seçmə oxular" kitabımızda Servantesin bir hekayəsini oxumuşduq, burada o iki itin danışığını yazıya almışdı. Hospitalın qarşısında dayanmış bu iki itin arasında fəlsəfi-yumoristik bir dialoq gedirdi. Bu itlərin adını bəyəndiyimizdən, onların adlarını özümüə götürmüşdük. Biz danışanda da, yazışanda da, biri-birimizi bu adlarla çağırırdıq, mənim dostum özünə buradakı itlərdən Barqanzanın, mən isə Sipionun adını götürmüşdük. Mən çox vaxt ona kiçik bir məktub yazıb qoyardım və bu məktublar: "İstəkli, Barqanza" ilə başlayar, "Dönməz arxadaşın Sipion Sevilyadakı hospitalın qarşısında səni gözləyir" deyə bitərdi. Biz ikilikdə bir elmi dərnək yaradıb onu, zarafatla, "akademiya" adlandırmışdıq, çox vaxt ikimiz də pul qoyub, birlikdə şam eləyərdik, birdən, hansı birimizsə, nədənsə, başqa uşaqlarla birlikdə gəzməyə gedəndə, biri-birimizdən ötrü bərk darıxardıq. Düzdür, aradabir, o öz düşüncələrini mənimlə bölüşməkdən qaçardı, ancaq onda həmişə bir insanlığın, özgür düşüncəliyin, geniş bilik çevrəsinin, özünəməxsus yumorun olması, bütün aydınlığı ilə gözə çarpardı. Ancaq bu özəlliklərinin hamısında onun "şəhərliliyi" və yaşından böyük danışması da duyulardı.

Həkim diplomu alandan sonra, onu mən müalicə eləyirdim. Günlərin birində o bizi, bütün keçmiş yoldaşlarını, Vyananın ucqarında yerləşən evinə, vida görüşünə çağırmışdı. Qonaqlığın gedişində o, bizim qədəhlərimizə özü pivə tökür, bərk kövrəlsə də, bunu bizdən gizlətməyə çalışırdı. Sonra biz birlikdə yığışib kafeyə getdik və orada cərrah Rozane mənim dostumun bu sentimentallığını gözə çarpdırıb gülüş yaratmaq üçün, çox şit bir zarafat elədi. Bu yerdə mənim ona yazığım gəldi və aramızda çoxdan yaranmış soyuqluq öz-özünə yoxa çıxdı. Mən vida sözü olaraq ona üz tutub dedim: sən buradan getməklə mənim gənclik xatirələrimi də özünlə aparırsan. Sözün düzü,

mən bu sözü gəlişgözəllik üçün demişdim, ancaq çox sonralar bu dediklərimin gerçək olduğu bəlli oldu.

O çıxıb gedəndən sonra biz ilk çağlar məktublaşırıdık, o, yazılarında tez-tez başı pozulmuş atasından və yaşamının anlamsızlığından danışırdı. Mən isə onun kütləşmiş romantik instinktlərini oymağa, ovqatını yaxşılaşdırmağa çalışırdım, ancaq bu çalışmalarımin hamısı boşuna gedirdi. Sonra o, toplumda özünə yaraşan üstün bir yer tutmaq umudu ilə, Buxarestə köçdü. Gəncliyində o hindularla çox maraqlanardı. Kuperin “dəri corablısını”, dənizdə baş verən macərəlarla bağlı kitabları çox bəyənərdi və onlara ürəkdən bağlanmışdı. Son illər o, Dunayda üzmək üçün böyük bir qayıq almışdı və tez-tez dostlarını qayıq gəzintisinə çağırırdı. Mənim üçün ən ilginç olan, onun qayığı sürmək üçün muzzdu avarçəkənlər tutması idi.

Biz tez-tez olmasa da, ara-sıra görüşüb danışırdıq. Sonra mənim ömrümə sən gəldin və düşüncələrim bütünlüklə sənə bağlanıb qaldı. Sən mənim üçün yeni, sevimli bir dost oldun, bütün duyğu və düşüncələrim isə yalnız sənə sarı yönəldi...

Mən Zilberşteynə səndən danışanda, bizim aramızda öncədən də olan düşüncə ayrılığı bir az da qabarıq üzə çıxdı. O mənim duyğularımı anlaya bilmədi. Özü isə, ürəyiyanan yaxınlarının ona göstərdiyi, çox varlı, ancaq anlamaz bir qızla evlənmişdi. İndi o, evləndiyi bu “pul kisəsinə” öyrəşib yaşayır, ancaq əldə elədiyi bu pullar da ona yetik olmadı, o nə yönlü bir tacir ola bildi, nə də özünü dolandıracaq bir iş yiyəsi oldu. Mənim səni sevməklə nələr qazandığımı isə özün çox gözəl bilirsən.

Bax indi, üstündən neçə illər keçəndən sonra, biz yenidən Zilberşteynlə görüşdük, oturub uzun-uzadı, ötüb keçən ömrümüzə bağlı danışıdık, yaşamın bizim ötkəm istəklərimizi necə cilovladığından söz açdıq, düzdür, bütün bunlar kiminsə lap tez, kiminsə çox sonralar başına gəlsə də, ancaq qaçılmaz bir gerçəklikdir. O, gəncliyində, ilk olaraq, Annanı sevmişdi, sonra Fanniyə vuruldu. Sonra onun yaşamında, qarşılaşdığı bütün qızların hamısına, heç bir fərq qoymadan, vurulduğu bir dönəm başladı, indi isə artıq o, heç kimi sevmir.

Məndə isə, büsbütün tərsinədir. Mən qabaqlar heç kimi sevməmişdim, indi isə yalnız səni, mənim birdənəmi sevirəm. Bax, beləliklə də, mən sənə dostum Zilberşteynin başına gələnləri danışıdım. İndi o bankir olub, bundan öncə qoşulduğu yurisprudensiyanı bəyənmədiyi üçün indi də bu yolu seçib. O bugünlərdə yenə də keçmiş yoldaşlarını bir yerə toplayıb, Vyananın qırağındakı evində qonaqlamaq istəyir, ancaq mənim işim başımdan aşdığı üçün onun bu qonaqlığına getməyəcəyəm, bir də, artıq mənim üçün keçmişdə olanlar deyil, gələcəkdə olacaqlar daha önəmlidir.

Sağlıqla qal, mənim dəyərlı dəfinəm. Mənim poçt qutum hələlik boşdur. Düşünürəm, sənin məktubun sabah gəlib çıxar.

Sənin Ziqmundun

Vyana, ikinci gün, 20 mart 1884-cü il, səhər erkən

Öz aramızdır, sən çox lovğa adam imişsən!

Fotoşəklini bəyənməyib özünü darıxdırmağın, mənəcə, çox yersiz görünür. Demək artıqdır, bu şəklini səni sevən birisinin bəyənməsi yetərlidir, başqaları qoy heç bəyənməsinlər. Mənim çoxdan anladığım belə bir gerçəklik var: başqalarının sayğısını qazanmaq istəyirsənsə, çalış onları ağır sınağa çəkmə.

Bu yaxınlarda baş tutan, dağa dırmanmaqla bağlı qorxulu gəzintimin təsiri hələ də özünü göstərməkdədir. Ancaq sağlamlığım yerindədir, heç yerim ağrımir, yalnız baldırlarımda bərk yorğunluq vardır. Bir də təkrarlanmayacaq bu gəzintini uğurla başa vurduğumu sanmaq olar.

Bugün tibbi avadanlıqlar düzəldən ustanın yanına getmək istəyirəm, düzəltmək istədiyim elektron alətlə bağlı hesablamalarımı dəqiqləşdirməliyəm. Görürsənmi, mən qabaqlar belə işlərə barmaqarası baxardım, indi isə kiçik bir alverə başlayıb ayda heç olmasa əlli qulden pul qazanmağa çalışıram. İş burasındadır, mən indi öz laboratoriyamda beş-altı nəfəri müalicə eləmək istəyirəm. Gündüzlər bu işlə, axşamlar isə oxuyub öyrənməklə məşğul olacağam. Bugün Breyer gəlib çıxmasa mən axşam ona yaxşı bir sürpriz hazırlayacağam. O dünən axşam mənə belə demişdi: istəyirsən, gəl, qoşul mənim xəstələrimə, səni də müalicə eləyim. İndi mən onu laboratoriyamda müalicə olunmağa çağıracağam.

Mənim şahzadə xanımımın sağlamlığı yerindədirmi? Tez yorulduğunu deyirsən, bunun niyəsi nədir görəsən? Mənim, indi xəstə olduğum üçün, sənin sağlamlığının qayğısına qalmadığımı düşünürsənsə, yanılırsan. Axı xəstənin bir üstünlüyü də var, onun durumu yaxşı olmadığı üçün, sevgilisi onunla daha çox maraqlanır, deməli, mən indi xəstələndiyim üçün, səndən daha çox məktub almalıyam, ona görə də, indi gedib xəstəlik yatağıma uzanacağam.

Mənim sənə belə qara-qorxu gəlməyim könlünə yatırmı?

Ürəkdən gələn alqışlarımla, sənin Ziqmundun

Vyana, ikinci gün, 19 iyun 1884-cü il

Mənim dəfinəm!

Bildiyin kimi, mən səndən aldığım könülaçan məktublarına həmişə geniş cavablar yazmışam, ancaq bugün sənə çox qısa bir cavab yazmalı olacağam. Biz tezliklə görüşüb üz-üzə danışa biləcəyimiz üçün, uzun-uzadı yazmağa gərək duymuram. "Yuber Koka" tibbi terapiya dərgisi üçün yazdığım məqalənin əlyazmasının yarısını bugün gözdən keçirib redaktə elədim.

Bugünlərdə qazandığım iki qızıl pulu da, dünən və bugün dərs keçməyə vaxt tapmadığım öyrəncilərimdən aldığım təhsil haqqını qaytarmağa xərcləməli oldum.

İndi qarşımda ikinci elmi işimin əlyazması durub, mən gərək indi onu oxuyub, əl gəzdirəm, ətə-qana gətirəm və bununla da dərgi qarşısında götürdüyüm öhdəliyimi yerinə yetirəm (Burada, Froud “Əsəb sistemi elementlərinin quruluşu” adlı elmi - məqaləsindən söz açır). Mən indi aslan kimi sağlam və güclüyəm, sevinc və xoşbəxtlik dolu bir ömür sürürəm. İşlərimin başımdan aşması mənim ovqatımı korlaya bilmir. Bu yaxınlarda Beyler mənə yüksək maaşlı bir vəzifə verib: mən indi hər gün ruhi xəstələri gəzintiyə çıxarıram, inana bilməzsən, bu gəzintidə onlara necə dözümlü yanaşıram, onların ürəkləri nə istəyirsə eləmələrinə yol verirəm. Ancaq bu, psixoloji baxımdan çox ağır olan iş də, məni yormur.

Sevgilim, mənə yazdığın məktubda söz açdığın, o qaranlıq düşüncələrini özündən uzaqlaşdır. Sən mənim uğura necə çatmaq istədiyimi bilirsən: mən gördüyüm işin uğurla bitəcəyindən arxayınam və araşdırıcı-həkim kimi işləməyə başlayandan sonra mənim işlərim günü-gündən yaxşılığa doğru gedəcəkdir. Mən də, qabaqlar belə düşkünlüklərə sıx-sıx qapılırdım. Ancaq indi sən mənim yaşamımın “başlıca prinsipinə” çevriləndən sonra, bütün düşüncələrim sənə necə qulluq eləmək üzərində toplanıb. İndi ömrümün başlıca dəyəri bununla bağlıdır, bu olmadan mənim üçün yaşamağın heç bir dəyəri və anlamı yoxdur. Mən çox inadcılam və elmi araşdırmalarım risk eləməkdən qorxan da deyiləm. Gördüyüm işin dəyərinə inandım, məni bundan çəkindirmək olmaz, elə buna görə də, ağıllı sayılan insanların bir çoxunun baş qoşmaq istəmədikləri çoxlu işləri görməyə girişib onları uğurla başa çatdırmağı çox sevirəm. Düzdür, elmi çalışmalara qoşulmaq üçün mənim bir böyük çatışmazlığım da var: mən, maddi baxımdan, çox yoxsulam. Başqa yandan da mən, bir çox yoxsul qızın da taleyini öz taleyimlə bağlamaq istədiyim üçün, dünyanın ən qaragünlü kişilərindən biriyəm. Ona görə də, beləcə, aradabir boş ümidlərə qapılmaqla olsa da, var gücü ilə çalışmaq, tez-tez riskə getmək, yorulmaq bilmədən işləmək gərəkir. Sıradan bir burjuanın düşüncəsinə görə, mən yolunu azmış, itirilmiş bir insanam. Bütün bunlarla yanaşı səni görməyə də imkanım yoxdur. Gərək sənənlə görüşə bilmək üçün hələ bir üç ay da gözləyəm, bunun niyəsi isə, sənənlə aramızda olan əlaqələrin hələ də sonacan aydınlaşmamasıdır.

Üç aydan sonra qardaşın Eli Hamburqa gəlib səni də buraya gətirəcəkdir. Umarım, durum və işlərin gedişi bu görüşümüzün baş tutmasını əngəlləyə - bilməyəcəkdir.

Sözün qıyası, mən demək olar, gələcəyin necə olacağını bilmirəm. Bununla hesablaşmağa məcburam, ancaq bir şeydən arxayınam, yaxın gələcəkdə məni – sənəni əllərini ovucumda tutmaq sevinci gözləyir. Bu sevinc isə, mənə yemək və içmək qədər zəruridir. Bilirəm, isti ata ocağında dinclik içində keçən ömrümdən bir neçə həftəni oğurlamaqla səni sıxıntıya salıram. Ancaq mən içimdə qaynayıb coşan istəyimə qarşı çıxması deyiləm və onu gerçəkləşdirmək üçün heç bir maneədən və riskdən də çəkinmirəm. Mən sənə qarşısında güclü görünmək istəyirəm, Marta!

Bu qısa dincəlməkdən sonra mən yeni bir güclə öz elmi sınaqlarımı davam elətdirəcəyəm, bu sınaqlar mənim çoxlu vaxtımı və enerjimi alsalar da, ancaq onlara ayırdığım üç ay ərzində, inanmıram, mənə nəşə bir gözədəyən qazanc gətirsinlər. Bu işdə qazanc çox azdır, bununla çox az pul toplaya bilirsən, habelə, çoxlu vaxt itirməli olursan. Belə bir acınacaqlı durumu göz önünə gətirə bilərsənmi: mənim pulqabımda

min ədəd qızıl pul var, ancaq bacılarım Roza ilə Dolfi aclıq çəkirlər? Sözsüz, mən qazandığım pulların, ən azı, yarısını onlara verəcəyəm, özümə qalan pulla isə, yenidən pul qazana bilənədək, ölmə-diril yaşamağı olacağam.

Ola bilsin, mən bacılarıma qarşı həmişə yetərinə düzgün davranmıram. Ancaq mən onlarla bağlı davranışmda vicdanımın səsinə qulaq asmağa çalışıram. Mənim üçün özümlə anlaşımaq çox önəmlidir.

Bugün Panet işlə bağlı olaraq mənim yanıma gəlmişdi. Bu adamı bəyənəmsəm də, onunla soyuqqanlı və toxtaq davranmağa çalışdım. Mən öz duyumuma çox güvənirəm. Panet kimi, mənə qarşı çıxan adamlar varsa da, ancaq mənim elmi baxışlarımı doğru sayanlar da az deyil.

Tezliklə görüşəcəyimizə inanıram, mənim sevgilim. Sağlamlığının qayğısına qal, indicə yenə, çap olunacaq yazımın korrekturasını yoxlamaq üçün gətirdilər, ona görə də, məktubumu bitirməli oluram.

Sənin Ziqmundun

Vyana, bazar ertəsi, 30 iyun 1884-cü il

Mənim sevimli adaxlım!

Tezliklə bir yerdə olacağımıza görə bərk sevinirəm, sən doğrudan da məndən ötrə darırırsansa, onda bu qısa sürəcək qovuşmağımızdan sonra az da olsa toxtaqlıq tapa biləcəksən. Mən birlikdə keçirəcəyimiz o gözəl günləri gözləməkdən duyduğum sevinclərlə yaşamaqdayam. Bilirəm, burada sən məni saxlayıb, bu görüşümüzədən çox şeylər ummaqdan çəkindirəcəksən, axı gözləntiləri doğrulmayanda insanın ürəyi sınır, ona görə də düşünürəm, sən məni bu duruma düşməkdən qorumaq istəyərdin. Ancaq Marthen, bu, birlikdə keçirəcəyimiz günlərin gözəl olması bizim özümüzədən asılı deyilmi?.. Bizim bu günləri sevinc içində yaşamağımıza nə pis keçən hava, nə başqalarının ovqatı, nə də eşitdiyimiz yaxşılı-yamanlı xəbərlər təsir eləyə bilər.

Bilirsənmi, mənim bu, qarşıdakı birgə gəzintimizdən gözləntim nədir? Mən bu, birlikdə keçirəcəyimiz vaxt ərzində sənin həmişəlik mənim olacağına bir də arxayın olmaq istəyirəm, bir də, bizim ilişkilərimizin sözdə yox, gerçəkdən də böyük bir sevgi üzərində qurulduğuna inanmaq üçün də, bu birgə səfərimiz mənim üçün çox önəmlidir.

Sənin olub-keçənləri göz önünə gətirib götür-qoy eləmək özəlliyin doğrudan da yaxşı bir iş imiş. İndi mən də bu yolla geriye boylananda, mənim səni, sənin məni sevdüyündən, qat-qat artıq sevdiyimi görürəm. Daha doğrusunu desəm, biz hər birimiz ayrı-ayrılıqda öz sevgimizin mahiyyətini qavramadıqca, mən özümü sənə sırıyaçağam, sən isə, heç bir vürğunluq və istək olmadan mənim sənə aşıladiqlarımı qəbul edəcəksən. Ancaq mən bizim bu maneəni də adlaya biləcəyimizə ürəkdən inanıram.

Mən bütün bunların yaxşılığa doğru dəyişəcəyinə arxayınam. Bilirsənmi, mənə səninlə bağlı nələr deyirlər? Deyirlər, mənim işim-gücüm səni qıcıqlandırıb özündən çıxarmaqdır, özü də, sən demə, mən bunu çox yaxşı bacarıram. Deyirlər, biz ara vermədən biri-birimizlə öcəşirik, savaşıyıq, sən mənim üçün heç nə eləmirsən, yalnız özünü düşünürsən. Deyirlər, biz büsbütün ayrı-ayrı adamlarıq, özümüzün egoist sevgi istəyimizi qarşılıqlı sevgi adı ilə ortaya çıxarıq, belə tanıtmaq istəyirik. Deyirlər, biz sevib sevlmək istəyimizdən adaxlanmışıq, ancaq bizim ömür yolumuz, özəlliklərimiz biri-biri ilə uyğun deyildir. Ancaq bütün bu ağır sözləri eşidəndən sonra da, boynuma alıram: mən səni sevirəm. Bizim sevgimizlə bağlı soruda mənim tərəfimdə olan bir-iki adamı çıxsaq, qalan çoxlu kimsələrdən heç birisi sənin insanlıq mahiyyətini anlamaq gücündə deyil, onlar sənin, taleyin mənim üçün yaratdığı, ən gərəkli bir varlıq olduğunu başa düşə bilmirlər.

Sənin deməyinə görə, mən sənə heç bir təsir göstərə bilmirəm. Bunun niyəsi, səni yetkin və öz anlağı ilə yaşamağı bacaran bir kimsə saymağımıdır. Ancaq sən mənə acımırsan və bu davranışını adətlərin qoyduğu yasaqlarla doğrultmağa çalışırsan, mənim isə sənin üzərində heç bir ağıllığı yoxdur və mən bunun olmasını istəmirəm də. Sən mənim sözümə qulaq asmasan da, günü-gündən mənim gözümdə böyüyürsən. Birdən, on üç ay bundan öncə, Vyanadakı hospitalın qarşısında sözləşib ayrılmağımıza oxşar bir olay yenidən baş versəydi, onda mən özümü bu dünyanın ən qaragünlü kişisi sayardım. Onda mənim ümidim az qala tükənmək üzrə idi və mən, elə bil, dəyişməyi unutduqları keşikçi əsgərin gününə düşmüşdüm. Onda bizim biri-birimizlə görüşmək, vaxtımızı bir yerdə keçirmək istəyimiz də çox soyumuşdu. Durumun bu ağırlığı məni sındıra bilmədi və mən bu sınaqdan qalib kimi çıxmağı bacardım, düzdür, mən onda başqalarının bacardığı kimi, qadınların könlünü almaq üçün deyilən çoxlu incə sözləri də bilmirdim. Ancaq mən onda sənin gözündə hansısa dəyərimin olduğunu duymuşdum. Sənin tez-tez şikayətləndiyin bu, bizim ilişkilərimizdə özünü göstərən iyəşmələr və özünəqapanmalar biz birgə yaşayanda öz-özünə yox olub gedəcəkdir.

O günlərdən keçən vaxtda mən çox dəyişmişəm. Ruhumdakı yaraların bir çoxu qaysaq bağlasa da, indi başqa, daha dərin yaralarım vardır. Sən bilirsən, mənə indi çox güclü inadçılıq və özünəsayğı özəllikləri oyanmışdır. Bir il öncəyə kimi mən bu özəlliklərimin olmasından baş açmırdım. Ona görə də, mən daha öz səadətimizə qovuşmağı gecikdirmək istəmirəm. Səninlə ürəklərimizi biri-birinə bağlayan anlaşmanın olması mənə öz işlərimi davam elətdirmək, yeni işlərə başlaya bilmək üçün də çox önəmlidir.

Ancaq necə də olsa, kiçik bir inamsızlıq da qalır. Sən məni, yenədəmi, öncələrdə olduğu kimi, o çılğın vurğunluq ilə sevirəsənmi? Belə uzun bir sürədə görmədiyin, səsini eşitmədiyin, düşüncələri ilə tanış ola bilmədiyin bir insan sənə yadlaşmayıb görəsən? Yoxsa, çoxdandır sənin yanında olmayan bu insan sənin üçün özgələşibdir? Bütün bu, çoxillik ayrılıqdan sonra görüşəcəyin bu insan sənin öz düşüncələrində obrazını yaratdığı və iki-üç il bundan öncə tanıdığı o insana oxşayacaqmı, yoxsa sən onun indisinin keçmişinə uyğun gəlmədiyini görüb sarsılacaqsan? Mən sənin “yox” sözünün ağırlığına dözüb yaşaya bilmərəm. Sənin gəlişini dözümsüzlüklə - gözləməkdəyəm. Görünür, gözləmək, səninlə mənim taleyimizə yazılıb. Bezikmədən

və toxtaqlıqla, həyəcan içində və çarpışaraq, o günü gözləmək. Düzünə qalsa, gündəlik yaşamımızda əlimizə düşən səadəti necə bərk-bərk qoruyub saxlamağa çalışırıqsa, burada da elə o sayaq dirənişə gərək vardır.

... On dörd gün də gözləməliyik. Ardınca nə olacağını isə artıq düşünmürəm. Qarşıdakı illər, elə bil, zaman adlı bir pərdə ilə örtülmüşdür. Mən səni çox sevirəm, ancaq özümün də sənənin sevimli olmağımı, bilsən, necə çox istəyirəm.

Mən görüşümüzədək qalan bu iki həftəni də, indiyədək ömrümə sevinc gətirmiş günlərin sırasına yazmaq istəyirəm, ancaq bu günləri də, hər şeyin yaxşı olacağı düşüncəsi ilə özümü ovudaraq, gələcəyə qurban vermək və səni görmədən yaşamağın ağrısına qatlanmaq istəmirəm. Bu iki həftənin özü elə gələcək deməkdir.

Mənim körpəmin sağlamlığı yerindədirmi? Mən elə sağlamam, deyəsən, heç vaxt bunca sağlam olmamışam, habelə, indi işim də çox azdır. Mən gərək sənənin gəlişinədək, vaxt tapıb, nə işlər görəcəyimin üzərində düşünüb daşınam.

Məndən qəzet üçün məqalə yazmağı istəyiblər və bir sıra xəstələrin üzərində müşahidə aparmağı tapşırıblar. Mən xəstəxananın müalicə şöbəsində onları izləyirəm.

İstəkli Marthenim, bu məktubumda sənənin könlünə toxuna biləcək nəşə varmı? Varsa, mənə çəkinmədən de.

Sənənin Ziqmundun

Vyana, 16 yanvar 1885-ci il

Mənim dəfinəm!

Səni ayın onyeddisinə [17](#) görə ürəkdən alqışlayıram! Görünür, bu da bir yaxşı gəlişigözəllikdir, mənim dərs deməyə başladığım kurs da ayın on yeddisində açıldı. İndi isə, gecikmədən, səni sevindirəcək yeniliklərimi çatdırmaq istəyirəm.

Artıq püşküm atılır. Mən pırtlaşıq saqqalımı qırxdırıb, Notnagelin yanına getməli oldum, bu yaxınlarda isə ona belə bir açıqca göndərmişdim: “Cənab dövlət müşaviri, icazənizlə bilmək istərdim, məni özəl bir işimlə bağlı qəbul eləyə bilərsinizmi, bu mümkündürsə, qəbul vaxtını mənə bildirməyinizi rica eləyirəm”. Açıqlamama cavab olaraq Notnagel məni yanına çağırırdı.

Yenə də yan-yörəmdə, mənə qorxu ilə baxıb pıç-pıç eləyən bir yığın adamlar vardır. Onlara belə bir soru dinclik vermir: ölkənin saygılı vətəndaşlarından biriləri düzmü eləyib mənim yanıma müalicəyə gəlirlər? mənə həkim demək doğrumu? mənim gördüyüm işlərin tibb elminə bir qarışacağı varmı?

Mənimlə bağlı danışılan sözlərin mahiyyətini, bir qara paltarlı xanımın öz qardaşına dedikləri daha aydın açıqlayır. O özünün qadınlara xas “uzaqgörənliyi” ilə mənim işimə şübhə ilə yanaşdığını demişdi. Onun qardaşı isə, incə bir tərzdə ona etiraz eləmişdi, ancaq gülümsəməsindən onun da bacısı kimi düşündüyü, habelə,

mənə bir həkim kimi güvənmədiyi duyulurdu. Kolleqalarımın Manne adında birisinin mənə münasibəti daha kəskindir. Ancaq mən onu yaxşı başa düşürəm: bu adamın kabinetində ölmüş arvadının ciddi və qaraqabaq görünüşlü portreti asılıbsa, ondan nəse bir yaxşı iş gözləməyə dəyməz.

Mən Notnagelin kabinetinə girən kimi ondan soruşdum: mən elə indi nə istədiyimi deyə bilərəmmi? O mənə: qısa danışa biləcəksə indi də deyə bilərsiniz, uzun çəkəcəksə, sonraya saxlayaq, dedi.

Mən qısa danışacağımı deyib sözə başladım:

– Siz, bir dəfə yeri gələrsə mənə kömək eləyəcəyinizi demişdiniz, mən də buna inandığım üçün sizə müraciət elədim. İndi isə sizə nə işim düşdüyünü deyirəm. Bilmək istəyirəm, indiyədək gördüyüm elmi işlərimə görə mən dosent adı almaq üçün namizədliyimi verə bilərəmmi, yoxsa hələ gözləməliyəm?

– Sayğılı doktor, siz ancaq bu “Koko” dərgisində işləmişiniz, yoxsa elmi çalışmalarınız başqa dərgilərdə də çap olunubdur?

Mən ona mart ayından bugünə kimi yazdığım elmi məqalələrimin əlyazmaları olan qovluğu verdim. O bu məqalələrin məzmunu ilə maraqlanmayıb, yalnız onları saymaqla yetindi. Sonra isə mənə dedi:

– Həcminə görə bu elmi işləriniz ya səkkiz, ya da doqquz müəllif səhifəsi eləyir. Siz dosent adı almaq üçün ərizə verə bilərsiniz. Aman allah! Bilsəydiniz, necə adamlar dosent adı almaq üçün ərizə verirlər! Onların arasında azacıq da olsa belə elmlə məşğul olmayanlar da vardır.

Mən dilləndim:

– Lap bu yaxınlarda mənim daha bir neçə elmi məqaləm çap olunacaqdır, onlardan ikisi bugünlərdə çıxacaqdır.

– Sizin yeni məqalələrinizin çıxmasını gözləməyə gərək yoxdur. Çap olunan yazılarınız yetərlidir.

– Axı çap olunan yazılarımın çox azı nevropatologiya ilə bağlıdır...

– Bu önəmli deyil. Psixologiya və anatomiya ilə dərindən tanış olmadan nevropatologiyadan necə baş açmaq olar? Siz nevropatologiya üzrə dosent olmaq istəyirsiniz? Onda Meynertin, Bambergerin, bir də, çox ola bilsin, mənim sizin referatınızın rəyçiləri olması ən məqsədəuyğun bir iş olardı. Elə bilirəm, sizin dosent seçilməyinizə etiraz edən olmaz, birdən kolleqalarınızdan kimsə sizin elmi işlərinizə şübhə ilə yanaşsa, adını çəkdiyim rəyçilərin ortalıqda olması onları geri çəkilməyə məcbur eləyər və siz, sözsüz, bu işdə uğur qazanarsınız. İşlər yoluna qoyulacaq, siz özünüzü darıxdırmayın.

– Elə isə, sizin mənim namizədliyimə səs verəcəyinizə ümid bəsləyə bilərəmmi? Meynertlə yaxından tanış, onun mənə səs verəcəyini bilirəm.

– Sözsüz, mən sizə səs verəcəyəm və sizin namizədliyinizə qarşı kiminsə çıxacağını da düşünmürəm, birdən belələri olsa belə, biz səs çoxluğu ilə onları üstələyirik.

Mən sözümə davam elədim:

– Bilirsiniz, mən indi ara-sıra kurslar düzənləyib mühazirələr oxuyuram, dosent görəvi alsam bu kursları arasıkəsilməz olaraq apara bilərdim. Düzdür, mən indi ancaq

ingilislər üçün və sözsüz, ingiliscə mühazirələr oxuyuram. Onlar mənim mühazirələrimə böyük axınla gəlirlər.

Sonra biz biri-birimizin əlini bərk-bərk sıxıb ayrıldıq, mən onun yanından tezliklə ən gənc dosent olmaq umdusu ilə çıxdım.

Dosentliyə namizədlik üçün diləkçəni gələn həftə verəcəyəm.

Bu dəfə “qızıl ilan” sürüşüb əlimdən çıxma bilməyəcək.

Minlərlə öpüşlərimi göndərirəm.

Sənin Ziqmundun

17 Ziqmund Froudların Marta Bernays 17 iyun 1882-ci ildə adaxlandıqlarından, Froud bütün ayların on yeddisini özəl bir gün kimi vurğulayırdı.

Vyana, dördüncü gün, 7 may 1885-ci il

Mənim balaca şahzadə xanımım!

Bu gün sənin göndərdiyin ərməğanları aldım. Onlar məni çox sevindirdi. Portfel, mənə indi əlyazmalarımı yığmaq üçün çox gərəkdir, bloknot isə resept yazmağa çox gözəl yarayacaqdır. Ancaq göndərdiyin bloknot elə gözəldir, sözün düzü, onu gündəlik işlərdə yararlanıb, tükətməyə əlim gəlmir.

Göndərdiyin keksin necə dadlı olduğunu sözlə demək çətindir. Mən keksin belə dadlı olduğunu bilməzdim.

Sənin mənə göstərdiyin bu ürəyiyananlıq mənim ovqatımı yüksəltdi və beynimdə bir sıra düşüncələr yaranmağa başladı. Bu düşüncələrimin özəti belədir: evliliyə hazırlaşmaq çox önəmli bir işdir və bu hazırlığı evlənməyə qədər görüb qurtarmaq olası bir iş deyildir.

Bütün bunları düşündükcə ürəyimdə belə bir istək yarandı: biz bu çəkdiyimiz ağrı-acılara son qoymalı, toyumuz üçün təyin olunmuş 17 dekabr 1886-cı ili gözləməli deyilik. Daha belə davam eləyə bilməz, biz gərək tezliklə evlənək. Evlilikdə biri-birimizə qarşı dözümlü olsaq, hər şey yoluna düşəcəkdir. İndi mənim əlimdə olan pul toyumuzu eləməyə yetər. Evliliyin ilk çağlarını sənin pulunla dolanarıq, sonra mən qurduğumuz ailəni dolandırmaq üçün yetərincə pul qazana biləcəyəm arxayınam.

Mən bu istəyimin üzərində çox götür-qoy eləmişəm. Onun gerçəkləşməsi indi yalnız bir nəfərin istəyindən asılıdır – o bir nəfər sən, Marthen.

Bugün iş günüm olmadığı üçün evdə qalmışdım, bundan yararlanıb çox ürəkli bir addım atdım – dərzi Tişerin yanına gedib, mənə indi çox gərəkli olan, iki kostyum sifariş verdim. Bilmirəm, düz eləmişəm, yoxsa yox.

Hər halda umarım, görüşəndə qucağını geniş açıb məni bağrına basacaqsan.

Gecən xeyrə qalsın, mənim çox dəyərli dəfinəm. İndi gecə saat ikinin yarısıdır. Daha bir gün sonsuzluğa gömüldü, sabah yenə də işə getməliyəm.

Bacın Minneyə mənim adımdan çiçək bağışlasan sevinərəm.

Çox ola bilsin, sabah sənin məktubun da gəlib çıxsın, sevgilim.
Sənin Ziqmundun

Vyana, şənbə günü, 6 iyun 1885-ci il

Beləliklə də, çoxdan gözlədiyim iş düzəldi. Bugün məni kollokviuma çağırdılar, orada iyunun on üçündə professorlar kollegiyası – elmi şuranın qarşısında çıxış eləməli olduğumu öyrəndim. Bu da qarşıda məni gözləyən bir imtahandır elə. Bu sınaqdan necə çıxacağımı isə indidən deyə bilmərəm.

İndi gərək bu çıxışa gedəndə geyinmək üçün özümə silindr və əlcək də alam, üstəlik bir abırlı kostyum da almalıyam. Deyəsən, elmi şuranın qarşısına frakda çıxmalıyam. Sözün düzü, düşüncələrim haçalanır, bilmirəm, bu frakı tikdirim, yoxsa birovuz götürüm. Düzdür, mən dərzi Gillerə, çöl-bayırda geyinmək üçün, kostyum tikməyi sifariş vermişəm, ancaq indi bilmirəm, bu kostyumu tikdirməyə dəyərdimi? İş burasındadır, frakı birovuz götürüb professorların qarşısına çıxanda geyinsəm, gərək onu saxlayıb bir də, sınaq mühazirəsi oxuyanda da geyinəm. Mənə iki qara rəngdə kostyum da gərəkdir. Ancaq bilmirəm, onları tikdirməyə pul tapa biləcəyəmmi?

Özümü büsbütün itirmişəm, işin çoxluğundan başım fırlanır!

Məzuniyyətə çıxmaq üçün icazə aldım, üstəlik yol pulunu ödəmək üçün gərəkən qədər pul da borc eləyə bildim. Bundan başqa da, Oberştayndan məktub aldım, o mənə bir həftəlik öz evində otaq ayırdığını yazır. Bu mənim işimi yüngülləşdirir və işlərimi yoluna qoya bilmək üçün mənə ümid verir.

Pulsuzluq nə yaman ağır dərd imiş, sevgilim. Oturub düşünürəm, elmi məqalələrə bunca az pul ödəyirlərsə, bu alimlər öz ailələrini necə dolandırirlar, aldıkları bu azacıq pulları biri-birinə calayıb necə yaşaya bilirlər? Boqentsdən Atemədək olan yolu gedəndə öz işimlə bağlı soruların üzərində düşünməyə imkanım olmayacaqdır, bu da bir yandan məni kədərləndirir. Beynin anatomiyası ilə bağlı, kolleqalarımızla başladığımız birgə işdən ayrılmağım heç yaxşı olmadı...

Bizim adaxlandığımız günlə Minnanın ad gününün eyni vaxta düşməsi ilginçdir, deyilmi? Bizim adaxlandığımız bu ay gözəl olaylarla dolub daşır. Bunların hamısı yaxşı bir sonluqla bitsəydi nə gözəl olardı.

Amerikalı xəstəm ayın birində mənə iyirmi qulden müalicə haqqı verdi, mən bu pulları səninlə Minna üçün saxlamışam. O mənə çatası iki həftəlik müalicə pulunun hamısını ödədi, ancaq elə bilirəm, o gərək mənim şahzadə xanımım və onun bacısı üçün hələ bir az da töycü ödəsin.

Bu gəzintiyə çıxana kimi təqaüdüümü də ala bilsəm, çox yerinə düşərdi. Mən yenə də, razılaşdığımız kimi, sizinlə birgə, Vandebekə səyahət eləmək istəyirəm. Ancaq bu gəzintiyə xərcləməli olacağımız, mənim üçün az pul olmayan, yüz quldeni toplaya bilmək çox çətinidir. Bizim ürəyimizcə olacaq bu gəzintidən daşınmaq isə mənim üçün

çox ağırdır. Ancaq, sözün düzü, yüz qulden də bu gəzinti üçün çox az puldur, hələ səfərimiz vaxtı mən sənə nəsə alıb bağışlamasam belə, yenə bu pulu çox qənaətlə xərcləməli olacağım. Qabaqda bir on günlük də işim var, ola bilsin, bir az da pul artıracağım. Deməyi unutmuşdum, yeni bir qazanc yeri də tapmışam. İndi mən baron S. adlı bir xəstəni müalicə eləyirəm. O indiyədək iki dəfə mənim qəbulumda olub, bu ay hələ iki dəfə də konsultasiya üçün gəlməlidir.

Doğrudan da çox ağır bir durumdur: mən bu pulsuzluqdan necə qurtulmaq üçün yol tapmaqda çox ərinclik eləyirəm. Bir yandan da bu dözülməz istilər adamı təntidir!

Marthen!!! Sən, sözsüz, mənim bu gün necə bir çıxılmaz duruma düşdüyümü və bu darlıqdan çıxış yolu tapa bilmədiyimi anlayırsan.

Məktubunu mənim köhnə ünvanıma göndər.

Səni var gücüm ilə bağrıma basıram, mənim dəyərli dəfinəm.

Sənin Ziqmundun

Vyana, şənbə günü, 20 iyun 1885-ci il, axşam

Mənim bambalaca şahzadə xanımım!

Gün gələcək, hər şey çox gözəl olacaq – mən varlanacağam, əlim-qolum açılacaq və sənə çox gözəl sovqatlar gətirəcəyəm, sonra Parisə gedib orada böyük alim olub, başımda müqəddəslərin nimbası (xristian ruhanilərinin rəsmlərində, onların başlarının üstündə görünən işıqlı çevrə) ilə Vyana qayıdacağam və biz evlənəcəyik. Mən bütün sağalmaz əsəb xəstəliklərini sağaldacağam, səni öz alovlu öpüşlərimlə xəstələnməyə qoymayacağam, həmişə sağlam olacağım, sevinclər və gülüşlər içində keçən bir ömür sürəcəyik. İşimiz ancaq yaşamaq olacaq – ölməyəcəyik.

Öncə istədim sənə teleqram vurub, elmi şurada, səkkiz səsə qarşı on üç səs almaqla dosent seçilməyimi sənə çatdırıram. Ancaq sən onda bu seçkidə baş verənlərlə bağlı bilgisiz qalardın deyə, bunu eləmədim, bir də mənim xəttimlə yazılmış bu açıqcanın da sənin üçün dəyərli olduğunu bildiyimdən, məktub yazmağa üstünlük verdim.

Sənin ürəyinə daman o beş yüz marka, üstəgəl altı yüz səkkiz qulden pulumuzun olması deyəsən çin olacaqdır. Əlimdə bir iş var, onun baş tutmasından çox şey gözləyirəm. Mənə elə gəlir, iş yoldaşları olan professorlar mənim onlarla bir sırada olmağımı çox da bəyənmirlər. Bu məni pisikdirə bilməz. İyun mənim üçün ayların gözəli olduğundan, bu ayın mənə illər öncəsi gətirdiyi sevinc ilə yetinirəm.

Elmi şuradakı səsvermədən keçəndən sonra, ümumi yığıncaqdakı səsvermədə üç səsə qarşı doxsan səs qazanmaqla dosent vəzifəsinə təyin olundum. Öncə mənə qarşı bir səs verilmişdi, bir az sonra məni istəməyən daha iki nəfər gəlib çıxdı.

Səkkiz gündən sonra, elmi araşdırmalarımla bağlı: “Baş-beynin anatomiyası” adlı sınaq mühazirəm olacaqdır.

Sənə ürəkdən gələn alqışlarımı göndərirəm, üstündən uzun bir müddət keçsə də, çatdığım bu səadətə alışa bilmirəm. Mənim üçün ən böyük səadət, üç il öncə, 17 iyunda səninlə adaxlanmağımıdır!

Sənə yüz min öpüş göndərirəm.

Sənin Ziqmundun

Paris, bazar ertəsi, 8 yanvar 1886-cı il, gecə saat on bir

Mənim istəkli şahzadə xanımım!

Dünən iş vaxtım qurtarandan sonra bir analitik araşdırmamın qaralamasını yazıb bitirdim. Bugün isə, sənin çoxdan gözlədiyim dəyərli məktubun gəlib çıxdı. İndi sənə cavab yazmağa tələsirəm, yoxsa, bugünlər başım bərk qarışdığından, sonra sənə məktub yazmağı çatdırı bilmərəm, sən də məndən uzun bir müddətə soruq tuta bilməzsən.

Dünən mən bir saata kimi Şarkonun¹⁸ yanında oldum, onun on vərəqlik əlyazmasını almancaya çevirmək üçün götürdüm. Mən bu böyük alimlə görüşümdən, onunla danışığımdan sənə bir az geniş yazmaq istəyirəm, ola bilsin, sonrakı məktublarımda yazdım. Bir-iki gün öncə o mənimlə Rikettini ikinci gün, işdən sonra öz evinə qonaq çağırıbdır. Mənim bu qonaqlıqla bağlı həyəcanlarımı və orada baş verəcəklərə necə maraq göstərdiyimi yaxşı başa düşərsən.

Gərək ağ əlcəklər geyinim, qalstuk taxım, təzə köynək geyinim, saçımı qırıxdırıb artıq tüklərini aldırım, habelə bu kimi xırdalıqları gözləyim. Dilim topuq vurmasını deyə, bir azca kokain¹⁹ də udmalı olacağam. Gərək bu yeniliyin Hamburqda və - Vyanada yayılması qayğısına da qalam, bir az da özümdən artırıb, bu böyük alimin mənim alnımdan öpdüyünü də uyduram.

Görürsən, mənim işlərim pis getmir və sənin gələcək üçün qurduğun planları da bəyəniyəm. Məncə, bunları çox yaxşı düşünmüşsən.

Sənə ürəkdən gələn alqışlarımı yetirirəm. Çox istərdim, sənin diş həkimin özüm olam.

Sənin Ziqmundun

18 Şarko Jan-Marten (1825-1893) – fransız həkim psixiatr, Froudun müəllimi olmuşdur. Şarko öz çağının ən böyük nevropatoloqlarından biri sayılırdı, o isteriyanın yeni psixoloji nəzəriyyəsinin yaradıcısı sayılır.

19 Froud kokainin elmi baxımdan öyrənən ilk araşdırıcılardan biri olmuş, gənclik illərində, yanlış olaraq, onu psixi sarsıntıları və depressiyanı aradan qaldıran bir arac saymışdır. Froud özü də kokain qəbul eləmiş, yaxın arxadaşlarına və doğmalarına da bunu gərəkli bir arac kimi tanıtmışdır. Onun kokainlə bağlı yazıları bu narkotik

maddənin geniş yayılmasına gətirib çıxarmışdır. Sonradan, kokainin narkotik olduğu aydınlaşanda, Froud, çox çətinliklə olsa da, kokainlə üzülüşə bilmişdi.

Paris, 20 yanvar 1986-cı il

Sevgilim!

Dünən gecə saat on ikidə, evə qayıdan kimi, sənə məktub yazmaq istəyirdim, ancaq ha axtardımsa kibrit tapa bilmədim və ay işığında özümün gözəl geyimlərimi soyunub yatmalı oldum.

Qoy hamısını sıra ilə, bir-bir danışım. Şənbə günü Şarko, yurduna dönməyə hazırlaşan, Rikettiyə yanaşib ikinci gün onu evinə qonaq çağırdı. Riketti öncə özünü itirib boyun qaçırmaq istədi, sonra haçandan-haçana gələcəyinə söz verdi. Sonra Şarko otağıma keçib məni də qonaqlığa çağırdı. Mən bu çağırışa görə ürəkdən sevindim. Sonra o mənimlə bazar günü də görüşmək istədiyini, onun əsərlərini almancaya çevirməyimlə bağlı danışmalı olduğumuzu bildirdi. İlk öncə, Şarkonun evində bərk sıxıldım. Ancaq bu, onun evi ilə bağlı, mənim bölüşmək istədiklərimin hamısı deyildir. Öncə, onun iş kabinetindən danışmaq istəyirəm. Onun bu kabinetini bizim gələcəkdə yaşayacağımız otaq böyüklükdədir, bura, elə bil, Şarkonun arxayınçılıq içində yaşadığı sirli və alınmaz bir qaladır.

Onun kabinetini iki yerə bölünüb. Çox böyük olan birinci bölüm elmə qulluq eləmək üçündür, o burada elmi yaradıcılığını sürdürür, kiçik bölüm isə, yaxşıca dincəlmək üçün qurulubdur. Divarlara bərkidilmiş iki çıxıntı, onun kabinetindəki bu iki bölümü biri-birindən ayırır. Kabinetin qapısını açan kimi, ilk öncə, bağçaya açılan üç laylı pəncərə görünür. Pəncərənin şüşələrini gözoşayan naxışlar bəzəyir. Divarlar boyunca ikiqatlı kitab dolablarından düzənlənmiş çox böyük bir kitabxana vardır. Hər iki divar boyunca, ikinci qatdan kitab götürə bilmək üçün, asma nərdivanlar qoyulmuşdur. Sol divarın yanında, üstündə çoxlu kitablar və jurnallar olan, olduqca uzun bir stol qoyulub. Üçlaylı pəncərənin qarşısında isə üstündə qovluqlar və əlyazmalar olan kiçik bir stol vardır. Qapıdan bir az aralıda, alabəzək boyanmış şüşələri olan pəncərənin önündə, üstündə kitablar və əlyazmalar qalaqlanmış, Şarkonun iş stolu qoyulubdur, stolun başında onun oturduğu kreslo, yörəsində isə çoxlu stullar düzülüb. Kabinetin dincəlmək üçün olan bölümündə isə buxarı və stol qoyulub, bundan başqa da hind və çindən gətirilmə incə əl işlərinin düzöldüyü dolablar vardır. Divarlar, qoblen və şəkillərlə bəzədilibdir. Bunların hamısı çox gözəl və ürəyəyatımlı görünür. Başqa otaqlara da ötəri göz gəzdirib, onlarda da, çoxlu qoblenlər, şəkillər, xalçalar, keçmişdən qalma gözəl nəsnelər gördüm. Bir sözlə, Şarkonun evinə muzey, lap ondan da artıq bir yer demək olar.

Şarko ikinci gün günortadan qabaq bizi qonaq çağırıldığını dediyi andan başlayaraq, Riketti ilə mən bu qonaqlığa necə gedəcəyimizi götür-qoy eləməyə

başladıq. Çox simic olan Riketti bu görüş üçün özünə təzə şalvar, xanımına isə təzə şlyapa almaqla yetindi. Onun deməsinə görə, belə qonaqlığa fraksız və syurtuksuz da getmək olardı. Sonradan, o gün qonaqlığa yalnız onun frak geymədən gəldiyi bəlli oldu.

Mənim geyimim çox gözoşayan alınmışdı, həmişə geyindiyim ağ jiletin yerinə, Hamburqdan aldığım, indiyəcən geymədiyim, parlaq qara rəngli, gözəl düymələri olan jiletmi geyindim. Frakımı da ilk dəfə o gecə geyinirdim, sonra özümə təzə köynək və təzə ağ əlcəklər aldım, necə olsa da, gündəlik geyindiyim əlcəklər, yuyulmuş olduğundan, pis görünür. Sonra mən bərbərخانaya gedib saçımı qaydaya saldırdım və çox uzanmış saqqalımı qısaltdırıb fransızsayığı elədim. Bir sözlə, mən o gün üçün on dörd frank pul xərcləməli oldum. Elə buna görə də, mənə elə gəlir, qonaqlıqda çox yapışıqlı və gözəçarpacaq bir görünüşüm vardı.

Gecikməmək üçün Riketti ilə, yarılığına pul qoyub, ekipaj tutduq və deyilən vaxtdan da bir az qabaq qonaqlığa gəlib çıxdıq. Riketti buralarda yaxşı tanınan birisi olsa da, ancaq bərk həyəcan keçirirdi; mən belə qonaqlıqlara alışmasam da, burada çaşıb pis duruma düşə biləcəyimdən çəkinsəm də, ancaq kiçik dozada udduğum kokainin yardımını ilə özümü çox toxtaq tuta bilirdim. Biz vaxtından qabaq gəldiyimiz üçün, qonaq otağında oturub, ev yiyələrinin gəlişini gözləməli olduq. Boş qalan bu vaxtımızda oturduğumuz yaraşlıq otağın bəzəklərini izləməkdən həzz alırdıq. Çox keçmədən ev yiyələri, ardınca da o biri qonaqlar gəlib çıxdılar və ara qızışdı.

Qonaqlıqda bu sadaladığım adamlar var idi: müsyö və madam Şarko, madmazel Joan Şarko, müsyö Leon Şarko, Alfons Dodenin oğlu gənc müsyö Dode, çox ağıllı və anlaqlı birisi olan, məhkəmə tibb ekspertizası üzrə professor Bruardel; taun xəstəliyinin adlı-sanlı araşdırıcısı, habelə, Pasterin assistenti olmuş müsyö Ştraus, gödək boylu, xəstə görkəmli, Fransanın ən güclü klinika həkimlərindən biri sayılan Lionlu professor Lepi; Şarkonun keçmiş assistenti, indi isə professor Bruardelin assistenti işləyən, müsyö Jil de Iya Turet (bu adam görkəmcə Güney fransalılara oxşayır, işlədiyi institutun fəxri üzvüdür, tibbdən başqa, habelə, riyaziyyat və astronomiya üzrə də görkəmli alim sayılır, o almanca da yaxşı danışır, sonradan danışığımızın gedişində onun kökəncə norveçli olduğu da bəlli oldu); bir az sonra Şarkonun qardaşı ilə professor Vulpi və başqa çoxlu qonaqlar da gəldilər, onların adlarını çəksələr də, indi xatırlamıram, nədənsə mənə elə gəlir, bu adların hamısı bir-birinə oxşayırdılar. Qonaqların arasında italyan rəssam Toffano da vardı.

İndi elə bilirəm, mənim belə bir yüksək yığıncaqda özümü necə apardığımla bərk maraqlanacaqsan. Sözü düz, özümü çox yaxşı apardığımı, ürəklə deyə bilərəm: mən ilk öncə, elmi işləri ilə tanış olduğum professor Lepi ilə danışmağa başladım və bu danışığımız yetərcə uzun çəkdi, sonra isə Ştraus və Jil de Iya Turetlə danışığımız oldu. Bu arada Şarkonun qızı madmazel Şarko ilə bir fincan qəhvə içdik, bir az sonra pivə içdim, çubuq çəkdim və baş verən bir xoşagəlməz durumu çıxsaq, demək olar, bütün qonaqlıq boyunca, özümü çox yaxşı hiss elədim. Mən bir qıraqda tanımadığım qonaqlarla danışığa girişmişdim, danışığımız yaxşı alınırı və mənim qırışığım getdikcə daha çox açılırdı. Birdən professor Lepi yaxınlaşıb məni, Liona gəlib, onun başçılıq elədiyi klinikada işləməyə çağırırdı, mən onun bu çağırışına hə deyərdim, ancaq onda gərək professorun yaxın tanışları olan Vyanalı alimlərin məni necə

gözümçixdiya saldıqlarını açıb tökəydim ortaya, bu isə istər-istəməz qonaqlığın ruhuna uyğun olmayacaqdı. Riketti Şarkonun xanımı ilə qızının qulluğunda dayanmışdı və xanımlar onun davranışlarının incəliyinə vurulmuşdular. Şarkonun xanımı mənimlə danışmağa başlayıb, hansı dilləri bildiyimi soruşdu. Mən, almanca və ingiliscəni yaxşı, ispancanı bir az, fransızcanı isə çox pis bildiyimi dedim. Xanım mənim fransızca yaxşı danışdığımı dedi, müsyö Şarko da onunla razılaşdı və ardınca, mənim hərdən fransızca deyilən sözləri bir az gec qavradığımı də söylədi. Mən onunla razılaşıb, çox vaxt, fransızca deyilən sözləri yalnız yarım dəqiqədən sonra anladığımı boynuma aldım və bu durumu tabes xəstələrində özünü göstərən əlamətlərə oxşatdım, bəlli olduğu kimi, belə xəstələrdə onurğa beynində quruma getdiyindən, onlar qıcıqlara gec reaksiya verirlər.

Bir sözlə, bu qonaqlıqda qazandığım uğurdan razıyam, ancaq deyəsən, bu uğura kokainin uğuru demək daha doğru olardı. Mən o gecə professor Bruardelin ölüxanada oxuduğu mühazirəyə qatılmaq üçün onun razılığını aldım və bugün onun mühazirəsini dinləməyə getdim. Çox gözəl bir mühazirə idi, ancaq bu əsəbləri zəif olan adamlar üçün deyildi, bu mühazirədə hansısa bir ölünü göstərib onun Paris qəzetlərində verilən ölüm tarixini danışır, sonra ölümün necə baş verdiyi praktiki olaraq göstərilir.

Ola bilsin, mənim Şarkonun xanımı və qızı ilə bağlı duyğularım səni ilgiləndirir. Şarkonun xanımı gödəkboylu, yumru bədənli, çox təpərli, ağ- pudralanmış saçı olan, hər şeylə maraqlanan və incə görkəmli bir qadındır. Şarkonun evindəki bütün zənginlik bu xanıma görədir, müsyö Şarko özü çox yoxsul birisi olmuş, onun xanımına isə, irs olaraq, atasından çoxmilyonluq bir var-dövlət qalmışdır. Şarkonun qızı madmazel Şarko isə gödəkboylu olsa da, görünüşcə, anasına oxşamır. O dolubədənli və görkəmcə, demək olar, öz dahi atasının oxşarıdır. Ona görə də, atasını tanıyanlar, ilk baxışdan, bu gənc xanımın atasına oxşarlığına daha çox diqqət yetirdiklərindən, onun gözəl olub-olmaması ilə ilgilənmirlər. Onun iyirmi yaşına yaxın yaşı var, səmimi və adamayovuşandır. Düzdür, mənim onunla danışığım, tanış olmaq üçün biri-birimizə dediyimiz, bir-iki sözdən oyana keçmədi, ancaq Riketti bütün qonaqlıq boyunca onun yanından əl çəkmədi və onun qulluğunu tutmaq üçün əlindən gələni elədi. Madmazel Şarko almanca və ingiliscəni başa düşür. Ancaq mənim ömrümdə sən olduğuna görə, mən ona başqa gözlə baxa bilməzdim. Ola bilsin, sən olmasaydın, onunla bir sevgi romanı yaşamağa dəyərdi. Bu gənc xanıma qarşı yaranan marağa gəlincə, burada qorxulu heç nə yoxdur: axı bu gənc qadın mənim böyük sayğı göstərdiyin bir kişinin oxşarıdır. Onunla isti ilişkilər qurub heç olmasa bu gecənin gedişində doyunca deyib-gülmək olardı, onda mənim “sevgi macəralarımla” bağlı təcrübəm, heç olmasa, bir az artardı, ancaq bu baş vermədi.

Sözün düzü, bir şey də məni maraqlandırır, görəsən Şarko məni birinci və sonuncu dəfəmi qonaqlığa çağırmışdı? Düşünürəm, elə belədir, axı o məni bu qonaqlığa öz adıma görə yox, yalnız Riketti ilə bir yerdə işlədiyim üçün çağırmışdı.

Səni bağrıma basıb öpürəm.

Sənin Ziqmundun

Paris, ikinci gün, 2 fevral 1886-cı il

Mənim dəyərli incilərin yatağı olan sevgilim!

Sən məktublarında olduqca ilginclərlərdən söz açmağı çox gözəl bacarırsan, ona görə də, mən sənə sonrakı məktubunda daha hansı maraqlı yeniliklər yazacağını səbirsizliklə gözləyirəm. Bilirəm, çatdırdığın bu bilgilərə görə mənədən sağ ol istəmirsən. Sənə yazı stili təbiətinə çox oxşayır. Son çağlar mənə sənə daha da artıq sayğı və inam bəsləməyə başlamışam.

Mənim ürəyimdə indi bir istək baş qaldırır, elə bilirəm, hər bir insanda belə bir istək var – mən sağlam olmaq istəyirəm. Ola bilsin, bu sözü oxuyanda gülümsəyəcəksən. Ancaq doğrudan da, mən indi sağlam deyiləm. Gərgin işləməkdən yaranan yorğunluq mənə yüngül formada nevrasteniyaya (sinir pozğunluğu) doğurubdur. Bu xəstəliyin mənə yaxalamasının niyəsi isə, ara vermədən qarşılaşdığım sıxıntılar, daimi əsəb gərginliyi, son illərdə çəkdiyim ağır qayğılar və yaşadığım sarsıntılardır. Ancaq nə işdirsə, sənənlə görüşəndə bu xəstəlik bir andaca yox olub gedir. Bu fakt isə mənə sağalmağımın yolunu göstərir. Biz gecikmədən bir yerdə yaşamağa başlamalıyıq və bizim bu istəyimizin gerçəkləşməsinin qarşısını kimsə ala bilməz. Biz evlənəndən sonra mən ildə ən azı üç min qulden pul qazanmağa çalışacağam. Onda bizim ağır qayğılarımıza da son qoyulacaq, özümüzü qaragünlü və yalqız saymaqdan da qurtulacağıq. Umarım, onda mənim əsəblərim də qaydasına düşəcəkdir.

Sən nə yaxşı, mənim Vyanadakı nəşirdən, Şarkonun çevirdiyim kitabına görə, alacağım qonorarı xatırlatdın. Mən bu nəşirlə, ürəyim təmizliyinə görə, götür-qoy eləmədən bağlaşdığım üçün, bu işdə çox pis duruma düşdüm. Burada durum doğrudan da sən dediyin kimidir. Görünür, biz hələ çox gənc olduğumuzdan belə yanlışlara yol veririk və yaşamın bu sınaqlarından gələcək üçün dərs almalıyıq. Mən kitabın satışı ilə məşğul olan adama məktub yazsam da, o mənə cavab vermir. Sözü düz, bütün bunları sənə yazmaq mənim üçün çox ağırdır. Ancaq nəşirin bu davranışı mənə sarsıtdığından, özümü saxlaya bilməyib, bunları sənə yazmalı oldum.

Başqa bir yenilik də deyim. Oberştaynerdən çox dostyana yazılmış bir məktub almışam. Bildiyin kimi, onun mənə yardımçı olacağına ümid bəsləməkdəyəm. O mənə öz işlərindən yazır, sonra isə Vyanadakı elmi çevrələrdə alimlər arasında çoxlu çəkişmələrin olduğunu deyir. Bilirəm, onun yazdıqlarına inanmaq olarmı? Sözü düz, Vyanadakı böyük alimlərin mənə çox yaxşılıqları keçib. Çox ola bilsin, elmi çevrələrdəki mənəvi ovqat heç də bir çoxlarının danışdığı qədər pis deyildir. Ancaq nə bilmək olar, gərək bu işlərə yanaşanda, necə olsa da, götür-qoylu olmağı da unutmayasan. Oberştayner buradakı həkimlərin cəmiyyətinin statusu ilə bağlı bilgilər almaq istəyir. Mənə məktubu da buna görə yazıbdır. Çox ola bilsin, bu axşam mən ona gərək olan bilgiləri öyrənə biləcəyəm.

İndi saat altıdır, axşam saat onun yarısında isə Şarko məni evinə qonaq çağırıb. Qorxuram, bugünkü qonaqlıq mənim üçün çox da ilginclik olmasın. Bu qonaqlığa, birinci qonaqlıqda olduğu kimi, çox da bərk hazırlaşmıram. Özümlə götürdüyüm kiçik dozada kokain, elə bilirəm, mənim dilimi açmağa kömək eləyəcəkdir. Şarkonun evindəki qonaqlığın necə keçdiyini sənə gələn məktubumda bütün genişliyi ilə yazaram, indi isə sənənin mənim kimliyimlə bağlı qınaqlarından söz açıb, dediklərinin doğru olduğunu bildirmək istəyirəm. Sən bunu yaxşı bilirsən, insanın yaxşılıqsevərliyi, yaşamda çox az durumlarda ona köməklik eləyir, çoxunda isə onu, demək olar, qaragünlü eləyir. Bunun tərsinə olaraq, insanın kimliyində özünü göstərən kiçik çatışmazlıqlar və onun böyük olmayan yanlışlıqları, çox vaxt görürsən, onun çıxış yolu tapmağına və xoşbəxtliyinə yardımçı olur.

Məncə, sənənin Barnayslar soyunun özəllikləri ilə bağlı yazdıqların da doğrudur. Ancaq mən bu özəlliklərdən şikayətçi deyiləm. Sənənin soyunda özünü göstərən, olayları bir az şişirtməyə çalışmaq özəlliyi olmasaydı mən, çox ola bilsin, sənənin sevgini qazana da bilməzdim. Birdən, necəsə, mənim gözləntilərim də sənənkimi kimi belə ağır durumlara üzləşsəydi, onda mənim hansı duyğuları yaşayacağımı demək çox çətin, ancaq bütün bu: yoxsulluğuma, olduqca yavaş-yavaş uğur qazanmağıma, işimin çox vaxt düz gətirməməyinə, yersiz dəyməduşərliyə, əsəblərimin yerində olmamasına və çoxlu ağır qayğılarıma baxmayaraq, mən özümü xoşbəxt saymaqdayam. Mənə bu sarsılmaz gücü verən isə, sənənin mənim olacağına inamım və özümün də sənənin tərəfindən sevildiyimə olan arxayınçılığımıdır. Mən sənənlə həmişə açıq danışmışam, deyilmi? Mən bütün durumlarda, istənilən insanda, o sıradan qadınlarda da, hər şeydən öncə onların ən yaxşı özəlliklərini görməyə çalışıram. Bu baxışlarım istənilən yaşda olan insanlar üçün də belədir. Bununla bağlı sənə belə geniş yazmağımın bir niyəsi var, bizim qarşılıqlı ilişkilərimizin sonucunu mən yalnız belə görürəm: biz gərək həmişəlik bir yerdə olaq. Mən bu konuda çoxlu düşünüb-daşınandan sonra, ancaq sənənin mənim olmağından başqa bir şey istəmədiyimi anlamağa bildim. Bir sözlə, sən mənə olduğun kimi, necə varsansansa elə də gərəksən.

... Doğrudanmı, mən deyilən kimi, görünüşcə çox yaraşıqlıyam? Sözü açığı, mən özümdə nəyə bir qeyri-adilik, daha doğrusu, bir qəribəlik olduğunu duyuram. Məncə, bunun niyəsi, gəncliyimdə olduqca toxtaq, yaşa dolanda isə çox çilgün olmağımla bağlıdır. Ötənlərdə mənim biliksevər və özünəvurgun birisi olduğumu deyərtilər. Mən çox vaxt təbiətin məni görünüşcə dahiyə oxşatmasını onun mənə qarşı yamanlığı sayaraq ondan inciyərdim. Doğrudan da, təbiətin belə anlaşılmazlıqları çox olur, görürsən, gözlənilmədən, kiməgəldi, necəgəldi, dahilik möhürü vurub ortaya çıxarır. Mən indi dahi olmadığımı bilirəm və bunu bilən gündən, özümün nə üçün dahi olmaq istədiyimi heç cür anlamağa bilmirəm. Çox ola bilsin, mənim böyük bir istedadım da yoxdur. Ancaq mənim kimliyimdə olan bir sıra özəlliklər, olduqca əməksevər bir kimsə olmağıma gətirib çıxarmışdır. Ona görə də, qazandığım uğurların mənim çox böyük intellekt yiyəsi olmağımla bağlı olmadığını düşünürəm. Ancaq mən bir şeydən arxayınam, insanın kimliyində belə özəlliklərin olması onu yavaş-yavaş olsa da, gerçəkliyi anlamağa doğru aparır. Mənim oxuyub işləməyim üçün yaxşı maddi imkanlarım olsaydı, onda Notnageldən daha çox işlər görə bilərdim və ola bilsin, Şarkonun qalxdığı uralığa çata da bilərdim. Bu heç də mənim onlar tək olacağım kimi

anlaşılmamalıdır, birincisi, onlar kimi əlverişli maddi durumum, bundan başqa da, məni içəridən tərpədəcək mənəvi gücüm və dahilik enerjim yoxdur. Deyəsən, yaman çox yanaşaq layıram a!

Mən büsbütün başqa söz demək istəyirdim. Məni, ən çox da bu yad yer olan Parisdə, özünəvurgun və qapalı adam olmaqda qınayanların yanıldıqlarını demək istəyirdim, gör hara gəlib çıxdım. Qarşılaşdığım pis adamların, elə adi sayılan adamların da çoxunun, davranışları məndə adamlara qarşı belə bir inamsızlıq yaratmışdır və buna görə də öz yalqızlığımı onlarla qaynayıb-qarışmaqdan üstün tuturam. Düzdür, iş yoldaşlarım və tabeliyimdə olan adamlarla qurduğum yaxşı əlaqələr bu baxımdan məni ovundurur. Ancaq, sözün düzü, məndən azacıq üstün mövqedə dayanan insanlarla əlaqələrdə mən onlardan çoxlu yamanlıqlar gördüyümü deyə bilərəm. Bütün bunlardan gəldiyim sonuc isə belədir: yaşamın ağrı-acılarına qarşı dayanma bilmək üçün gərək bacardıqca müstəqil və güclü olasan.

Mən hələ məktəbdə oxuyanda özümün olaylara fərqli yanaşmağımınla seçilər, ən kəskin ideyaları bəyənər, onları yaymağa çalışırdım. Hələ, bunu düşünərəkədən eləyər, bütün bu əlaqələrimə görə cavab verməli olacağımdan da çəkinməzdim. Çox vaxt, mənə elə gəlir, bu üsyankarlığımın və çılğınlığımın niyəsi, ulu babalarımın öz torpaqlarından qovulmaları, öz müqəddəs məbədlərini və inanclarını itirmələri ilə bağlıdır. Ona görə də, mən hansısa böyük ideyaya görə özümü qurban verməyə sevincək atılacaq bir durumdaydım. Müəllimlərim bu davranışlarıma görə çox tez-tez məni söyüb yamanlayardılar. Ancaq bir az sonra, mənim sinifdə ən yaxşı dərslər oxuyan öyrənci olduğumu və yaşadıklarımın mənə çox böyük sayğı ilə yanaşdıqlarını görüb, daha məndən atama şikayət etməyi yığışdırdılar.

Bilirsənmi, bir dəfə gecə vaxtı Breyer mənə nə demişdi? Mən onu özümə yaxın bildiyimdən, bizim necə adaxlandığımızı, hələ, bununla bağlı başqa ürək sözlərimi də açıb ona demişdim. O gecə, onunla başqa konularda da çox danışmışdıq. Onun deməsinə görə, mən üzəndən çəkingən və utancaq olsam da, içəndən çox kəskin və dönməz baxışları olan birisiyəm. Sözün düzü, mən də çoxdan özümlə bağlı belə düşünürdüm, ancaq bu düşüncələrimi başqa birisi ilə bölüşməyə ürək eləməirdim. Bundan başqa da, mən öz düşüncələrimi sözlə və şeirlə yetərincə açıqlamağı da bacarmıram. Ona görə də, içimdəki bu qızğınlığı örtülü saxlamağa üstünlük verirəm. Ola bilsin, məni dərindən izləyə bilənlər bu özəlliyimi duyurlar. Görürsənmi, mənim incim, necə bir sayılıqla öz ürəyimdəkiləri açıb tökürəm. Sözün düzü, bütün bunları mənə dedirdən azacıq dozada qəbul elədiyim kokaindir, məni belə açıq danışdıran onun gücüdür. İndi isə mən gərək çağırıldığım qonaqlığa tələsəm. Sabah səne Şarkonun evindəki qonaqlığın necə keçdiyini doğru-düzgün, olduğu kimi yazmağa söz verirəm. Sən hər dəfə, məktublarında, mənimlə danışmağın çox maraqlı olduğunu yazırsan. Ona görə də, mən Vyanadakı doğmalarımın da Şarkodan da, səndən də bilgilər yazıram. Ancaq, nə olursa olsun, yenə də özümü düşdüyüm bu yalqızlıqdan qurtara bilmirəm. Sənə ürəkdən gələn alqışlarımı yetirirəm.

Sənin Ziqmundun

3 fevral 1886-cı il, gecə saat birin yarısı

Mənim dəfinəm!

Tanrının baxışları üstümüzdə olduğu üçün hər şey yaxşı qurtardı və indi gecikdirmədən, dünənki qonaqlıqla bağlı düşüncələrimi sənə yazmaq istəyirəm. Ürəyimə damanlar çin çıxdı. Kiçik dozada udduğum kokain olmasaydı bu qonaqlıqda, darıxmaqdan, bağrım çatlayacaqdı. Bütün qonaqlıq boyunca vaxtımı, demək olar, yalnız səni düşünməklə keçirdim.

İndi də qonaqlığın gedişindən yazıram. O gecə Şarkonun qonaqsevər evində 40, yoxsa 50 adam vardı, mən onları bu evdə, öncədən də, görmüşdüm. Ona görə də, kiminləsə tanış olmağa gərək yox idi. Bu qonaqlıqda kim necə bacarırdısa elə də əylənirdi. Mənim üçün burada ilginclik olan bir iş yox idi. Məncə, elə başqaları da burada vaxtlarını öldürürdülər, ancaq yenə necə də olsa onlar biri-biri ilə danışmaqla başlarını qatırdılar. Mənim isə onlarla danışığım tutmurdu. Burada məni tanıyanlardan da heç biri mənə qarşı diqqətli deyildi. Mən nəzakətlə Şarkonun xanımı ilə salamladım, görünür mənimlə danışmaq onun üçün maraqlı olmadığından, madam Şarko, o andaca, ərinin qonşu otaqda, qonaqlarla olduğunu deyib uzaqlaşdı. Qoca professor Şarko stulda tərپənməz oturub qalmışdı və çox yorğun görünürdü. O, mənimlə xəstələrlə bağlı danışmağa başladı. Uzun tanışlığımız boyunca, mən yalnız indi, onunla təklidə çox geniş sorularla bağlı dərinədən danışa bildim.

Şarkonun qızı yunan stilində geyinmişdi və çox gözəl görünürdü. Sənin qısqanmağına yol verməmək üçün deyim, madmazel qonaq otağına gələn kimi mənimlə əl tutub görüşdü və bir söz belə demədən uzaqlaşaraq başqa qonaqların yanına getdi.

Qonaqlıq sona yaxınlaşanda mənimlə Jil de Iya Turet arasında siyasi konuda qızğın bir danışıq oldu. O, çılğınlıqla, Avstriyanın Almaniya ilə döyüşməli olduğunu əsaslandırmağa çalışırdı. Mən bir az barışdırıcı danışımağa üstünlük verib, istər alman, istərsə də avstriya vətəndaşlarının öz hakimiyyətlərinin istəklərindən xəbərsiz olduğunu dedim. Belə danışıqlar, bir neçə səbəbdən, mənim üçün çox ağır və sıxıntılıdır. Ancaq, mən içimdə baş qaldıran alman yurdsevərliyi duyğusunu boğub özümü toxtaq apara bildim.

Saat on ikinin yarısında bizi yemək stoluna çağırtdılar. Stolun üstündə çoxlu içkilər və az-maz da yeyəcəklər vardı. Mən bir fincan şokolad içməklə yetindim. Bu qonaqlığa görə incik deyiləm, onsuz da, belə qonaqlıqların hamısı elə bu sayaq olur. Mən sənislə heç vaxt belə qonaqlıqlar düzəltməyəcəyimizi yaxşı bilirəm. Belə darıxdırıcı gecələr kimə və nəyə gərəkdir? Ancaq, buna baxmayaraq, Şarkonun məni çağırtdığı, onun ailəsi və maraqlı insanlarla tanış olduğum, o birinci qonaqlığa görə onlara böyük sayğı duyuram.

İndi isə, gecən xeyrə qalsın, mənim dəfinəm. Sənə ürəkdən gələn alqışlarımı göndərirəm.

Sənin Ziqmundun

Berlin, beşinci gün, 19 mart 1886-cı il

Mənim şirinliklərlə dolu xəzinəm!

Sənə deyiləsi heç bir yenilik yoxdur və mən, sənin yanına gəlməkdənsə, burada ilişib qaldığım üçün bərk acıqlıyam. Sənin bizə qonaq gələsi xanım qohumun da hələ gəlib çıxmayıb və açığını desəm, mən onun belə gözlənilməz gəlişindən bir az qorxuya düşmüşəm. İndi mən gərək, vaxtın mənim üçün çox dəyərli olduğu bu durumda, bir həftəmi də bu çağırılmamış qonağın qulluğunda durmaqla itirəm. Ancaq yenə də qarşıdan, dincələ və əylənə biləcəyim günlərin gəldiyini bildiyimə görə bir az ovunuram.

Mən çoxdandır, olduqca əməksevər, doğrucul, qoçaq və götür-qoylu olmuşam və sözün düzü, belə, başqalarına görk olası birisi olmağım məni artıq bezdiribdir, ürəyimdən bütün bunları bir qırağa tullayıb, nəşə bir şuluqluq salmaq keçir.

İstəyirəm, sənə, gecikdirmədən, bir xəbər də verim, Hammerslaqın Breslauda yaşayan kürəkəni professor L.-dən məktub almışdım. O mənim də uzaq qohumum olan, öz qardaşı arvadına baş çəkməyi xahiş eləmişdi. Mən artıq onun bu istəyini yerinə yetirmişəm. Sözün düzü, bütün bunlar məni bezdirir, axı mənim üçün indi vaxt çox dəyərlidir və indi görməkdə olduğum öz başlıca işimdən heç vaxt indiki kimi sevinc duymamışam.

Müəllimim Şarko ilə bağlı mənim çox parlaq və yüksək dəyəri olan xatirələrim vardır, bu xatirələri yalnız səninlə birgə keçirdiyim son görüşümüzdən qalan xatirələrlə tutuşdurmaq olar. Doğrudan da, Şarko ilə bu tanışlığımızdan, nəşə çox gözəl olan duyğular yaşadım və bu duyğuları kimsə mənim ömrümdən silə bilməyəcəkdir.

İş yoldaşlarımla çox götür-qoylu dolanmağa çalışıram. Öz kimliyimi və iş bacarığımı ucuz tutmaqdan qaçıram.

Burada, bu ayın iyirmi ikisində başlayacaq, tətillər kursları adlanan mühazirələrə qatıla bilmədiyim üçün üzgünəm.

Ah, sevdiciyim, mənimlə görüşdən qaçmağın sən, kiçik də olsa, yanlışıdır. Mən indi özümün xoşbəxt olmağı ən yaxşı bacara biləcək çağlarımla yaşayıram və bu xoşbəxtliyin acıyam. Mən hələ bir neçə həftə də burada qalmalı olacağam, sonra isə Vyanada ev kirələməyə çalışacağam və yayda biz evlənəcəyik. Daha sonra biz əlimizdə olan, mənim bu yeddiaylıq ezamiyyətim zamanı qazandığım nə varsa hamısını dəyərləndirib, onunla necə dolanacağımızın üstündə düşünərik.

Gözəl diləklərin əlçatmaz olmağı insanı çox ağrıdır. Mən günü sabah və birisigün sənə bağışlaya biləcəyim və səndən ala biləcəyim öpüşlərin ancaq bir xəyal olaraq qalmasından çox üzülürəm. Ancaq bax ha, sən də qarşıdakı görüşümüzdə, beləcə əlçatmaz olacaq və məndən qaçacaqsansa, onda mən də indidən işimi bilim, burada

daha çox gecikməklə, sənin bu yamanlığına cavab verim. Axı Hamburqa bilet bir də yalnız beş gündən sonra olacaqdır. Mənim bu yaxın günlər üçün qurduğum planlar baş tutmasa da, ancaq mən belə bir taleyə heç cür boyun əymək istəmirəm.

Mən anlaya bilmirəm, səndə bu son günlərin üzgünlüyü nədəndir? Sənə, adını gizləyərək, o buketi göndərən kimdir? Yoxsa bunu sənin keçmiş adaxlın Huqo Kadiş göndərüb, bununla da səninlə keçmiş ilişkələrinin barışla qurtardığını bildirmək istəmişdir?

Çox yüksək çevrələrdə məni gözləyən görüşün [20](#) baş tutacağını gözləyə-gözləyə mən burada fransızsaşağı saqqal buraxası oldum. Bir sözlə, burada artıq hamı mənə həsəd aparır. Ancaq indi istəyirəm saqqalımı qırıxdırıb, üz-gözümü qaydaya salam.

Doğrusu, mən elə yerində bu berlinlilərin, ən çox da onların bərbərlərinin bədii yaradıcılıq bacarıqlarını bəyənmirəm. Mənim reyxsmarka ödəyib saç-saqqalımı qırıxdırdığım Unter den Linden küçəsindəki bərbərxanadakı gənc özünü lap nazir kimi aparır, mənə də çox yuxarıdan aşağı baxır.

Darıxmayım deyə ya şənbə, ya da bazar günü teatra gedəcəyəm. Bu darıxmağın mənim üçün necə də qorxunc olduğunu bilsəydin. Şənbə günləri kitabxanalar da bağlı olur. Bazar günləri isə mən fransızcadan almancaya çevirmələrimlə başımı qatmağa çalışıram. Ancaq deyəsən, yorğunluqdan lap kütləşmişəm, görürsən, birdən hansısa sözün çevirməsinin dəqiq qarşılığını tapa bilmirəm, sözlərin anlamını olduğu kimi çevirə bilmirəm, birdən də, çevirdiyim sözün almancamı, yoxsa fransızcamı yaxşı səsləndiyi üzərində baş sındırmaqla özümü əldən salıram.

Mənə elə gəlir, yolüstü səninlə görüşmədən, birbaşa Parisdən Vyanaya gəlsəydim darıxmaqdan ölüb gedərdim. İndi Parisdən çox uzaqlarda olan Vyanadayam və sənə belə yaxın olduğuma görə sevinirəm. Vyananın Deblinq rayonu isə indi mənim üçün ən sevimli bir yerə çevrilib, axı mən, bu yaxınlarda, buradakı gözəl kitabxanada öz elmi işimi bitirə bilmişəm.

Bilirsənmi, bugünlərdə mən birgə yaşayacağımız günlərdəki dolanışığımızı götür-qoy eləyəndə, bizə ildə ən azı min, yaxşısı isə, iki min qulden pul gərəkəcəyini anladım. Vyanada yerləşə bilsək, burada iş-gücümü qura bilsəm, onda faizlə pul verən adamların yanına getməli olacağam, ancaq bunların arasında olan soyğunçu faizlərlə pul verənlərin tələsinə düşməkdən də çəkinməliyəm. Görəsən, yaxşı bir faizlə pul borc verib qarşılığında insanın başını və əllərini mənimsəmək istəməyən gözütöx bir kapitalisti haradan tapmaq olar? Bu çox çətin bir problemdir. Mən indidən, bir neçə ay keçəndən sonra, qazana biləcəyimi düşündüyüm o min quldeni necə xərcləyəcəyimizi düşünürəm. Bu, sözsüz, bizim yaşamımızda böyük bir çevriliş olardı, sanasan, illər uzununu pul-para korluğu çəkən birisinin əlinə, sonradan, birdən-birə, bir neçə min qulden pul keçir. Sözün düzü, hərdənbir gələcəklə bağlı düşünəndə qorxuram.

15 iyun 1886-cı ildə mən, əlimdə ödəniş vaxtı çatmış veksellə, sənin yanına gələcəyəm, ancaq bacarsam bu işi bir az da qabağa salmağa çalışacağam. Sən də, mənim sevimli körpəm, elə bütün varlığımla bunu istəmirsənmi? Qarşından gələn bu böyük olay – bizim toyumuz, mənim gözümdə, bu yüzillikdə baş vermiş olayların hamısından yuxarıda dayanır.

Bu məktubun cavabını, sənin Ziqmunduna, ayın sonunda, öz dilinlə verə biləcəksən.

20 Froud burada Marta ilə qarşıdakı görüşünü yumorla belə adlandırmışdır.

Vyana, ikinci gün, 6 may 1886-cı il

Sevimli qızciğazım!

Mənə yazdığın gözəl məktubunu və öncədən yola salacağını dediyin, sovqatını göndərdiyinə görə sənə ürəkdən gələn sağollarımı yetirirəm. Sovqat olaraq nə göndərəcəyin öncədən ürəyimə dammışdı, elə bil, onları alanda sənin yanında olmuşdum. Sən mənə nə gərək olduğunu çox gözəl bilirsən, elə bilirəm, bu işi səndən yaxşı bilən başqası ola bilməz. Göndərdiklərinin az olduğunu yazıb dil-ağız da eləyirsən, ancaq, sevgilim, bu artıq işdir, buna heç bir gərək yoxdur. Sözün düzü, mən sənə sovqat göndərməkdənsə, sən mənə sovqat göndərməyinə görə çox utandım və özümü bu işdə sənə borclu sayıram!

Mən artıq yaşa dolmuşam. Bizim adaxlanmağımızın dördüncü ili başa çatmaq üzrədir, ancaq biz hələ də biri-birimizlə qovuşmaqla bağlı olan o böyük diləyimizin haçan gerçəkləşəcəyini dəqiqliyi ilə bilmirik. Ancaq, biz bu məqsədimizə çatmaqdan necə uzaq düşməyimizdən asılı olmayaraq, heç vaxt, inamsızlığa qapılmamışıq.

Bir neçə həftə sonra mənim əlimdə olan pul qurtaracaqdır (mən artıq bir neçə dəfə belə duruma düşüb ondan çıxıb bilməmişəm), ona görə də, pulum qurtarandan sonra Vyana qalıb-qalmayacağımı da indidən deyə bilmərəm. Umarım, mənim sonrakı ad günüm sənə dediyin kimi olacaqdır: sən məni səhər erkən öz öpüşlərinlə yuxudan oyadacaqsan və daha bir də, mənim səndən məktub gözləməyimə gərək qalmayacaqdır. Bunun harada baş verəcəyinin isə mənim üçün dəyəri yoxdur, tək birlikdə olaq, yaşayacağımız yerin isə Avstraliya, ya da başqa bir ucqar ölkə olması önəmli deyildir. Ancaq mən daha sənsiz yaşamağı bacarmıram. Mən istənilən ağır qayğını çəkməyi, ən çətin əməyə qatlaşmağı bacararam, tək səndən ayrı olmayım. Düzünü desəm, Vyana özümə iş tapıb, burada birgə yaşaya biləcəyimizə ümidim çox azdır.

Bayaq, işin çoxluğundan, sənə yazdığım məktubu yarımçıq saxlamalı oldum, indi axşam vaxt tapıb məktubun ardını yazıram. İş otağında Breyerin mənim üstümə göndərdiyi iki xəstəsi oturub, başqa heç kim yoxdur. Xəstəxananın bəlli qanununa görə, mən gün ərzində iş otağında beş xəstə qəbul eləyirəm. Onlardan ikisini elektrikle müalicə eləyirəm, habelə, gərək onlardan işsiz olan birisini pulsuz qəbul eləyim.

...Evimizdə mənim ad günümü böyük sevinclə keçirdilər. Pauli ilə Dolfi məni öpüş yağışına tutub, gözəl bir çiçək buketi bağışladılar, anam isə mənim çox sevdiyim şirin peçenye bişirmişdi. Roza yazı stolunun üstünə qoyulan gözəl kağız çərçivələr, Mitsi

isə, böyük bir şəkil bağışladı. Villensdən, Şannadan, Kinenbergerdən və Elias dayıdan təbrik məktubları aldım. Evdə mənə krallara yaraşan bir sayğı göstərdilər. Mənə göstərilən bu diqqət və qayğıya görə hamıya ürəyimdə böyük bir sayğı vardır, sözün düzü, onlar bu istiqanlıqları ilə mənə bir az yordular da və ona görə də indi gedib yatmaq istəyirəm.

Laboratoriyadakı işimdən böyük zövq alıram. Düzdür, buna çox az vaxtım qalır. Ancaq başımda bir terapevtik ideya yaranıb, yaxın çağlarda onu gerçəkləşdirməyə çalışacağam. Mən bununla bağlı "Koka" jurnalında bir məqalə də çap elətdirmişəm, ancaq bu ideyanın gerçəkləşməsinin mənim gözlədiyim sonucu verəcəyini indidən demək çətindir.

Gecən xeyrə qalsın, mənim qızcığazım.

Sənin Ziqmundun

P.S. Sabah, anan ilə bacın Minnaya ayrıca məktub yazacağam.

Vyana, 13 may 1886-cı il

Mənim dəyərli dəfinəm!

İş otağında çox dözülməz bir bürkü olduğundan, orada oturub sənə məktub yazma bilmirəm. Mənim qəbuluma olduqca çoxlu adamlar gəlir və mən saat üçcən onları qəbul eləməkdən yaranan gərginliyə güclə dözüb dayanıram. Xəstələrim olduqca çoxdur, ancaq onları müalicə eləməkdən çox az pul qazanıram. Üstəlik bu iş çoxlu vaxtımı və diqqətimi əlimdən alır.

İşiasdan (aşağı ətrafların sinir pozğunluğu) müalicə elədiyim, professor M.-in xanımı mənə çox başağrısı versə də, indi demək olar, bütünlüklə sağalmaq üzrədir. Ondən başqa da, həftədə bir dəfə, iki polis məmuru müalicə almaq üçün mənim yanıma gəlirlər. Bax, bugün mən müalicə elədiyim xəstələrə görə səkkiz qulden qazana bildim, üstəlik Breyerin araçılığı ilə tanış olduğum doktor K.-nın xanımı onun ərinə müalicə elədiyim üçün beş qulden pul göndəribdir. Mənim anladığıma görə, həkimin işi ilə onun qazancı çox vaxt biri-biri ilə düz gəlmir. Aradabir, demək olar, heç nə eləmədən yaxşı pul qazanırsan, aradabir də, ağır keçən bir müalicə üçün qəpik-quruş almalı olursan. Bir örnək deyim, srağagün mənim yanıma müalicə üçün bir amerikalı həkim gəlmişdi, o çox güclü əsəb xəstəliyinə tutulubdur. Onda özünü göstərən bu xəstəlik mürəkkəbliyi ilə mənə çox maraqlandırdığından, onu pulsuz müalicə eləməyi üzərimə götürdüm. Onun bu xəstəliyə tutulmasının niyəsi, bu həkimin çox gözəl bir xanımla qarşılıqlı əlaqələrində baş verən ardıcıl dolışıqların olmasıdır. Dediym xanıma da mən müalicə eləyirəm. Bu xanımla bağlı bir sıra soruları aydınlaşdırma bilmək üçün, gərək sabah ginekologiyaya üzrə professor Xrobakunun yanına məsləhət almağa gedim.

İnanırsanmı, elə bərk yorulmuşam, işimlə bağlı olan bu incəlikləri sənə bütün genişliyi ilə yazmağa da heyim qalmayıb. Ancaq sənə, çox pis duruma düşdüyüm, bir olayı açıb deməkdən özümü saxlaya bilmirəm, yuxarıda dediyim o gözəl xanımı qəbul eləyəndə, iki dəfə, gözlənilmədən, mənim iş stolumun üstündə dayanan sənin portretin aşaraq üzü üstə düşdü. Qarşıda, bir də, belə gözlənilməzliklə üzləşməyi heç istəməzdim. Yox, birdən, bu olay məni nədənsə çəkəndirmək üçün baş verirsə, mənim buna gərəyim yoxdur.

Həkim gərək qazandığı pulları əlində saxlamağı bacarsın. Mən hər bir quldeni qorumağa çalışıram. Dünən Ştatquthassədə yaşayan bir tanışımı müalicə eləmək üçün onun evinə getməli oldum, sözsüz, müalicə üçün pul götürmədim. Ancaq oradan evə qayıtmaq üçün, vaxtında taksi tapa bilmədiyimdən, iki saat vaxtımı boşuna itirdim. Bugün yenidən o tanışımı müalicə eləməyə getməli oldum, yenə də ondan pul götürmədim və çox çətinliklə, yorğun-argın evə gəlib çıxdım, ancaq mən hələ bundan sonra xəstəxanaya gedib xəstələrimi qəbul eləməliyəm. Vaxt itirməyim deyə, yenə taksi ilə getməli oldum. Bu da ucuz başa gəlmədi; üç gün şam yeməyindən qənaət eləyib yığdığım bütün pullar yol puluna xərclənib qurtardı.

Bu həftənin ikinci günü, Psixologiya klubunda hipnozla bağlı məruzə elədim. Yaxşı qarşıladılar, üstəlik alqışladılar. Bugün isə, bu məruzəni Psixiatrlar birliyində, iki həftə sonra, yenidən oxuyacağım ilə bağlı bildiriş yaydım, Həkimlər birliyində isə, üç həftə sonra, mənim Parisdə keçdiyim ixtisasartırmam ilə bağlı başqa bir məruzə eləyəcəyəm.

Vyananın rəsmi çevrələri ilə, özümə gərəkən iş yeri açmaqla bağlı çarpışmalarımda hələ də yaxşılığa doğru bir dönüş yoxdur, ancaq sən indi burada olsaydın, səni öpüb deyərdim: sənənlə altı aydan sonra evlənəcəyimizə olan inamımı itirməmişəm²¹.

Umarım, tezliklə mənə daha bir iş otağı ayıracaqlar və mən orada pulsuz müalicə alan xəstələrimi elektrikle daha yaxşı müalicə eləyə biləcəyəm. Mənə elə gəlir, bununla bağlı mənim irəli sürdüyüm təklifləri anlaşıqla qarşılamağa başlamışlar.

Gecən xeyrə qalsın, mənim dəyərli dəfinəm.

Sənin Ziqmundun

P. S. Necə bilirsən, anama ikimizin adından bir hədiyyə alıb bağışlasaq yaxşı olmazdı mı?

21 Froudlar Marta 1886-cı ilin sentyabrında toy eləyib evlənməmişdilər.

Z. FROUDUN AFORİZMLƏRİ VƏ ƏSƏRLƏRİNDƏN ÇIXARIŞLAR

Özümüzdə doğma bildiyimiz kimsələri hansısa gözlənilməzlikdən yana seçmirik... Biz, yalnız öncədən, şüurdışımızda yaradıb yaşatdığımız kimsələrlə qarşılaşanda onları bəyəmirik.

İdeal sayıla bilən, daimi, nifrətdən arınmış sevgi, yalnız narkomanın narkotikə olan sevgisidir.

Sevgi ilə əmək – hörülən insanlıq binasının özülündə dayanan daşlardır.

Mənliyinin ideala qovuşması üçün nə çatmırsa, insan onları öz sevgisi ilə qazanmağa çalışır.

Biz sevəndə ən çox köməksiz olduğumuz duruma düşürük, sevdiyimizi itirəndə, yaxud onun bizə bəslədiyi sevgisi bitəndə isə, ən düşkün və ən qaragünlü çağımızı yaşayırıq.

Sevgi ilə bağlı ilişkilərdə biri-birinə güzəştə getmək doğru deyildir, bu, iki sevən kimsəni yadlaşdırma bilər. Ortalıqda hansısa çətinlik varsa, anlaşıra, onu adlamaq gərəkdir.

Sevgi – utancaqlıq duyğusunu aradan qaldırmaq üçün ən sınılanmış bir yoldur.

Özünün sevildiyini bilən insan necə də ürəkli və özünə inamlı olur!

Yuxugörmədə çiçəklər çox vaxt insanın cinsi orqanlarının simvoludur; çox ola bilsin, yaşamda özünə yer eləmiş, sevgilisinə bitkinin “cinsi orqanı” olan çiçək bağışlamaq da belə bir şüurdışı dəyərləndirmə ilə bağlıdır.

İnsan gözəllikdən həzz almağı, öz yaşamına anlam və sevinc gətirən ən başlıca olay sayır. Gözəlliyi öyrənən Estetika adlı ayrıca elm bölməsi olsa da, ancaq gözəllik anlayışının nədən və nə üçün yarandığı ilə bağlı sorunun düzgün cavabı bugünəcən də tapılmamışdır. «Gözəllik» və «həyəcanlanmaq» adlı kateqoriyaların biri-biri ilə qarşılıqlı və qırılmaz tellərlə bağlı olduğu bəllidir; gözəllik, həmişə, biranamlı olaraq, həyəcan doğurur. Ancaq nədənsə, ən böyük həyəcan doğuran nəsnələrdən olan – insanların cinsiyyət orqanları, gözəllik kateqoriyasına aid olunmur.

Sevgi özlüyündə, ağrı-acılara, itkilərə tuş olmaqdır və bir çox durumlarda, insanın özünü öz gözündən salmağa gətirib çıxarır, ancaq sevgi qarşılıqlı olanda, insan sevdiyi obyektə qovuşmaqla yenidən öz mənlüyünü ucaldır.

Sevməklə hipnoz olunmaq biri-birinə çox oxşayır. Bu iki durumun uyğunluğu göz önündədir; hər ikisində başına gələnlərə dinməzəcə boyun əymək, üzüyolalıq vardır, habelə, hipnoz olunan da hipnozçuya, sevdiyi insana tənqidi yanaşa bilməyən sevgili kimi yanaşır, ən başlıcası isə, insan sevgidə də, hipnozda olduğu kimi, şəxsi təşəbbüs özəlliyini büsbütün itirir.

Uşağın anasına olan sevgisi ölçüyəgəlməzdir, o, anasının yalnız özünün olmasını istəyir və onu başqası ilə bölmək istəmir.

Bu çox böyük soruya indiyədək cavab verilməyib və mən də, qadın könlünü otuz ildən artıq araşdırmağıma baxmayaraq, onun cavabını bilmirəm: “Qadın nə istəyir?”

Sevgi adlanan olayların çoxu, seksual yaxınlıq çağırışı eləyən obyektin psixi təsiri altına düşməkdən başqa bir şey deyildir, bu ilişkilərin sonucu olaraq “sevən” kimsə özünün cinsi tələbatını ödəyir və duyğuları soyuyur; bu, aşağı səviyyəli, yalnız duyğulara bağlanan sevgidir. Ancaq bəlli olduğu kimi, ödənen cinsi istəklər sonacan sönmüş getmir. Ona görə də, “sevən” kimsə, cinsi yaxınlıqdan sonra sönmüş ehtiyacının yenidən oyanacağını bildiyinə görə də, seksual obyektin dustaqlığında qalmaqla davam edir və ehtirasları soyuyandan sonra da, gələcəkdə yararlanma bilməsi üçün gərəkdir, bu seksual obyektə “sevir”.

Feministlərin cinslərlə bağlı olan oturuşmuş düşüncələrə qarşı çıxaraq, onların büsbütün bərabər hüquqlu və eyni cür dəyərləndirilməli olması ilə bağlı dedikləri gərək bizləri çaşdırmasın, ona qalsa, kişilərin çoxu kişilik ideallarından çox uzaqdırlar, irsi özəlliklərin kəsişməsi və insanlarda özünü göstərən ikili seksual meyllər (biseksuallıq) onlarda qadın və kişi özəlliklərinin birlikdə olmasına gətirib çıxarır, beləliklə də, ayrıca götürülmüş kişilik və qadınlıq deyilən dəyərlər özlüyündə gerçəklikdə yoxdur, onlar ancaq nəzəri baxımdan, özü də sonacan aydınlaşmayan bir anlamda qavranıla bilirlər.

Çoxunu sevən, qadınları tanıyır. Birini sevən, sevgini anlayır

Ər – demək olar həmişə, qadının ürəyində, yalnız sevimli kişinin boş qalan yerini tutur, ancaq o kişinin özü ola bilmir.

İnsanlar evləndəndən sonra, çox vaxt, artıq biri-birini sevdikləri çağlardakı kimi, biri-biri üçün yaşayırlar. Onlar daha çox üçüncü birisinin varlığı üçün birlikdə yaşayırlar və çox keçmədən, kişinin çox qorxulu iyəşkənləri (rəqibləri) ortaya çıxır, onların adı: dolanışiq və uşaqdır.

Qadın kişini gücsüzləşdirməli deyil, yumşaltmalıdır.

Qadının döşü, sevgi ilə aclığın qoşalaşdığı bir yerdir.

Yalnız seksual gücsüzlüyü seksual çatışmazlıq saymaq olar, seksual istəklərin ödənməsinin bütün başqa formaları isə zövq məsələsidir.

İnsanlar, az qala hamiləliklə, sekslə bağlı sorularda ikiüzlüdürlər. Onlar öz seksual istəklərini açıq-aydın sərgiləməkdən çəkinir, onu “yalan” adlanan qalın materialdan tikilmiş paltonun altında gizlədirlər, elə biləsən, seksual ilişkilərin olduğu yerdə havalar çox pis keçir.

Seksual istəklərini sıxışdıran insan, öz yaşamında, bəlli qorxaqlıq və çəkingənliklə əl-ələ verib addımlayır, qorxmazlıq və igidlik isə, öz seksual istəklərini ürəyincə, çəkinmədən yerinə yetirməklə bağlıdır.

İnsan özünün seksual istəklərinə azadlıq verəndə xəstəlikdən sağalır.

Yeniyetmələrdən seksin yaşamda oynadığı önəmli rol gizlətməyə çalışmaq çağdaş tərbiyənin çatışmazlıqlarından yalnız biridir. Bu tərbiyənin başlıca suçu isə, gəncləri gələcək yaşamlarında üzləşə biləcəkləri yaramazlıqlara qarşı dirəniş göstərməyə hazırlaya bilməməsi və beləliklə də, onları belə durumların qurbanlarına çevirməsidir. Bu tərbiyənin gəncliyi düzgün olmayan psixi yönətməsini: qütb ekspedisiyasına gedənlərə yay geyimləri geyindirib, onların əlinə İtaliya göllərinin xəritəsinin verilməsinə bənzətmək olardı.

Qızların böyüyüb analarının kimliyində öz seksual özgürlüyünü əngəlləyən birisi ilə qarşılaşması, onlar arasında konflikt yaradır, qızının ərgənləşməsi isə anaya öz seksual istəklərindən əl çəkmək zamanı gəldiyini xatırlatmağa başlayır.

Cinsi münasibətlərdən açıq danışmağa utananlar və bu konudan danışanda nəsnələri öz adı ilə çağırmağı insanlığa yaraşdırmayanlar, bu durumda yaxşı səsləndiyini düşündükləri eros və erotika sözlərindən yararlanırlar. Mən də onlar kimi eləyə bilərəm, bununla da mənə qarşı yönələn söyüşlərin çoxundan qurtula bilərəm; ancaq mən bu “utancaqlığı” dardüşüncəliyə qapılmaq sandığımdan, onlar kimi eləməyi özümə sığışdırmıram. Bunun nəyə gətirib çıxaracağını demək də çətindir;

insanlara gəlincə onlar, nəyisə sözdə güzəştə getdilərmi, bir azdan elə işdə də yavaş-yavaş geriyyə çəkilməyə başlayırlar.

Bizim bütün davranışlarımızın iki qaynağı vardır: daha böyük olmaq diləyi və cinsi istək.

Masturbasiya (onanizm) – insanın qapıldığı ilk düşkünlükdür. Bütün qalan düşkünlüklər – içkidən, tütündən, narkotikdən olan asılılıqlar onun əvəzediciləridir.

Sevdiyiniz qadınla yataqda elədiklərinizin hamısı – çox gözəldir və büsbütün düzgündür. Ən başlıcası, bu elədiklərinizi ikinizin də bəyənməsidir. Belə bir qarşılıqlı anlaşma və uyarlıq varsa, siz bütün durumlarda doğru yoldasınız, sizi qınayanlar isə pozğundurlar.

Haçansa qarımış qız it saxlamağa başlayırsa, qoca və subay kişi gözəl fiqurlar toplayırsa, birincisi, yaşaya bilmədiyi evlilik boşluğunu doldurmağa çalışır, ikinci isə, özünün çoxsaylı keçmiş sevgiləri olduğu illüziyasını yaratmağa çalışır. Bütün kolleksionerlərdə bir Don Juanlıq vardır.

Homoseksuallıq, sözsüz, insanın üstünlüyü sayıla bilməz, ancaq onda heç bir insani əskiklik də yoxdur, bu, nə yaramazlıq, nə də alçaqlıq deyildir; onu xəstəlik də saymaq olmaz; biz tibbi baxımdan onu, seksual inkişafın dayanması ilə bağlı yaranan bir seksual özəllik növü sayırıq. Keçmişlərdə və elə indi də, çoxlu sayda saygılı insanlar homoseksual olmuşlar, onların arasında çoxlu böyük və adlı-sanlı insanlar da olmuşdur. Homoseksuallığı cinayət sayaraq, buna görə onun daşıyıcıları olan adamları izləyib sıxışdırmaq – böyük ədalətsizlikdir, habelə amansızlıqdır.

Apardığım sınaqlardan öyrəndiklərimə görə, inamla deyə bilərəm: ən güclü homoseksual, onların da içində öz homoseksual duyğularını boğmağa çalışmayanlar, insanlığın xoşbəxtliyi üçün ən çox çalışan kimsələr olur.

İncildə deyilən: “öz doğmalarınızı sevin” öyüdü insanı aqressivliyə yönəldir və burada mədəni “Üstün Mənin” psixologiyaya zidd davranışının açıq-aydın üzə çıxması görünməkdədir. Bu, yerinə yetiriləsi bir öyüd deyildir, yoxsa, sevgini belə ucuzlaşdırmaq onun dəyərini heçə endirərdi, beləliklə də, sevgi insanların ona olan ehtiyaclarını ödəyə bilmək gücünü itirərdi.

Əyləncəyə məhdudiyyət qoyulması onun dəyərini artırır.

Bütün insanların başqalarından gizlətdikləri istəkləri vardır, eləcə də, hamının özünün belə baş açmadığı istəkləri vardır.

Nevroz – qeyri-müəyyənliyə dözə bilməməkdən yaranır.

İstənilən normal sayılan insan ancaq qismən normal olur.

Çox-çox əski çağlarda başqasına daş atmaqla yanaşı, onu söyməyə də başlayan birinci insan sivilizasiyanın yaradıcısı oldu.

İnsanı ağgünlü eləmək dünyanın yaradılması planına daxil olmamışdır.

İtiəğillik – insanın içində alovlanan yağlıq duyğusunun başqa yolla söndürülə bilməməsindən yaranır.

İnsanların çoxu, doğrudan da, özgür olmaq istəmirlər, axı özgürlük onlardan sorumlu (məsuliyyətli) olmağı tələb eləyir, elə bu sorumlu olmaq da insanların çoxunu qorxudur.

Başqasında görüb güldüyümüz yanlışlıqlar, çox vaxt, elə bizim özümüzdə də olur.

İnsan, əli çatmayan nəsnelərə olduğundan qat-qat artıq dəyər verir və onu gərək olduğundan çox istəyir.

İnsanlar düşüdüklərindən daha çox əxlaqlıdırlar, ancaq təsəvvür elədiklərindən də qat-qat əxlaqsızdırlar.

Bir insan başqasında aradan qaldırılmalı olan hansısa bir yanlışlıq tapa bilməzsə, onda onların birlikdə yaşaması dözülməz bir darıxdırıcılıq yaradardı.

Nevrotik (əşəb xəstəsi) konfliktlə üz-üzə gələndə xəstəliyin yanına qaçıb ona sığınır.

Yuxugörmələrimizdə biz həmişə bir ayağımızla uşaqlıqda oluruq.

Yaşama dözümlü yanaşmaq bütün canlı varlıqların ilkin vəzifəsi olaraq qalır.

Fərdin yaşlandıqca keçdiyi psixi inkişaf yolu, insanlığın öz tarixi boyu keçdiyi bütün inkişaf yolunun qısaldılmış təkrarıdır.

Qanmazlığın ilkin əlaməti utanmazlığın heç olmamasıdır.

Din insanlığın hamılıqla yoluxduğu nevrozdur.

Gerçək mazoxist həmişə öz üzünü yumruq yeyə biləcəyi yönə tutur.

İstənilən mədəniyyət məcburilik və ehtirasların cilovlanması üzərində qurulur.

İnsan yaşamın anlamının, yaxud dəyərinin nə olması üzərində baş sındırmağa başlayırsa, bu onun xəstələnməsindən soraq verir.

İnsanlar gerçəklikdə öz umacaqlarına çata bilmədikləri üçün fantaziyalar aləmində yaşamağa başlayır, bununla da, öz diləklərini yerinə yetirdiklərini təsəvvür eləyirlər. Güclü kimsələr öz diləklərini yaşamın içində gerçəkləşdirirlər. Gücsüzlər isə, özlərinin bu uydurma dünyasında yaşamaqda davam eləyirlər və onların fantaziyaları getdikcə müxtəlif xəstəliklərin əlamətləri kimi üzə çıxmağa başlayır.

Orta yüzilliklərdə məni tonqalda yandırardılar, indisə yalnızca kitablarımı yandırırırlar.

Bütün məstedici içkilər, qanımızı coşdurən alkoqol, indiyədək sirri açılmamış həmən o, sevgi doğuran toksinin zəif təzahürlərindən başqa bir şey deyildir.

Körpə əxlaqın nə demək olduğunu bilmir, onun daxilində öz istəklərini yerinə yetirməkdən saxlayan əyləc yoxdur.

Biz özlüyündə ləzzət almağa yox, ağrı-acılarımızdan can qurtarmağa çalışırıq.

İnsanların hamısı şüurdışında (qeyri-şüurluqda) özlərinin ölümsüzlüyünə inanırlar.

İntellektin səsi çox yavaşdır, ancaq o, dediklərini təkrarlamaqdan yorulmur və onun dinləyiciləri də həmişə tapılır.

İnsanın bütün çalışmalığının məqsədi – özünü ovundurmaqdır.

Yaşamın ağırlığı içində çox tez-tez kimsə bizim yolumuzu kəsir, işlərimizi korlayır, bunlar baş verən kimi, yuxugörmə yardımımıza gəlib bizi bu kimsəni öldürməyə yönəldir, o kimsənin kimliyi isə önəmli olmur, bu, bizim atamız, anamız, qardaşımız, bacımız, habelə arvadımız da ola bilər.

Depressiya – donmuş qorxudur.

Düşdüyünüz depressiyanın niyəsini və dəyərlərinizin nədən ucuzlaşdığını öyrənmək istəyəndə, birinci yan-yörənizə baxın: görün, siz qanmaz adamların çevrəsində deyilsiniz?

Sən kiməsə onun elədiyi bütün yamanlıqları bağışlayırsansa, deməli, o insan sənin üçün artıq yoxdur.

Özünü tutuşdurmalı olduğunuz təkbir insan varsa, o da sizin keçmişdə qalan mənlisinizdir. Sizin daha yaxşı olmalı olduğunuz insan isə sizin bugünkü kimliysinizdir.

Bədbəxtlikdən, bizim sıxışdırılan duyğularımız ölmür. Biz onları yalnız susmağa məcbur eləmişik. Ancaq onlar, onsuz da, daxildən bizə təsir eləməkdə davam eləyirlər.

Söz gəlib özünü doğrultmağa çıxanda biz hamımız dahi oluruq.

Zarafat, öcəşdiyimiz kimsəyə açıq-aydın deməyə ürək eləmədiyimiz, yaxud da ona qarşı bəslədiyimiz duyğudan baş açmadığımız durumlarda, bu kimsədə gülüş doğuran özəlliklər axtarmağa çalışmaqdır. Zarafat, eşidənləri əyləndirməklə yoldan çıxarır, onların düşüncələrini danışdığımız konunun dərinliklərinə varmaqdan yayındırır və onları biz dediyimiz baxışlara bağlayır.

İnsan üzdən nə qədər çox qüsursuz görünürsə, onun içində bir o qədər çox şeytan gizlənir.

İnsan könlünün gizlinləri onun uşaqlıqda yaşadığı psixi dramın içindədir. O dramacan gedib çata bilsəniz, sınıq köülləri sağalda da biləcəksiniz.

Kütlənin bəlli adı yoxdur (anonimdir) və o öz üzərinə heç bir sorumluluq götürmür. Ayrılıqda götürülmüş hər bir fərddə olan sorumluluq duyğusu, bu fərd kütləyə qarışanda yoxa çıxır.

Olduqca çoxlu sayda mədəni sayılan kimsələr insan öldürməkdən, yaxud da insentdən [22](#) sarsıldılar, ancaq elə bu mədəni kimsələr də, özlərini acgözlükdən, aqressivlikdən, aşırı seksual çılgınlıqdan həzz almaqdan çəkəndirir, cəzasız qalacaqlarına arxayın olduqca, başqalarının yaşamını yalanla, fırlıqla, qarayaxmaqla ağuya döndərməyə yönəlik olurlar və bütün bunlar neçə min illər boyunca sürən mədəniyyət dönəmlərinin hamısında dəyişilməz olaraq qalmaqdadır.

Məni söyəndə özümü qorumağa gücüm çatır, ancaq məni öyməyə başlayanda buna qarşı çıxmağa gücüm çatmır.

Bizim sivilizasiya, instinktlərin sıxışdırılıb əzilməsi üzərində qurulmuşdur.

İnsanın ictimai varlıq olaraq yaşaya bilməsi üçün gərəkən və qaçılmaz olan özünüqorumanın yaratdığı güc, onun instinktlərini sıxışdırır və onların enerjisini ictimai baxımdan yararlı olan işlərə yönəldir. Bax elə insanın bu bacarığı da, onun yüksək psixi fəaliyyətinə yol açır.

İctimai həyat – insanın instinkti ilə əxlaqı və bioloji tələbatı ilə cəmiyyətin tələbləri arasında baş verən arasıkəsilməz, dayanmaq bilməyən bir savaştır.

Gerçəkləşmək istəyən instinktlərin güclü basqısı altında olan insanın qarşısında cəmiyyət üç yol qoyur. İnsanın daxili istəkləri ölçü-biçi gözləmədən birbaşa özünü gerçəkləşdirmək istəyəndə o, cinayətkara çevrilir; insan bu istəklərini sıxıb öz içində saxlayırsa o, nevroitik olur; insan bu istəklərini ictimai baxımdan yararlı sayılan işlərə qoşa biləndə isə dinclik içində yaşaya bilir.

Tale insanın özünü doğrultmasını saya salmır.

Biz dünyaya yalnız gəlib, ondan yalnız olaraq da gedirik.

Biz öz diləklərimizdən yaranmışıq.

Ən yaxşı nəsnələr sonsuzluğun içində gizlənmişdir.

Bizim çoxumuz əl çəkmək istəmədiyimiz belə bir inanca bərk-bərk bağlanıb qalmışıq: “İnsanın daxilində yetkinləşməyə doğru arasıkəsilməz bir canatma vardır, elə bu canatma da, bizi bugünkü yüksək mənəvi yüksəlişə və əxlaqi ucalığa gətirib çıxarmışdır, ona görə də, bu inkişafın sonucu insanı aparıb üstün insana çatdıracaqdır”. Mənə qalsa, insanın daxilində belə bir canatmanın olduğuna inanmıram və bu çox dadlı illüziyaya qapılmağı da böyük bir yanlışlıq sayıram. İnsanın bugünədək olan inkişafını mən təbiətdə yer alan başqa heyvan soylarının inkişafından ayırmıram və burada başqa bir yozumun ola biləcəyinə də inanmıram, insanların kiçik bir kəsimində özünü göstərən daha artıq yetkinləşməyə doğru arasıkəsilməz canatmaya gəlincə, bu olsa-olsa, insan mədəniyyətinin ən dəyərli örnəklərini yarada bilmək üçün sıxışdırılmış ehtirasların üzə çıxmaq istəyindən doğulur.

Mənim dünyam – biganəlik okeanında üzən, ağırlardan qurulmuş kiçik bir adadır.

İnsanın bəyənmədiyi nəsneləri doğru saymamaq özəlliyi vardır, bu, onları danmaq üçün arqument tapmağı asanlaşdırır.

Kütlədə heç vaxt həqiqəti öyrənmək yanğısı olmur. Ona illüziya gərəkdir, o, bunsuz yaşaya bilmir.

Biz yaşlılar artıq öz uşaqlığımızı unutduğumuzdan, uşaqları anlaya bilmirik.

Çalışqan insanın yanına işsiz-gücsüz qonaqlar çox az gəlir – qaynayan bardağın üstündə çibinlər uçuşmaz.

Öz kimliyini yaxşılığa doğru dəyişdirməyə çalışmaq “narsizmdən” qaynaqlanır, daha doğrusunu desək bu, özünü böyüdərək, başqalarından üstün olmaq istəyidir.

Yuxularda gerçəkliklər, gerçəklikdə isə yuxular əks olunur.

Problemin olduğunu boynuna almaq – onun uğurla aradan qaldırılmasının yarısını bacarmaq deməkdir.

Özünə qarşı mütləq səviyyədə vicdanlı davranmaq – özünü insanlığa alışdırmaq üçün ən yaxşı yoldur.

Azlığın kütlə üzərində ağılığı olmadan keçinmək olmaz, kütlə qaba olduğu, uzağı görmədiyi üçün özünün gərəksiz ehtiraslarından əl çəkmək istəmir, bununla bağlı çağırışları qulaqardına vurur və kütlənin içindəki ayrı-ayrı fərdlər onu özbaşınalığa və əxlaqsızlığa şirnikləndirir.

İnsan yaşamının hansı anlam daşdığı ilə bağlı soru dönə-dönə ortaya çıxmışdır; bu sorunun ağılabatan cavabı indiyədək tapılmayıb və çox ola bilsin də heç tapılmasın. Bu sorunu verənlərin biriləri, ona belə bir qoşma da artırıb: yaşamın heç bir anlamı yoxsa, onda onun bizim üçün heç bir dəyəri də yoxdur. Ancaq insanlığa belə bir qara-qorxu gəlmək də, burada nəyisə dəyişmək gücündə deyildir. Görünür, bu sorudan yayınmağımız daha düzgün sayılmalıdır. Bu sorunun ortaya çıxmasının niyəsi, bizim addımbaşı qarşılaşdığımız insan şübhələri ilə bağlıdır. Elə isə buna nə deyirsiniz: insanın işinə yarayanları çıxarmaqla, yerdə qalan heylərin nə üçün yaşadıkları ilə bağlı sorulara niyə cavab axtarmırıq?

Yaşama dözmək istəyirsinizsə, ölməyə hazırlaşın.

Həqiqət sizi özgürlüyə çatdırır.

Din, sanasan, insanı suça batmaqdan çəkəndirmək üçündür, ancaq söz gəlib dini sorulara çıxanda, insanlar ürəklərindən keçənləri gizlətməklə, düzgün saydıqlarını deməkdən çəkinməklə, elə ən böyük suça batırlar.

Biz yaşamaq istəyirik və yox olmaqdan qorxuruq, ona görə də, bütün diləklərimizin çin olacağı gözəl nağıllar uydurmağa başlayırıq. Bizi irəlidə gözləyən bəlli olmayan məqsədlər, ruhun bədənə çıxıb göyə uçması, cənnət xülyası, ölümsüzlük, tanrı, ruhun başqa canlılara keçməsi – bütün bu illüziyalar ölüm acısına az da olsa şirinlik qatmaq üçündür.

Elmdə illüziya yoxdur. İllüziya ən çox bizim inamlarımızdadır, inam – gerçəklikdə əlimiz çatmayan umacaqlarımızı illüziyalar şəklinə salıb bizə verir.

İnsanın MƏNİ onu amansızlıqla tapdalayıb yox eləmək istəyən gerçəkliyin əlindən qaçıb öz körpəsinə sığınır, bununla da ölümsüzlüyünü qoruyub saxlayır.

Mazoxistin istəyi, başqalarının onunla köməksiz, asılı bir körpə kimi davranmasıdır, ancaq o, bu körpənin çox yaramaz olmasını da istəyir.

İstənilən filosof, yazıçı və memuarçı özünün fərdi psixoloji baxışlarını yaradır, insanın psixoloji fəaliyyəti ilə bağlı qanunauyğunluqlar üçün özünün hipotezlərini qurur. Psixoloji baxışlarla bağlı olan oblastda heç kim bütünlüklə sayğılı və yetkili (mötəbər) sayıla biləcək qaynaqlar tanımır. Bu, elə bir ovlaqdır, burada kim istəsə, öz istəyinə uyğun olaraq, oğurluqca ovçuluq (brakonyerlik) eləyə bilər.

Elmdə heç vaxt mütləq doğru sayıla biləcək ilahi vəhylər olmur, elm insan düşüncəsinin, çılğın bir istəklə, onda görmək istədiyi açıq-aydınlığı, dəyişməzliyi, yanlışsızlığı ortaya qoya bilmir.

Şüurdışılıq “yox” sözünü tanımır. Şüurdışılıq diləməkdən başqa bir şey bacarmır.

Yuxugörmə – yuxunu pozan çağırılmamış qonaq deyil, o, yuxunun keşikçisidir.

Bir insanın şüurdışı, şüurun iştirakı olmadan, başqa bir insanın şüurdışısını duya bilər. Hər bir insanın şüurdışında başqa bir insanın öz şüurdışı ilə göndərdiyi informasiyanı yoza bilmək imkanları vardır.

Bədii yaradıcılıq, xülyalar üzərində qurulan uşaq oyunlarının davamıdır. Öz uşaq oyunlarını oynayan istənilən balaca, bu zaman özünün fərdi dünyasını yaratmaqla, özünü şair kimi aparır, bir az da doğrusu, o, əlinin altında olan predmetlərdən özünün bəyəndiyi kimi bir dünya qurur.

Mədəniyyətin inkişafının gedişində seksuallıqdan olduqca çoxlu ilahi və müqəddəs dəyərlər atıldığından, seksin bugünə gəlib çatan qalığı çox yarımçıq görünür.

İnsanın psixi yaşamı ilə dərinədən tanış olanlar bunu yaxşı bilirlər, insan ən azı bir dəfə həzz aldığı nəsneləri çox çətinliklə unudur, onlardan çox böyük ağrılar yaşamaqla ayrılır.

Nevrozlar – incəsənət, din və fəlsəfə kimi böyük sosial məhsulların karikaturası kimi yaranır. Burada isteriya – incəsənət əsərlərinin karikaturası, düşkünlüyə qapılmaq – dinin karikaturası, öz-özünə sayıqlama isə (paranoid), fəlsəfi sistemlərin karikaturasıdır.

Milli özəllik – xalqın keçmiş tarixindən qalan qatılmış qalıqlardır.

Hamı öz düşüncəsində tanrını doğma atasına oxşar olaraq yaradır.

İstənilən uşaq, öz ata-anasının gözündə çox böyük bir insan olmaq üçün doğulmuş varlıqdır: oğlan uşağı gərək atasının istəyib ola bilmədiyi çox böyük bir kimlik, adlı-sanlı bir igid olsun, qız isə, kral oğluna ərə gedib anasının əli yetməyən bu diləyini, heç olmasa belə bir qayınanalığa çata bilməklə, ovuda bilsin.

Yumoristin üstünlüyü onun yaşlı birisinin roluna girməsindədir, o haradasa özünü atalıq ucalığına qaldırır, qarşısındakı izləyicilərini isə öz uşaqları yerinə qoyur.

Fərdlərin çoxusu qazandığı üstünlükləri, öz içərilərindəki aqressiv və öcəşkən duyğuları üzərində ağalığ eləyə bilməklə qazanmışlar; toplanan bu üstünlüklərdən isə, maddi və ideal baxımdan yararlı sayılan dəyərlər yaranmışdır. Öz ehtiraslarını cilovlaya bilməyərək toplumla uyuşmayanlar isə, birdən, toplumun yüksək qatında doğulmayıblarsa və özlərinin hansısa üstün bacarıqları ilə “qəhrəman” kimi tanınmayıblarsa, onda topluma qarşı olduqları üçün onları “cinayətkar”, yaxud da “dönük” saymışlar.

İnsanların heç biri həzzə qapılmaqdan boyun qaçırmağı bacarmır; görün iş nə yerdədir, din də bu dünyadakı həzlərdən əl çəksələr, o dünyada qat-qat böyük həzlər alacaqları, ölçüyəgəlməz sevinc duyacaqları ilə insanların başını tovlamağa çalışır.

Mən heç vaxt yararsız və yarımçıq baxışlarımı yararlı və bütöv adı ilə ortaya çıxarmağa çalışmıram, habelə, indiyədək doğru saydıqlarımdan nələrsə məndə inamsızlıq doğurmağa başlayan kimi onları yenisi ilə dəyişirəm.

Doğrusuna qalsa, mən alim, araşdırıcı və düşünər (mütəfəkkir) deyiləm. Temperamentimə görə mən, olsa-olsa, konkistadoram – macəra axtaranam, arasanız, bu sayaq adamlarda olan bütün özəllikləri: öyrənməyə canatmanı, utanmazlığı və tərsliyi, məndə də görə bilərsiniz.

İstənilən texniki qurğuya uyğunlaşmaq insan fərdiyyətinin hansısa kəsiminin ölümü deməkdir.

İnsanın texniki araclara arxalanaraq özgürlüyə çatmağa çalışması, sadizmin işəyarar mədəni formalar almasıdır.

Hər şeyin çox yüksək ağlabatanlığı belə, bizi yanlışa qapılmaqdan qoruya bilmir; baş sındırmaqla hansısa problemin bütün kəsirlərinin aydınlaşdırıb bir yerə toplandığını sandıqda belə, doğruya oxşayanın həmişə gerçəkdən doğru ola bilməyəcəyini də unutmaq olmaz, doğru olan şeylər isə çox vaxt ağlabatan olmur.

İnsanlar arasında maraqların toqquşmasını aradan qaldırmaq gücə arxalanaraq yoluna qoyulur. Elə heyvanlar arasında da bu belədir, ona görə də, insan gərək özünün heyvanlardan bütünlüklə ayrıldığını sanmasın; düzdür, insanlar arasında yeni tipli bir qarşıdurma da vardır, burada, çox yüksək abstraktlığacan gedib çıxan, rəylərin toqquşması baş verir və bu qarşıdurma artıq gücə arxalanaraq həll edilməli deyildir. Ancaq bu mürəkkəbləşmə insanın yaşamında çox-çox sonralar ortaya çıxmışdır.

Məncə, insanlığın qarşısında belə bir ölüm-dirim sorusu dayanır: mədəniyyətin inkişaf yolunda gəlib çıxdığı aqressiya və özünüyoxetmə ehtiraslarını cilovlamaq olacaqmı, olacaqsə, haracan və necə olacaqdır? Bugünümüzdə bu ən önəmli bir soru kimi önümüzdə dayanmaqdadır. İnsanlar təbiətin gücləri üzərində ağalığ eləyə bilməkdə çox uzaqlara gedib çıxdıqlarından, indi onlardan yararlanmaqla bütün insanlığı yer üzündən silib atmaq olar. İnsanlar artıq bunu anlayırlar və onların ruhunda yer alan çaşqınlıqlar, bədbəxtliklər və qarğaşaların yaranmasında bu durumun çox böyük rolu da gözə çarpmaqdadır.

Mədəniyyətin insanlığın ən böyük uğuru olması və mədəniyyət yolunu tutanların görünməmiş bir ucalığa çatacaqları ilə bağlı yürüdümlən məntiqsiz düşüncələri bölüşürəm. Mən mədəniyyətin məqsədi və ona çatmaq araclarına baxıb onu

bəyənməyən və belə bir sonuca gələn kimsələrin dedikləri bu sözləri azacıq da olsa acıqlanmadan dinləyirəm: mədəniyyətin qazandıqları onun üçün çəkilən əməyə dəymir, sonucda o, fərdləri olduqca dözülməz bir duruma salacaqdır.

Hər bir fərdin daxilində iki istək biri-biri ilə toqquşur, bunlar: öz xoşbəxtliyinə canatmaq ilə başqa insanlarla doğmalaşmağın qarşıdurmasıdır; elə bunun kimi də, toplumda fərdi inkişaf ilə mədəni inkişafın qarşıdurması yaranır.

Vicdan öz ehtiraslarından əl çəkməklə yaranır; bizə qıraqdan aşılana ehtiraslardan özümüzü çəkəndirməyimizdən yaranan vicdan, bundan sonra da, daha yeni-yeni ehtiraslardan çəkinməyi tələb eləməyə başlayır.

İnsanlar heç də həmişə, ürəklərinə yatan yamanlıqlara qapılmaqdan çəkinmirlər, onlar üçün ən başlıcası bunun başqalarından gizlin qalmasıdır.

Təbiət insanlara bədəncə və ruhca çox qeyri-bərabər bacarıqlar vermiş və bununla da, heç bir üsulla aradan qaldırıla bilməyən bir ayrı seçkilik yaratmışdır.

Bizə verilmiş ömrü yaşamaq çox ağırdır, o bizlərə çoxlu ağrı-acılar, sıxıntılar, çıxılmaz problemlər gətirir. Ömrün bu ağırlığına dözmək üçün hansısa yüngülləşdirici araclar olmadan keçinmək olmur. Belə araclar, göründüyü kimi, üç yerə bölünür: bizim düşüncələrimizi öz qaragünlüyümüzdən yayındıra bilən güclü təsiri olan əyləncələr; gerçək həzlərimizə oxşayan ötəri sevinclərə qapılmaq; bir də bizə öz bədbəxtliyimizi unutduran narkotik.

Saya insanların dini – ehkamlardan və şirnikdirici vədlərdən qurulmuş bir sistemdir, bütün bunlar isə bu saya insanlara, gözüaçıq insanların həsəd apara biləcəyi, bir toxtaqlıq gətirir, onlar bu bayağı inancları ilə yaşadıkları dünyanın bütün anlaşılmaz tapmacalarına cavab tapırlar, başqa yandan da, bu inancları onlara, ilahi bir varlığın onların talelərinin keşiyində dayandığını, habelə bu dünyada çəkdikləri ağrı-acıların qarşılığını o dünyada sonsuzlaradək sürəcək gözəl bir yaşayışla ödəyəcəyini aşılrayır.

Hansısa sayda canlı varlıqlar bir yerə yığışanda – bunun heyvan sürüsü, yaxud insan kütləsi olması önəmli deyil – onlar instinktiv olaraq kiminsə böyüklüyünə boyun əyməyə yönəlir olurlar. Kütlə – kiminsə ağıllığı olmadan yaşaya bilməyən üzüyola sürüdür. Kütlə, kiməsə boyun əyməyə çox qatı bir şəkildə yönəlir olduğundan, kimsə özünü ağa elan eləyən kimi, instinktiv olaraq ona boyun əyir.

Çoxlu sayda insanları sevgi telləri ilə biri-birinə bağlamaq asandır, ancaq bunun üçün gərək onların ayrıldığı və aqressiyalarının yönələcəyi başqa insanlar da olsunlar.

Dini sorulardan söz düşüncə, insanların çoxu, bilərəkdən, iki suça batmaqdan çəkinmirlər, bunlar: iyrənc bir şəkildə ikiüzlülük eləmək və özünü anlamaz yerinə qoymaqdır.

Özünü yetkinləşdirmək istəyi “narsizmdən” qaynaqlanır, daha doğrusu, belə çalışmaların özülündə özünü yetkinləşdirməklə başqalarından üstün olmaq istəyi dayanır.

Biz, çox vaxt, özümüzü uzun bir müddət üçün çəkəndirməli olduğumuz, hansısa həzlərə çatmağa səadət deyirik.

Utancaqlığın nə demək olduğunu bilmədiyimiz körpəlik çağlarımızı cənnət sanırıq, elə kütlənin qapıldığı cənnət fantaziyası da, insanlığın çox-çox keçmişlərdə yaşadığı körpəlik çağlarının örnəyi üzrə yaranmışdır.

Fərdlərin psixi inkişafı, insanlığın keçdiyi psixi inkişaf yolunun qısa təkrarıdır.

Narkotiklə səadətə çatmağı və ağrı-acılardan qurtulmağı çox yüksək dəyərləndirdiklərinə görə, çoxlu fərdlər, habelə, bir sıra xalqlar öz həzləri ilə bağlı sferada ona olduqca saygılı bir yer ayırmışlar. Narkotik ondan yararlananlar üçün tək cə həzzvericiliyinə görə dəyərli deyil, həm də onları dünyadan ayıra bildiyinə görə dəyərlidir. "Qayğı yükündən qurtaran" bu aracın yardımı ilə istənilən vaxt gerçəkliyin sıxıntılarında yayınıb, öz dünyaya sığına bilərsən və burada duyduğun həzlər dünyada olanlardan yaxşıdır. Bax elə bu özəlliyinə görə də, narkotik çox qorxulu və ziyanlıdır.

Sosial ədalətin anlamı budur: insan, başqalarının da bunu eləməsi üçün, öz istəyi ilə, çoxlu sayda nələrisə eləməkdən əl çəkir və ya, özünün eləmədiyi nəyisə başqalarının eləməsinə tələb eləmir. Sosial vicdanın və borc duyğusunun kökündə bu tələb dayanır.

Bütün dinlərin özülündə öz ətrafında birləşdirdiyi insanlara olan sevgi dayanır; ancaq istənilən din onun buyuruğuna boyun əyməyən və onun ətrafında birləşmək istəməyən bütün yerdə qalan insanlara qarşı qaniçən və dözümsüz bir münasibət göstərir.

Nəyəsə toxunmaq ona yiyələnmək anlamındadır, bu toxunuşda, istər insanı, istərsə də hansısa nəsnəni öz buyuruğuna salmaq istəyi vardır.

Sınaqların göstərdiyi kimi, insanların çoxu, öz yaranışlarına (təbiətlərinə) görə, mədəniyyətin tələblərini ancaq bəlli hədlərə kimi yerinə yetirə bilirlər, daha artıq tələbləri yerinə yetirməkdən isə boyun qaçırırlar. Onları yaxşılığa yönəltmək istəyən, ancaq təbiətlərinin qəbul eləmək istəmədiyi nə varsa, hamısı, onlarda nevroz yaratmağa başlayır; qarşılıqlı, bacara bildiklərindən artıq mədəni tələblər qoyulmayanda, ürəklərinə olan aşağı səviyyədə qalmağa yol verildə, bu adamlar özlərini çox yaxşı hiss eləyirlər.

Əski çağ insanların sevimliyə yanaşması ilə bizim yanaşmamız arasındakı önəmli fərq bundadır: onlar burada başlıca vurğunu ehtirasın üstünə salırdılar, biz isə vurğunu ehtirası doğuran obyektin üstünə salırıq. Əski çağ insanları ehtirasa çox böyük dəyər verirdilər və onu doğuran obyektə də, elə buna görə, qayğı ilə yanaşır, ancaq onu az dəyərləndirirdilər, biz isə, tərsinə, ehtirasın yaranmasını özü-özlüyündə az dəyərləndirir, onu yaradan obyektə isə yüksək dəyərləndiririk.

Qadının qulluğunda durmaq da, hərbi qulluqda olmaq kimidir, burada da gərək heç nəyi unutmayasan, hər şeyi yerli-yataqlı və vaxtında eləyəsən.

Belə bir önəmli fakt göz özündədir: insanlar öz bugünkü yaşamlarını çox böyük bir anlamazlıq içində yaşayırlar və onun anlamını dəyərləndirə bilmirlər; onlar gərək bugündən bir az qırağa çəkilsinlər, başqa sözlə desək, gərək bu gün keçmişə çevrilsin, yalnız bundan sonra onu dəyərləndirə və gələcəyə apara biləcək düzgün yönünü aydınlaşdırırsınlar.

İnsanın günü yaxşı keçəndə vicdanında bir boşluq yaranır və o, insanın eqoizmini başlı-başına buraxır, onun bütün şıltaqlarına və yanlışlarına dözür; insanın qara günləri başlayan kimi, o özünə qapılır, özünün suçlarını boynuna almağa başlayır, vicdanının tələbləri kəskinləşir, özünü çox şeylərdən çəkindirir və özünü tövbələrlə

cəzalandırmağa çalışır. Xalqların bir çoxu da özlərini belə aparmışlar və elə bugün də aparmaqda davam eləyirlər.

Yüzzillər keçdikcə, elm insanın sadələşən özünəvurğunluğunu iki dəfə, çox böyük bir ölçüdə, alçaltmışdır. Elm – yerin dünyanın mərkəzi olmadığını, qalaktikanın ölçüyəgəlməz dərəcədə kiçik bir tozcuğu olduğunu bildirəndə, insan özünü alçaldılmış sandı. Bu alçaldılma Kopenikin adı ilə bağlıdır, ancaq bunu elə çox əski çağlarda İsgəndəriyyədə yaşamış alimlər də bilirdilər. Sonra elm insanı ikinci dəfə, bu sözləri deməklə, alçaltmış oldu: sən demə insan heç də tanrı tərəfindən onun özünə bənzədilərək, üstün bir varlıq kimi yaradılmayıbmış, deməyəsən, insan heyvanat aləminin təkamülündən yaranıbmış və bu gün də o öz təbiəti ilə bu aləmlə qırılmaz tellərlə bağlıdır.

Yoxsul ailədən olan bir qız, illüziyaya qapılıraq, haçansa bir şahzadənin onunla evlənib özü ilə dəbdəbəli saraya aparacağını düşünə bilər. Bu mümkündür, axı az da olsa, belə hallar baş vermişdir. Ancaq qeybdən bir xilaskarın gəlib dünyada qayda-qanun yaradacağı, qızıl çağlara yol açacağını düşünmək bundan qat-qat az inandırıcı və baş tutmayacaq bir illüziyaya qapılmaqdır.

Mədəniləşən insan özünün xoşbəxt olmaq imkanını təhlükəsiz yaşamaq imkanı ilə başa-baş dəyişdi.

Necə acınacaqlı olsa da, bu özəlliyimi boynuma alıram: mən də bir sıra yaramaz adamların sırasındayam və buna görə də, ruhlar mən olduğum yerdə insanlarla danışmaqdan boyun qaçırırlar, habelə, başqalarının yanında göyün yeddinci qatından soraq verən insanların ruhları, məni görəncə, uçub gözdən itirlər, elə buna görə də, haçansa, məni möcüzəyə inandıracaq bir güclə qarşılaşa bilməmişəm.

Sözün qıyası, insanların çox geniş yayılmış iki çatışmazlığı mədəniyyətin qorunmasının, bəlli ölçülərdə, zorakılığa arxalanmasına gətirib çıxarmışdır, bunlardan birincisi, insanların könüllü olaraq əməyə qatılmaq istəməməsidir, ikincisi isə, əqli dəlillərin onların ehtiraslarına üstün gələ bilməməsidir.

Bizə belə bir düşüncə aşılamağa çalışırlar: bu deyilənlərə babalarınız inanıbsa, deməli sizlər də inanmağa borclusunuz. Ancaq babalarımızı bizlə tutuşduranda onların olduqca geridüşüncəli olduğunu da hamı bilir və onların inandığı çoxlu nəsnələrə inanmaq mümkünsüzdür. Bu düşüncələrin sonucu olaraq, elə dini təlimlərin də bu sıradan olduğu şübhəsi yaranır. Dini təlimlə bağlı bilgiləri bizə çatdıran kitablarda yazılanlar, harasına baxırsansa, inandırıcılıqdan çox uzaqdır. Onlarda çoxsaylı dolaşq yerlər var, habelə, onların zaman-zaman dəyişdirildiyi və yenidən qondarıldığı da açıq-aydın duyulur.

Dini təlimin illüziyalar üzərində qurulduğunu anlayandan sonra, o andaca belə bir soru da ortaya çıxır: yoxsa, bizim yuxarı başa çıxarıb, yaşamımızı yönətməyi tapşırığımız mədəniyyətin başqa bölmələri də elə illüziyalardan yaranıbdır? Görəsən, insanlığın qurduğu dövlət idarəçiliyi də bir illüziyadırmı? Habelə, cinslərarası ilişkilər də, mədəniyyətin uydurduğu erotik bir illüziya, özü də çoxçalarlı bir illüziya ola bilməzmi?

İnsan təklidə qalanda, həmişə özünə, ya çox şit, ya da çox qanmazcasına yanaşır.

Mədəniyyət anlayışı – bizim yaşamımızı heyvan kökənli ulularımızdan ayıran bütün insani uğurların və sosial quruluşların toplusuna verilən addır, onun iki məqsədi vardır: insanı təbiətin basqılarından qorumaq və insanların biri-biri ilə yola getməsinə çalışmaq.

Rusların psixikası öz inkişafında belə bir sonuca gəlib çıxmışdır: günah işlətmək – tanrının bağışlayan və mərhəmətli olduğunu sınamaq zərurətindən yaranır, ona görə də, günah işlətmək tanrının böyüklüyünü təsdiq eləməklə, onun bəyəndiyi - əməllərdəndir.

İllüziyaların gözəlliyi bizi ağrı-acılarımızdan ayırmasında və onların yerinə həzlər verməsindədir. Ona görə də, birdən, illüziyalar gerçəkliyin hansısa kəsimi ilə yaranan kəskin qarşıdurmadan çilikləndə bunu ürəyimizə salmamalıyıq.

Yaşasaydı, mənim vaxtsız ölən qızımın bugün otuz altı yaşı olacaqdı... Yaşamda itirdiyimiz doğmamızın ruhumuzdakı yeri həmişəlik qalır. Düzdür, bu ağır itkidən doğulan sarsıdıcı kədər sonradan itib gedir, ancaq biz heç vaxt sonacan ovuna bilmirik və bu itkinin yerini dolduracaq başqa birisi tapılmaz. Ruhumuzdakı bu boşluq həmişəlik olur və onun yerini doldurmaq istədiyimiz şeylərdən heç biri itkimizin yerini verə bilmir. Belə də olmalıdır. İtirdiyimiz doğmamıza bəslədiyimiz sevgini yaşatmağın başqa yolu yoxdur.

İnsan mədəniyyəti – təbiət güclərini yenə bilmək, onları özünə qulluq eləməyə qoşmaq üçün, biliklərin qazanılması prosesidir və bu biliklər insanın öz gərəklərini və çoxyönlü yararlarını ödəmək işinə yararır. Habelə, bu proseslərin, insanların qarşılıqlı ilişkilərini sistemləşdirmək kimi bir özəlliyi də vardır. İnsanlar bu birliklərin yaradılması üçün özlərinin hansısa istəklərindən keçməli, bir sıra ehtiraslarını boğmalı olurlar; ancaq buna baxmayaraq, insanlar, demək olar, təklidə yaşamağı bacarmasalar da, bu birliklərin yaranması üçün itirdikləri nəsnələrə görə üzülürlər. Onlar, mədəniyyətin yaratdığı bu insani birliklərin zorakılığına və basqısına düşüklərini düşünürlər.

İnsan – insanlığı siniflərə bölən və bu bölgünü qoruyan yasaqlara çox pis yanaşır. Bu bölgüdə üstünlüklərə yiyələnmiş siniflərə qarşı bir gözügötürməlik duyğusu yaranır və insan, bütün yollara əl ataraq, özünün də bu üstünlüklərə yiyələnməsinə çalışır. İnsan mədəniyyətində özünü göstərən bu çatışmazlıq gec-tez qarşısızalmaz sonuclara gətirib çıxarır. Toplumda çoxluqda olan və oturmuş durumu görməyə gözü olmayan sinif, azlıqda qalan sinfin əldə elədiyi üstünlükləri ona da verməyi bacarmayan mədəniyyəti yaşatmaq üçün işləməkdən boyun qaçırmağa başlayır, bu mədəniyyətin yükünü çəkməyi istəməyərək, onu devirir.

Mədəniyyətin hansısa bir toplumda qoyduğu yasaqların yaratdığı boşluq, çox vaxt, başqa toplumların mədəniyyət ideallarına yağılıq bəsləməklə doldurulur. Mədəniyyətin əldə elədiyi üstünlükləri, onun daşıyıcıları öz üstünlükləri saymağa başlayırlar. Beləliklə də, mədəni özəlliklər və fərqliliklər bu mədəniyyətin daşıyıcılarını başqa mədəniyyətlərə yuxarıdan aşağı baxmağa gətirib çıxarır.

İnsanlar istənilən biliyi yoxlamadan keçirib sonra onun doğruluğuna inanırlar. Soruşmaq olar: onda insanın tanrıya, dünyanı yönətən gücə olan inamı nəyə arxalanır? Bu inancın özülündə dayanan ən başlıca nəsnələrdən biri, ulu babalarımızın kimliyinə bəslənən sayğı, onların yalan danışmamasına olan inamdır;

daha sonra, keçmişdən bugünə gəlib çıxmış dini inancla bağlı maddi və mədəniyyət abidələri, habelə, toplumda tanrının varlığını sübut eləyən dəlillər axtarmağa qoyulan yasaqlar bizi inancla bağlı deyilənləri yoxlamaqdan çəkindirir.

Sevənlər, bacardıqca, toplumdan ayrılmağa çalışırlar, sevgi duyğuları gücləndikcə onlar daha çox yalqızlığa çəkilməyə can atırlar. Sevgi duyğusu ilə yanaşı olaraq yaranan güclü qısqanclıq duyğusu isə, sevənlərdə, ehtiraslarının yönəldiyi obyektə toplumun qıraqdan ola biləcək basqılarından qorumaq üçündür.

Dinə arxalanmayan insan özünü qoruyan, yaşadan və dolandıran bir yenilməz, gizlin və böyük gücün olduğunu danmağa gəlib çıxır, o özünün dünyanın seçilmiş yaradılışı olmadığını da anlayır. Bu andan başlayaraq, insan özündən uydurduğu – qoruyucu-atası üçün darıxmaqdan əl çəkir, öz körpəliyindən ayrılmağa başlayır, habelə, anlaqca da yaşa dolmağa başlayır.

İnsanlığın insan mədəniyyətini şərtləndirən yasaqların ilahi mənşəli olması inamından əl çəksə, onların yerdə, elə insanların özü tərəfindən yaradıldığına inansa, onda çox ola bilsin, bu yasaqlar həmişəlik qalmaqda olduqları donuqluğundan çıxar, daha əzmək və sıxışdırmaq vasitəsi kimi anlaşılmazdılar və insanlıq onları öz marağına qulluq eləyən vasitə kimi qavramağa başlayardı. Onda hamı da onların gərəkliliyini anlayardı.

İnsan ağrı-acılardan qaçmağa çalışır və bu təbiidir. Ağrı-acılara tuş gəlməməyin sınaq yollarından biri öz istəkləri üzərində nəzarətdir. Doğuda (Şərqdə) bunu eləyə bilmək üçün öz ehtiraslarını öldürmək kimi kəskin bir yola əl atmaq təcrübələri olmuşdur. Ancaq belə kəskin yanaşma insanı dünyadan və yaşam qayğılarından büsbütün ayırır. Belə bir xoşbəxtliyin dəyəri – insan toplumunun yox olması ilə ölçülür.

İnsanın özünü xoşbəxtliyə çatdırmaq metodlarından biri, gerçəklikdə çevriliş eləməyə çalışmasıdır. Çevirilişçi, dünyanı öz istəklərinə uyğun qurmağa çalışır. Belə bir metod, bəlli olduğu kimi, uğur gətirmir. İnsan öz illüziyalarında ağılsızlığa kimi gedib çıxır. Ancaq ən maraqlısı, bizim hamımızda gerçəkliyi öz diləklərimizə uyğun dəyişmək aşırılığının olmasıdır. Belə bir illüziyaya çoxluğun qapılması örnəyi isə, dini icmalardır.

22 İnsent – ata ilə qızının, qardaş ilə bacısının, oğul ilə ananın arasında olan cinsi yaxınlığa deyilir.